

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİ DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI'DA KOKU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Nur SARAÇ

EKİM-2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI'DA KOKU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatıma Nur SARAÇ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ

EKİM-2024

TRABZON

ONAY

Fatıma Nur SARAÇ tarafından hazırlanan “Modernleşme Sürecinde Osmanlı’da Koku” adlı bu Çalışma 23.10.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı- Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Cem DOĞAN	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Fatıma Nur SARAÇ

23.10.2024

ÖNSÖZ

Koku kültürünün tarihi kadim zamanlara dek uzanır. Koku sadece hoş kokmaya yarayan ve tene uygulanan parfümden ibaret değil, hayatın her alanına sirayet etmiş durumdadır. Osmanlı'da yüzyıllarca ev, cami, medrese ve hamamlar çeşitli koku barındıran buhurdan ve tütsülerle donatılmış; kahveler amberlerle kokulandırılmış, nargilelere kokusu ve aroması için baharat ve meyveler eklenmiş; mumlara misk-ü amberler ve kâfurlar karıştırılmıştır.

Osmanlı'da koku, devlet politikaları içinde önemli konumdadır. Padişahın huzuruna çıkmadan önce elçilerin elleri gül suyu ile yıkatılmış; padişah ve sadrazamlar Divan-ı Hümayuna çıkmadan önce misk-ü amberle tütsülendirilmişlerdir. Güzel koku insanın ruh halini etkilediği için şifahanelerde de kullanılmıştır. Alternatif tıpta halen kullanılmakta olan birçok baharat ve bitki yüzyıllardan beridir insanoğluna şifa olmuştur. Osmanlı Devleti açtığı şifahane ve darüşşifalarda farklı türlerde pek çok bitkiyi işleyerek hastalıkları tedavi etmiştir. Kokunun Osmanlı kozmetiğindeki yerini ise klasik dönemde aktar/attar ve hekimler, modernleşme döneminde ise itriyatçı, parfümör ve eczacılar oluşturmaktadır.

Kokunun 19. yüzyıldaki seyrini belirleyen en temel gelişmelerden biri; Avrupa devletleriyle imzalanan serbest ticaret antlaşmalarıdır. Gümrük vergisinde indirim uygulanması, ithalat oranlarını arttırmış, alkollü ve sentetik kokular Osmanlı pazarına girmiştir. Böylece doğal bitki suları, yağları ve macunlarının yerini kolonya, esans ve losyonlar devralmaya başlamıştır. İthal malların yaygınlaşması, Osmanlı'da beğeni algısının değişmesine ve yeni bir tüketici kimliğinin oluşmasına neden olmuştur. Bu kokuların uzun ömürlü oluşu ve kalıcılığının fazla olması, alkolsüz kokulara göre maliyetinin de düşük olması sentetik kokuların Osmanlı'da kolayca sahiplenilmesine sebep olmuştur.

Ağırlıklı olarak İstanbul ve İzmir'den seçilen örnekler merkezinde planlanan bu çalışmada, Osmanlı'da kokunun kültürel bir unsur haline gelme ve Avrupaî etkilerle değişme sürecinde etkili olan dinamikler ele alınmaktadır. Lisans döneminde (2019-2020) Tübitak 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında kazandığım projeye çıktığım Osmanlı'da Koku yolculuğu, daha geniş kapsamlı olarak yine bir Tübitak projesi kapsamında bursiyer olarak görev aldığım Yüksek Lisans tezi ile devam etmiştir. Bu kapsamda hem lisans hem de yüksek lisansta destek aldığım TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Çalışma sürecim boyunca bana yardımcı olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İhsan Erdinçli'ye ve bu süreçte desteğini esirgemeyen aileme her koşulda yanımda oldukları için minnettarlığımı sunarım.

Ekim, 2024

Fatıma Nur SARAÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1.TARİH BOYUNCA KOKU	5
1.1. Koku Kültürünün Osmanlı'nın Tarihsel Oluşumundaki Yeri	5
1.2. Osmanlı'da Alkollü ve Sentetik Kokuların Ortaya Çıkışı	11
1.3. Modernleşme Sonrası Koku Kültüründe Değişim	13
İKİNCİ BÖLÜM	15
2.KOKUNUN OSMANLI'DAKİ ÜRETİMİ VE SATIŞI	15
2.1. Kokunun Elde Edildiği Bitkisel ve Hayvansal Maddeler	15
2.2. Kokunun Osmanlı'daki Üretim Yerleri	17
2.3. Satışın Yapıldığı Mekanlar	21
2.3.1.Çarşılar, Aktar ve Eczaneler	21
2.3.2. Mağaza ve Bonmarşeler	22

2.4. Koku ile İlgilenen Esnaf Grupları	24
2.4.1. Eczacılar ve Parfümörler	29
2.4.1.1. Yerli Esnaflar	29
2.4.1.2. Yabancı Esnaflar	34
2.5. Koku Satışıyla İlgili Reklamlar ve İlanlar	35
2.6. Kötü Kokuya Dair Şikayetler	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	47
3. KOKUNUN KULLANIM ALANLARI	47
3.1. Mutfak	47
3.2. Temizlik ve Kozmetik	49
3.3. Aromaterapi ve Sağlık	52
3.4. Dini Törenler ve Davetler	53
3.5. Edebi Metinler	55
SONUÇ	58
KAYNAKÇA	61
EKLER	73
ÖZGEÇMİŞ	95

ÖZET

Koku, insanlığın eski dönemlerinden bu yana var olan bir kültürdür. Eskiçağ’ da Mısır ve diğer Mezopotamya toplulukları kokuyu dini ritüel amacıyla tütsü olarak kullanırken, Orta Çağ’da Avrupa toplulukları kötü kokuları maskelemek için tercih etmiştir. Yeniçağ’da ise Osmanlı ve İslam devletleri kokuyu temizlik ve ibadet amacıyla gündelik hayata dahil etmiştir. Bunca çeşitli toplulukların koku kullanımları hep aynı gayelerle var olsa da Osmanlı’nın kokuyu kullanması başlı başına bir kültür inşa etmiştir. Koku mutfaktan temizliğe, kozmetikten sağlığa hayatın hemen hemen her alanında vücut bulmuştur. Osmanlıların sağlıklı ve huzurlu bir yaşam için temizliğe göstermiş oldukları hassasiyeti güzel koku kullanımına da gösterdiklerini arşiv kayıtlarında görmek mümkündür. İstanbul örneğinden hareketle planlanan bu çalışmada kokunun hem kültürel bir unsura dönüşümü hem de 19. yüzyılda değişimi incelenmiştir.

Koku kültüründe değişen yönlerin belirlenebilmesi için oluşum evresi de detaylı bir biçimde incelenmiştir. 19. yüzyılda ise Avrupa ile imzalanan serbest ticaret anlaşmaları koku kültüründe yeni bir süreci başlatmıştır. Modernleşmeyle birlikte değişen tüketim algısı alışverişte çeşitliliği, tüketim odaklı toplumu ve bir orta sınıfı/ memuru meydana getirmiştir. Belediyeciliğin ve Avrupai yaşam tarzının hâkim olduğu Beyoğlu caddeleri tüketim toplumunun merkezi konumunda olmasının etkisiyle koku satışının en çok yapıldığı yerler olarak öne çıkmaktadır. Çalışmamızda bahsettiğimiz ıtriyaat dükkanları da bu merkezlerde yer almaktadır.

Kokunun tarihi ve Osmanlı’daki yerini yazarken İslamiyet ve Türklük başlıkları altında incelemeler yapılmış, Osmanlı’nın etnik kökenleri göz önünde bulundurularak gelenek ve göreneklerin nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ilk bölümü bu konuları ve modernleşme sonrası değişimi ele almaktadır. Gelişme yani ikinci bölümde Osmanlı’daki koku üretim yerleri, kokulu ürünlerin satışı, Osmanlı basınındaki koku ile ilgili reklamlar ve koku ile ilgili meslek erbabları üzerinde çalışılmıştır. Son kısım olan üçüncü bölümde ise kokunun kullanım alanları kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koku, İtriyaat, Aktar, Buhurdan, Bonmarşe, Kolonya.

ABSTRACT

Scent is a culture that has existed since the ancient times of humanity. In ancient times, Egyptian and other Mesopotamian communities used scent as incense for religious rituals, while in the Middle Ages European communities preferred it to mask bad odors. In the New Age, the Ottoman and Islamic states incorporated scent into daily life for cleaning and worship. Although the use of scent by such diverse societies always existed for the same purposes, the Ottoman use of scent built a culture in itself. Fragrance was embodied in almost every aspect of life, from cooking to cleaning, from cosmetics to health. It is possible to see in archival records that the Ottomans showed the same sensitivity to the use of fragrance as they did to cleanliness for a healthy and peaceful life. Based on the example of Istanbul, this study examines both the transformation of fragrance into a cultural element and its change in the 19th century.

In order to determine the changing aspects of the fragrance culture, its formation phase is also examined in detail. In the 19th century, the free trade agreements signed with Europe initiated a new process in fragrance culture. The changing perception of consumption with modernization brought about diversity in shopping, a consumption-oriented society and a middle class/civil servant. The streets of Beyoğlu, dominated by municipalism and a European lifestyle, stand out as the places where the sale of fragrances is most common due to its position as the center of the consumer society. The fragrances mentioned in our study.

While writing about the history of scent and its place in the Ottoman Empire, the study examines Islam and Turkishness, and focuses on the reasons for traditions and customs, taking into account the ethnic origins of the Ottoman Empire. The first part of the study deals with these issues and the change after modernization. In the second part, which is the development, the places of scent production in the Ottoman Empire, the sale of scented products, advertisements related to scent in the Ottoman press and the professionals related to scent are studied. The last part, the third part, deals with the uses of fragrance.

Keywords: Scent, Toiletries., Aktar, Censer, Bonmarche, Eau de Cologne.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Aralığı
S.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TSM	: Topkapı Sarayı Müzesi
vd.	: Ve diğerleri

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ethem Pertev Kreminde Ait Reklam İlanı	37
Şekil 2: Ethem Pertev Müstehzaratı Fabrikası	37
Şekil 3: Selanik Bonmarşesi, İstanbul Bahçekapısı'nda tramvay caddesi numara 47-49	38
Şekil 4: 'Hayg Layf' Tuvalet Salonu Reklamı	39
Şekil 5: Kemal Ömer Tuhafiye Mağazası	40
Şekil 6: Şark Eşya Pazarı.....	40
Şekil 7: Yeni Açılan İslam Pazarı	41
Şekil 8: Ahmet Faruki İtriyaat Fabrikası.....	42
Şekil 9: Evliyazade Nureddin Bey	42
Şekil 10: Faruki İtriyaat Fabrikası	43
Şekil 11: Necip Bey Kolonyası	43
Şekil 12: Ethem Pertev Kreminde Ait Reklam İlanı	44
Şekil 13: Latife Dergisi, 27.Sayı, 4 Haziran 1875	46

GİRİŞ

Koku, insanların algısını sağlayan en önemli duyulardan birisidir. Güzel koku ise bir kültür unsuru olarak en eski zamanlara değin uzanır. Eski Mısır'dan günümüze hep var olan koku kullanımı birçok aşamadan geçerek, zamanla bir tüketim unsuru haline gelmiştir. Özellikle Baharat, İpek ve önemli tüketim maddelerinin ticari yolları üzerinde bulunan devletlerin, koku kültürlerinde hayli çeşitlilik olduğu söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu da bu nedenle çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı'nın kültür yapısını oluşturan Türk ve İslam sentezidir. Koku kültürünü incelerken de öncelikle bu sentezin yapı taşları olan Orta Asya ve Arap coğrafyasını değerlendirmek gerekmektedir.

Orta Asya Türk topluluklarında kokunun kullanımı genellikle kokulu bitkilerin, ağaçların ateş üstünde tütsülendirilmesi şeklindedir. Tütsü, dini ritüellerin yanı sıra aromaterapi amacıyla da uygulanmıştır. Bir diğer uygulama ise kokulu bitkiler ile yıkama suyu hazırlanması ve şifa bulacak kişiye bu su ile banyo yaptırılması şeklindedir. Doğumdan ölüme kadar her yaşta uygulanan bu banyo geleneği Türk topluluklarının ananesi halini almıştır. Türklerde ağaç kültü ile koku kültürü iç içe geçmiş durumdadır. Kutsal kabul ettikleri bitkiler Tanrı ve ruhlarla bağlantı kurmada önemli bir araçtır. Bu bitkiler eski Türk inançlarına göre kötü ruhları kovmak için de kullanılmıştır. Ancak bu koku; hoş ve güzel olmaktan ziyade rahatsız edici derecede kötüdür. Koku yapımında sıklıkla kullanılan bitkiler ise ardıç, sandal, öd, üzerlik, safran, kafur ve gül olarak sıralanabilir.

Bir diğer koku verici madde olan misk kullanımı Orta Asya'da da gözlemlenmiştir. *Divan-i Lügatit Türk'te* geçen "kız" ve "burdı" yani "misk kutusu" ve "misk gibi kokan" kelimelerinden bu çıkarıma varmak mümkündür. Misk'in kullanımı daha çok Arap coğrafyasında görülmektedir. Dönemin önemli isimlerinden Yakubi, Kalkaşendi ve Nuveyri en kaliteli misk'in "tübbeti" olarak bilinen "tibet miski" olduğunu, nasıl muhafaza edileceğini ve ticari olarak nasıl bir süreçte ilerlediğini eserlerinde bildirmişlerdir. Misk ticareti ile uğraşanlar, genellikle Arap, Fars, Soğd, Ermeni, Yahudi ve Avrupalı tacirlerdir. Bu ticaret ağından yola çıkarak misk' in Arap ve Doğu coğrafyasının vazgeçilmez ve en önemli koku malzemesi olduğu yorumu yapılabilmektedir. Kokulu malzemeler edebi metinlere de sıklıkla konu edilmiştir. Edebi metinlerde oldukça fazla kullanılan bu kelimeler tamlamalar halinde karşımıza çıkar. Örneğin, Türk İslam kültüründe misk' in güzelliğinden bahsetmek için kullanılan "misk-i hatem" terkihi oldukça meşhurdur. Güzel kokulu şeyleri ifade etmek için kullanılan "misk gibi kokmak" tabiri de herkes tarafından bilinir. Ancak bu zamanla söyleyişte değişime uğrayarak "mis gibi kokmak" şekline dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin gelenek ve göreneklerinin oluşumunda en büyük etken İslamiyet'i benimsemesinden ötürü Arap dünyası ile

kurduğu bağ ve etkileşimdir. Araplardaki aromaterapi ve ecza bilimi, Orta Asya'daki koku kullanım şekliyle birleşerek Osmanlı'da da yer edinmiştir. Otacılar "aktar/attar" olarak ortaya çıkmış, bitkileri şifa aracı olarak kullanmış ve halkı tedavi etmişlerdir. Klasik dönem Osmanlı'sında aktar ismiyle adlandırılan bu şifacılar modernleşme ile birlikte eczacıya dönüşmüşlerdir.

19. yüzyılda özellikle Tanzimat Fermanı ile birlikte sistemli bir yapıya bürünen modernleşme sürecinde kokunun kullanımının yanı sıra satıldığı mekânlarda da bir değişim söz konusudur. Aktarlar yerini eczacılara, ıtriyaçılar parfümörlere bırakırken çarşılar da mağazaya dönüşmüştür. 19. yüzyılda İstanbul ilk sırada olmak üzere birçok Osmanlı şehrinde mağazalar açılmış, alışveriş kültürü oluşmuş, tüketim keyfiyete doğru evrilmiş ve harcamaya meyilli bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu mağazalarda yer edinen kozmetik ürünleri satan parfümeri ve güzellik salonları özellikle toplumda daha görünür bir konuma gelen Osmanlı kadınlarının gözde mekanları haline gelmiştir.

Çalışmamız, Osmanlı Devleti'nde kokunun kamusal ve özel alandaki varlığını ve yenileşmeyle beraber meydana gelen değişimini ele almaktadır. Diğer yandan günümüz koku kültürünü hazırlayan örf ve adetler incelenerek Osmanlı sarayında mevcut ritüeller ve vazifeler de irdelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılda geçirdiği modernleşmeyle beraber sosyal hayatta yaşanan değişimlerin koku alanına yansımalarının neler olduğu gerek hükümdar gerekse kadınların üzerinde nasıl bir değişim yaşandığı, örnekler üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma Osmanlı toplumunun temizlik, kozmetik, mutfak gibi temel ve değişkenlik gösterebilen ihtiyaçlarının Tanzimat Fermanı ile birlikte uğradığı değişim ve gelişimi baskın olarak İstanbul örneği üzerinden açıklamaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin başkentleri olan Edirne ve İstanbul'daki gül yetiştiriciliği üzerine çalışılmış eserler ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden yola çıkılarak Osmanlı toplumunda çiçek ve bitki sularının kullanımı incelenmiş olup Osmanlı'daki koku kullanım kültürü ile ilgili mesleklerin tahlili yapılmıştır. Buhur kullanımı ile ilgili bilgiler için 1640 tarihli *Es'ar Defteri*'nden faydalanılmıştır. Bu çalışmada döneme ait yazarların eserleri ile koleksiyoner Nejat Yentürk ve Aybala Yentürk'ün yayınları ve koleksiyon görsellerine de yer verilmiştir. Ayrıca *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde bulunan belgeler içerisinde koku malzemelerinin gümrükten geçişi, kötü kokuyla ilgili devlet makamlarına yapılan şikayetler ve koku üreticileriyle ilgili izin yahut denetleme konulu belgeler incelenmiştir. Bu belgeler kokunun tüketimine ve dönem içerisinde kokuya dair uygulanan kısıtlamalara anlam kazandırdığından çalışmaya kaynaklık eden diğer eserleri de destekleyici niteliktedir.

Orta Asya'daki koku kullanım kültürü incelendiğinde Abdülkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm* adlı kitabının, Jean Paul Roux' un *Altay Türklerinde Ölüm* ve Mircea Eliade'nin *Şamanizm* adlı eserinin çalışmamız için büyük ölçüde bilgi sunduğu görülür. Bu kitapların genel özelliği "tütsü" kavramı hakkında bilgi sunmalarıdır. Osmanlı'daki buhurdan ve gülabdan yakma geleneğinin özünü oluşturan bu dini ritüele dair kapsamlı bilgiler sunarlar. Koku kültürünün Osmanlı'nın tarihsel oluşumundaki yeri için en faydalı ve birincil kaynak *Divan-ı Lügatit Türk*'tür.

Eserdeki kokuya dair bilgi içeren kelimeler analiz edilip daha detaylı bir literatür taramasına gidilmiştir. Bu bölüm için önemli bir diğer eser ise *İbn-i Batuta Seyahatnamesi*'dir.

İslamiyet'ten dolayı gelenekselleşen ritüelleri anlamlandırabilmek için eski çağdan orta çağa kadar koku uygarlığı olarak anılmış Arap coğrafyası incelenmiş, çevre ülkelerle yaptıkları ticari faaliyetlere dair bilgilere ulaşılmış ve tespit edilen bitkilerin Osmanlı'daki kullanımı araştırılmıştır. Mehmet Kavak'ın "*Orta Çağ'da Misk*" adlı makalesi ve Zeki Tez'in *İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası* adlı kitabı bu bölümde en çok yararlanılan kaynaklar olmuştur. Eserlerden genel olarak bitki tanımları, kullanım alanları ve Osmanlı'ya aktarılış şekillerine dair bilgiler kullanılmıştır. Çalışmamızda genel olarak saray hayatı ele alınacağından 15. ve 19.yüzyıllar arası saray hayatını konu alan kitap, makale ve seyahatnamelere de başvurulmuştur. Bunların başlıcalarını D'ohsson'un *18.yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*'i, Ali Ufki Bey'in *Topkapı Sarayında Yaşam*'ı, Stefanos Yerasimos'un *Sultan Sofraları*, Abdülaziz Bey'in *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* ve Özge Samancı'nın 19. yüzyıla dair yemek kültürünü anlatan eserleri oluşturur. Tüm bu eserlerde kokunun rastlandığı mekanlar, kullanım alanları, mutfaktaki yeri ve geleneksel kullanımına dair bilgiler yer alır. Yine konumuzla ilgili başka bir eser Nuran Yıldırım'ın küratörlüğünü yaptığı Sultan II. Bayezid Edirne Darüşşifası katalogudur. Bu katalogdan gül üretimine dair bilgilere ulaşıldığından oldukça önemlidir. Diğer konular ise mutfak, baharat, şerbet ve şekerleme ile ilgilidir. Bu bölüm için en önemli başvuru Helvahane üzerine yapılmış çalışmalardır. Bu noktada Arslan Terzioğlu'nun *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık* adlı kitabı önümüze çıkmaktadır.

Klasik dönemde kötü kokuyu gidermenin ve toplumsal statü farklılığını vurgulamanın bir aracı olan koku modern dönemde Avrupalı üretim kokularla birlikte ucuzlayıp güzel kokma arzusunda eşlik ettiği kitlesel bir kullanıma dönüşmüştür. Modern dönemde kokunun kullanım alanları genişlemiş, bu durum daha büyük ve sistematik üretim alanı olan fabrikaların tesis edilmesinde önemli olmuştur. Alafranga olarak Osmanlı topraklarına giren Batılı koku ürünleri zamanla yerli müteşebbislerinde ilgisini çekmiş özellikle servetin yabancılara akmasını azaltmanın ve engellemenin bir yolu olarak düşünülmüştür. Özellikle son dönem milli iktisat politikaları kapsamında devletinde gündeminde olmuş, yerli müteşebbisler devletin takdim ettiği madalyalarla taltif ve teşvik edilmiştir. Modern dönemde bu iç ve dış dinamiklerin etkisiyle kokuya duyulan ilginin artması satıldığı mekanların çeşitlenmesinde de etkili olmuştur. Basında yer alan reklamlar ve dönemin "entelektüellerinin" tanıtıcı yazıları Osmanlı toplumunu özellikle de kadınları alafranga koku tüketimine özendirmiş ve yönlendirmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın değerlendirme bölümünü oluşturan modernleşme sonrası değişim için daha çok süreli yayınlar yol gösterici konumda olmuştur. Dönemin sosyal faaliyetlerini ve dönem insanının zihin dünyasını daha iyi anlayabilmek adına toplumun aynası niteliğindeki gazeteler ve dergilerden istifade edilmiş olup o döneme ait reklam ve ilan broşürleri tez içerisinde yer almıştır.

Bu bağlamda en çok faydalanılan yayınlar Raphael Cervati'nin hazırladığı *Şark Ticaret Yıllığı* olarak çevrilen *Annuaire Oriental du Commerce* adlı Fransızca yıllık ve dönemin en önemli dergilerinden olan *Servet-i Fünun*, *Kadınlar Dünyası*, *Hanımlar Alemi*, *Yeni Aile Rehberi*, *Şehbal*, *Ma'lumat*, *Sıyânet* ve *Akbaba*'dır. Çalışmamızda kıyaslamalı tahliller ile Osmanlı koku kullanım kültürüne dair bilgiler okuyucuya aktarılacak olup çıkarımlar üzerinden bu toplumsal değişim irdelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TARİH BOYUNCA KOKU

1.1. Koku Kültürünün Osmanlı'nın Tarihsel Oluşumundaki Yeri

Osmanlı Devleti sosyo-kültürel açıdan incelendiğinde toplum ve geleneklerinin yapı taşı Türk ve İslam sentezinin oluşturduğu görülecektir. Orta Asya anavatan olması, Arap dünyası ise İslamiyet'in kalbi olması açısından Osmanlı Devleti'nin milli benliğinin oluşmasında etkili olan coğrafyalardır. Bu nedenle Osmanlı'daki koku kültüründen bahsetmeden önce kokunun Türk topluluklarında ve İslam'ın yaygın olduğu Arap coğrafyasındaki kullanım usüllerini incelemek gerekmektedir.

Türkler, İslamiyet öncesi dönemlerden itibaren tütsü ile birlikte kutsal nitelikteki ağaçları ve aromaterapi özelliği bulunduran birçok bitkiyi kullanmıştır. Ancak tüm bu kokulu bitkiler genel itibarıyla ateşte tütsülendirilmiş şekilde kullanılmıştır. Tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyet sınırları içerisinde tıbbi, dini ve törensel amaçlarla kullanılan tütsü, Türk dilinin en eski yazılı kaynaklarında sıkça yer almaktadır. Bilge Kağan Abidesi'ne göre Bilge Kağan'ın babasının yas töreninde bolca “kokuluk”, “yog yıpar” ve “sandal ağacı” kullanılmıştır. *Divan-ı Lüğati't-Türk* te de tütsülenen şey anlamına gelen “tütsük” kelimesinden bahsedilir.¹ Tütsü, Türk topluluklarının dini inançlarını da kuvvetlendiren bir ibadettir. Örneğin, Uygur Türklerinin geleneklerine göre;

Bebek beşiğe yatırıldıktan sonra, kötü ruhların gelmemesi için deve diken, kurban edilen koyunun gözü, elma kurusu, ardıç yaprağı, evdekilerin bir tel saç ve tuz gibi nesnelerin karışımından tütsü yapılarak beşiğin üzerinde dokuz defa dolaştırılırdı. Bunun dışında da bebeği kem gözlerden ve kötü ruhlardan korumak amacıyla sık sık tütsü yapılırdı. Bebek beşiğe bağlandıktan sonra, beşik anası deve diken veya elma kurusu ile tütsü yapıp beşik üstünde dokuz defa dolaştırarak kötü ruhları kovardı. Böylece beşiğe bağlama töreni tamamlanırdı.²

Koku kullanımına bir diğer örnek ise, bebek doğduktan kırk gün sonra yapılan yıkama işlemidir. İlk olarak hazır edilecek temiz bir su içine ardıç ağacı, elma kurusu, deve dikeninin yanı sıra bebeğin terinin kötü kokmasını engellemek için ceviz eklendiği bilinmektedir. Bu işleme “kirik suyu” adı verilmektedir.³ Türklerde ağaç kültü ile koku kültürü iç içe geçmiş durumdadır. Orta

¹ Besim Atalay, *Divan-ı Lüğati't- Türk Tercümesi*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1992, s.360

² Adem Öger, “Uygur Türklerinin Doğum Adetleri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.7/1, s.1689

³ Öger, a.g.m., s.1689

Asya'daki koku kültüründe ardıc ağacının önemli bir yeri vardır. Eski Türk inançlarına göre kötü ruhları yok etmek için koku temel ihtiyaçtır ve bu hoş bir kokudan ziyade rahatsız edici, kötü bir kokudur. Şaman inancında nazarı yok etmek için çeşit çeşit tütsüler bulunmaktadır. Kötü ruhların bu kokular aracılığıyla bulunulan ortamdaki uzaklaşması için köpek pisliği ve kükürt, tütsülerde özellikle kullanılmaktadır.

Bir diğer tütsü çeşidi üzerlik otudur. Bu ot Türk geleneklerinde oldukça önemlidir. Nazarı ve kötü ruhları yok etmek için tütsü olarak üzerlik otu yakılmaktadır. Günümüzde halen düğünlerde kullanılmaktadır.⁴ Türklerde çeşitli hastalıklar için “kam” veya “baksı” adı verilen Şamanların yaptığı dinsel-büyüsel tedavinin yanı sıra “otacı”, “emçi” ya da “atasagun” denilen hekimler tarafından uygulanan ilaçlı tedavi yöntemi de vardı.⁵ Bu bitkilerin tedavi amaçlı uygulanmasında bu kişiler görevlidir.

Koku elde etmek için tütsü kullanımının yanı sıra birçok aromatik bitkinin yağı, suyu ve doğrudan kullanımı da mevcuttur. Sandal ağacı, öd, gül, misk, kafur, turuncgiller, safran bu bitkilerden birkaçıdır. Örneğin, Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde sandal ağacından “çından” olarak söz edilirken onun koku verici oluşundan da bahsedilmektedir.⁶ "Sandal ağacının bodur bir şekle sahip olduğu ve hoş bir kokusu olduğu bilinmektedir. Bu bitkiden elde edilen yağın özellikle kozmetikte kullanıldığı, anavatanının Hindistan olduğu ve hoş koku yaydığı için dinî törenlerde tütsü olarak kullanıldığı bilinmektedir."⁷

Türkler, Orta Asya'dan itibaren gülsuyu ve gülyağını kullanmışlar ve Anadolu'ya geldiklerinde de bu geleneği devam ettirmişlerdir. Kokulu gülün Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen Türkler ile göç etmesi kültürümüzde ve tarihimizde gül kokusunun önemini göstermektedir.⁸ Gül bu doğrultuda önemli bir kokulu bitkidir. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı eserinde bakırdan yapılmış “kumgan” isminde bir gülsuyu şişesi kaydedilmiştir. Kaşgarlı Mahmud bu şişeden şöyle bahseder: "*Öbür Türkler kovaya kumgan derler, kumgan; ibrik, güğüm, gül suyu şişesi; ol kumganı yolratı. O güğümü parlattı.*"⁹ “Kumgan” kelimesinin Türkçe sözlükteki anlamına göre Türklerin gülsuyu elde ettiği bilgisine ulaşılabilir.¹⁰ Gülsuyu kullanımından bahseden kaynaklardan

⁴ Konya'da düğünlerde gelin ve damadın eve girişinde bir ateş küreği üzerinde üzerlik otu yakılır. Gelin ve damat üzerine tüttürülür. Böylece kötü ruhların çiftlerle birlikte içeri girmesi engellenir.

⁵ Zeki Tez, **İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası Tarihte Eczacılık: Güzel Kokular ve Kozmetik**, 1. Basım. Hayykitap, İstanbul, 2010, s.219

⁶ Atalay, a.g.e., s.360

⁷ Erhan Aydın, “Eski Türk Yazıtlarındaki Çıntan İgaç ‘Sandal Ağacı’ Üzerine”, **Bilig**, S.56, İstanbul, 2011, ss.25-32, s.28

⁸ Ayten Altıntaş, **Gül: İlaçların En Güzeli**, Hayykitap, İstanbul, 2009, s.5

⁹ Atalay, a.g.e., s.353

¹⁰ Serkan Gedük, “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı**, İstanbul, 2013, s.125

biri de İbn-i Batuta (1304-1396) Seyahatnamesi'dir. Eserde; “Mardin ve Nusaybin çevresinde elde edilen gül suyu hakkında; bu beldede elde edilen gül suyunun rayihavet nefaset bir benzeri yoktur denilmektedir”.¹¹

Orta Asya’da da kokuların en değerlisi olan misk¹² kullanımı mevcuttur. *Divan-ı Lüğati’t-Türk*’teki koku ile ilgili kelimeler incelendiğinde miskin kullanımına dair bilgilere rastlanmaktadır. “Kız” olarak bahsedilen ve misk kutusu anlamına gelen kelime kadınların ağızlarının güzel kokusunu miske benzetmek için de kullanılmaktaydı. Aynı zamanda etrafın misk gibi koktuğunu belirtmek içinde “burdı” kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir.¹³ Arap coğrafyasındaki koku kullanımına baktığımızda özellikle ticaretle birlikte miskin oldukça yaygın kullanıldığını gözlemleriz. Dönemin önemli isimlerinden Yakubî, Kalkaşendî ve Nüveyrî’ye göre “tūbbetî” olarak bilinen Tibet miski, en kaliteli misklerdendir. Bu yazarlar miski ana kaynağından temin eden tüccarların ürünü saklama koşullarını, geçtikleri güzergahları ve yoğun kokusundan ötürü gümrükte yaşadıklarını sorunları anlatmışlardır. ¹⁴ Misk ticareti yapanlar incelendiğinde çoğunlukla Arap, Yahudi, Fars ve Avrupalı tüccarların olduğu görülmektedir.¹⁵ Misk, Arap ve Doğu coğrafyasının vazgeçilmez ve en kıymetli koku malzemesidir. Orta Çağ’ın önemli birçok müellifi misk ve güzel kokuları eserlerine dahil etmiştir. Güzel ve etkili kokusundan ötürü *Tıbb-ı Nebevî*’de de yer edinen misk hem parfümeride hem de tıp alanında kullanılmıştır. Zamanında toplanmış ve iyice muhafaza edilmiş miskler Orta Çağ’da önemli ticaret ve hediyeleşme araçlarından biri olup ulusal pazarlardaki yerini almıştır. Misk, Çin-Hindi coğrafyasında yaşayan misk geyiğinin göbeğinin altında bulunan kese içerisindeki maddeden üretilmektedir.¹⁶

Eskiçağlardan bu yana Arap yarımadası koku kültürünün merkezi konumunda olmasından dolayı etkileşim kurduğu tüm devletlerde bir iz bırakmış ve koku kullanımının zenginliğini tüm dünyaya yaymıştır. Yemen baharat, kozmetik, ecza ve koku ticaretinin merkezidir. Halikarnassos’lu Herodotos; “*Tüm Arabistan’dan eşsiz bir koku, tanrısal bir hoşluk yükselir, ... dünyanın en hoş kokuları oradadır: Myrrha (mür), günlük, tarçın, ledanon...*” demiş ancak misk, amber, sandal ağacı, yasemin ve gülü saymayı unutmuştur. ¹⁷Arapların koku kültürleri yalnızca ıtriyattan ibaret olmayıp koku, aromaterapi ve ecza biliminde de yer edinmiştir. İslam dünyasında ilk eczane 8. yüzyılda

¹¹ Surname-i Vehbi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A3593, y.21b’den alıntı yapan Gedük, “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”, s.125

¹² Misk, Orta Asya kökenli olup ceylan karnından çıkarılan aromatik bir kokudur. Genellikle Amberle birlikte kullanımı görülmektedir. (Bkz. Nurgül Özcan, Bâkî Divanı’nda Koku ve Koku ile İlgili Unsurlar, *Asya Studies- Akademik Sosyal Studies/ Akademik Sosyal Araştırmalar*, S.25, 2023, ss. 97-118, s.109)

¹³ Atalay, a.g.e., s.183

¹⁴ Mehmet Kavak, “Ortaçağ’da Misk”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sakarya, 2018, s. 200

¹⁵ Kavak, a.g.m., s.209

¹⁶ Kavak, a.g.m., s.189

¹⁷ Tez, a.g.e., s.11

Bağdat'ta açılmıştır. Arapça kökenli “attâr” sözcüğü, Türkçe’de “aktar” olarak kullanılır. Aktarların, çoğunun geleneksel tıp ilaçları ve özellikle de şifalı bitkiler konusundaki bilgisi oldukça kapsamlıdır.¹⁸

Osmanlı Devleti, Orta Asya’dan Anadolu’ya göç ederek Selçuklu Devletini kurmuş ve Selçuklu hakimiyetini kabul etmiş Türk beyliklerinin mirasçısıdır. Selçuklular, Türk-İslam sentezinin en belirgin örneği olduğu için Osmanlı devletinin kültürel özlerinin birçoğunun bu mirasçılıktan kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Selçuklu Devleti, İslamiyet ile birlikte bozkır kültürünü büyük oranda değiştirmiş ancak yine de benliğinden bir şey kaybetmemiştir. Koku kültürü için de aynı durum geçerlidir. Anadolu’ya göç ettiklerinde de bu gelenek devam etmiştir. Selçuklular kokulu bitkileri tütsü ve tıbbi alanlarda kullanmayı devam ettirmiş ancak gül ve gül ürünleri ayrı bir önem kazanmıştır. Bunun sebebi ise Hz. Muhammed’in gül kokusuyla özdeşleştirilmesidir. Seferde kazanılan yerlerdeki ibadethaneler camiye dönüştürülürken gül ve kokulu çiçek sularıyla yıkanmış, buhur ve tütsüler yakılarak hem manevi hem de fiziki anlamda ortam temizlenmiştir. Bu ritüel zamanla gelenek haline dönüşmüş ve Osmanlı kültüründe de etkisini göstermiştir. Selçuklular dönemi Türk edebiyatında gül, gülyağı ve gülsuyu çok kullanılan betimlemelerden olmuştur.¹⁹ Selçuklu’da mesleklerden birisi de “gülâbger” yani gülsuyu imalatçısıdır. Mevlâna, Divan-ı Kebir’inde gülâbger’den bahseder: “*Kendine gel, şu kaptan gül suyu yapan ustanın şişesinden bir yolunu bulup ter gibi sız da kurtul!*”²⁰

Orta Çağ’da psikolojik olarak sıkıntılı kişiler “içine şeytan girmiş” diyerek yakılırken, Selçuklular ise bu kişileri şifahanelerde ses ve güzel kokularla tedavi etmiştir. Bu kokulu tedavi yöntemi Osmanlı Devleti’nde de görülmektedir. Kokulu yağlar masaj, banyo suyuna damlatma, koklama, buğu ve yağ lambalarında ya da havaya sıkılarak kullanılmaktadır. Tüm bu tıbbi geleneklerin Osmanlı kültürüne de yansıdığı ifade edilebilir. Nitekim Edirne’de bulunan Sultan II. Bayezid Dârüşşifası ve bu yapıya ait arşiv belgelerinden faydalanılarak yazılmış eserlere²¹ bakıldığında Selçuklular dönemine paralel şekilde tedavilerin uygulandığı ve aromatik kokuların alternatif tıpta çokça yer aldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nin, dini yaşantısına şekil veren İslamiyet’i kabulü ve Arap dünyası ile etkileşimi birçok kültürel alanda olduğu gibi koku kullanım kültürünün şekillenmesinde de büyük rol oynar. Orta Asya’dan itibaren süre gelen dini geleneklerinin yanı sıra İslami bir önderin benimsenmesi Osmanlı sosyal hayatında büyük izlerin oluşmasına neden olmuştur. Orta Asya’daki

¹⁸ Tez, a.g.e., s.211

¹⁹ Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, TTK, Ankara, 2000

²⁰ Mevlâna Celaleddin Rumi, **Divan-ı Kebir**, C.1, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Remzi Kitapevi, 1957, s.13

²¹ Bkz. Nuran Yıldırım, “Sultan II. Bayezid Edirne Darüşşifası: Osmanlı Tıbbı, 15-18. Yüzyıllar”, **Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi, Abdi İbrahim Yenileme Projesi**, Edirne, 2015.

yaşantısından tamamen kopmamış ancak geleneklerinin büyük bir kısmını Arap-İslam kültürü üzerinden şekillendirmiştir. *Kur'an-ı Kerim*'de koku adları cennette vadedilen içeceklerle ilişkili olarak verilmiştir: “*Müminlere cennette mührü misk gibi kokan (el-Mutaaffifin 83/26), karışımında kâfûr ve zencefil bulunan (el-İnsân 76/5, 17) içecekler vaad edilmiştir.*”²²

İslamiyet kültürü içerisinde yaşayan Selçuklu ve Osmanlı Devleti de bir nevi cennetin yansıması olarak huzur ve maneviyatlı geçen ramazan aylarında orucun açılması için iftar sofralarında kokulu şerbet ve sular ikram etmişlerdi. Ancak şerbet yalnızca ramazan aylarına özel değil gündelik hayatın her zaman diliminde hem halka hem de saraya hitap eden serinletici bir içecekti. Selçuklu dönemi sosyal hayatını ele alan birkaç Selçukname incelendiğinde misk kokulu ve aromatik şerbetlerden bahsedildiği görülmekte, meyvelerden ve süttten yapılan şerbetlere aroma verici kokuların ilave edildiği bilinmektedir.²³

Kokunun dağıtım yerleri sayılabilecek aktar dükkanları, Selçuklu ve Osmanlı ticaret yaşamında günümüzün eczane ve parfümeri dükkanlarının ilk örnekleri olarak kabul edilebilirler. Arap coğrafyasının yerleşiklerinin aromatik ve kokulu otlarla uğraştıkları, aktarlığın İslâm dünyasında Hz. Muhammed devrinden beri bilinen bir meslek olduğu bilinmektedir. Aktarlar, yerleşik hayata geçen Türklerin Arap kültüründen esinlendikleri oluşumlardır. İslâm dünyasında “Attâr” olarak anılan pek çok âlim içinden en meşhuru Ferîdüddin Attâr (1142-1145) dır.²⁴ Eski dönem aktarları bir nevi şifahane görevi görmektedir; ilaç yapımında kullanılan hayvansal ve bitkisel maddeler satmaktadır. Ancak yalnızca bitkisel tedaviyle değil kokunun başlıca kullanım alanları olan mutfak, temizlik ve kozmetik ürünleri ile de ilgilenmektedirler. Saraydaki koku kullanım kültürü, halkın kullanımından daha farklı bir boyut ve statüde olduğundan; aktarlar bir nevi kokuyu halkla buluşturan esnaf grubu olmuşlardır. Torunu olmasını isteyen yaşlı teyzeden; boğaz ağrısına şifa arayan amcaya, güzel ve etkileyici kokular sürünen genç kadınlardan; yemeklere aroma katmak isteyen aşçılara kadar halkın her kesimi aktarlardan faydalanmıştır.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte, İslam'ın gündelik yaşama dayatılması; birtakım gelenek ve göreneklerin de değişimine ve dönüşümüne neden olmuştu. Koku kullanım kültürü, Orta Asya'daki gibi tütsülemekten ibaret olmakla kalmayıp birçok farklı alana sirayet etmişti. Özellikle bu gelişim ve çeşitlilik saray içerisinde hâkim olmuş ve beraberinde bir hiyerarşiyi doğurmuştu. Özellikle halifelik ve onun yüklediği görevler Osmanlı padişahlarını İslami bir sembolü benimsemeye itmişti. Şüphesiz bu sembol İslam'ın peygamberi ve kılavuzu olan Hz. Muhammed'di. Osmanlı Devleti'nde Hz. Muhammed'in gül kokusuyla bağdaştırılmasından dolayı kutsal emanet sayılan her türlü eşya ve

²² Nebi Bozkurt, “Koku”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, TDV Yayınları, Ankara, 1989, s.4

²³ Mehmet Sarioğlu ve Gülhan Cevizkaya, “Türk Mutfak Kültürü: Şerbetler”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, Mart 2016, s.239

²⁴ Nil Sarı, “Attar”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s.94-95

mekân gül sularıyla yıkanır; gül, misk ve amber kokulu tütsülerle kokulandırılırdı.²⁵ Öyle ki, bu durum zamanla bir gelenek halini almıştı. Bu nedenle Osmanlı padişahı da halifelik ünvanını peygamber ile bütünleştirerek misk ve gülü bir sembol olarak kullanırdı. Kokuların psikolojik etkilerinden faydalanan Osmanlı hükümdarları manevi çağrışım için özellikle dini ve kutsal alanlarda bu kokuları tercih ederlerdi. Yeni açılan camilerin misk-i amber, kâfur ve gül suyu ile kokulandırılması²⁶, Kur'an-ı Kerim tilavetleri ve zikirlerde buhur yakılması bu duruma örnek gösterilebilir.²⁷

Osmanlı Devleti'nde misk, amber ve gülün her alanda kullanımına rastlamak mümkündür. Maneviyatı yüksek kokular, statünün belirlenmesinde de büyük rol oynamışlardır. Saray ziyaretlerinde padişah, sultan ve devlet adamlarına takdim edilen hediyelerden; elçilerin haber getirmek için huzura çıkışlarına, kurulan diplomatik ilişkilerde diğer ülkelerin devlet adamlarına gönderilen hediyelerden, dini törenlere kadar özel olan çoğu durumda misk, amber ve gül suyunun ön planda olduğu görülmektedir.²⁸ Örneğin, Ramazan aylarında Hırka-i Şerif ziyaretinden önce Has odanın gül suyu ile temizlendiği ve buhur dibeğine tütsü yakıldığı bilinmektedir. Bu rutin sultan için çok önemlidir. Çünkü odada oluşan atmosfer zihinlerde peygamberin varlığını ve maneviyatını pekiştirmektedir. Yalnızca Has Oda değil padişahlar kendi odalarını da bu kuvvetli kokularla kokulandırmış ve aynı atmosferi burada da sağlamışlardır.²⁹

Hükümdarların halifelik ünvanını almasıyla birlikte İslami kokuların ve tatların manevi anlamı artmış, kokular daha fazla anlam kazanmıştı. Padişah tabiri caizse Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve elçisinin hizmetlisiydi. Bu nedenle peygamber ile bağının olması ve beraber tasvir edilmesi önemliydi. Gül ve diğer Arabi kokular da bu noktada önem arz ediyordu. Çünkü gül peygamberin kokusuydu. Bu birleşimi sağlamak adına gül suyu ticari marka kokusu haline getirilmişti. Merasimlerdeki kullanımının bir diğer amacı da buydu. Bu malzemelerin dini çağrışımları dindar hanedan imajı oluşturmak için önemliydi. Ayrıca misk ve amber gibi nadir sahip olunabilecek kokular sahibinin yüksekliğini arttıracak unsurlardı. Osmanlı padişahları da bu kokuları kullanarak ve hediye ederek ilahi ve zengin bir görünüm kazanmışlardı.³⁰

²⁵ Huriye Emen, Tasavvuf ve Tarikatlarda Güzel Koku: Osmanlılarda Tasavvufi ve Dini Mekânlarda Güzel Koku Kullanımına Dair Değerlendirme, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Bahar 2022, S.101, s.450

²⁶ Tez, a.g.e., s.349

²⁷ Emen, a.g.m., ss.441-456

²⁸ BOA, A.MKT.UM., 570-100, 5 Z. 1278/ 3 Haziran 1862

²⁹ Emen, a.g.m., s.441

³⁰ Sevgi Çakır, “Orta Çağ İslâm Dünyasında Koku: Misk Amber Kâfur”, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2021, ss.75-95

Dini etkisinin yanı sıra bu kokular padişahı kullarından ayırır ve ulaşılmaz yapardı. Gündelik hayatta her alana sirayet eden bu kokular uykusunda da padişahı yalnız bırakmazdı. “... *Odanın ortasında bulunan iki büyük altın şamdana her akşam kol kalınlığında mumlar yerleştirilir ve yakılır. Padişah uykuya dalana kadar odasında öd ağacı ve amber gibi çeşitli güzel kokulu tütsüler yakılırdı.*”³¹ Kozmetik olarak kullanımın yanında mutfakta da bu pahalı kokular statüye göre kullanılırdı. Şerbetler, macunlar ve yemeklerde kullanılan aroma vericiler halkın sınıfsal durumuna göre ayarlanırdı. Örneğin kimi şerbet misk ve amberli olurken kimi şerbet sadece limon ve şekerle yapılırdı.³² Arabi ve değerli olan bu kokular halkın ve sarayın üst tabakasına aitti denilebilir. Şüphesiz bunun en büyük nedeni ise kokuların ulaşılabilirliğinin tıpkı rütbe ve statünün ulaşılabilirliği gibi zor olmasıdır.

1.2. Osmanlı’da Alkollü ve Sentetik Kokuların Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti’nde modernleşme hareketleri, 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat’ın ilan edilmesi sonrasında sistemli bir şekilde ilerlemeye başlamıştır. Avrupalılar ile imzalanan serbest ticaret antlaşmaları, pek çok ithal ürünün imparatorluğa girmesini beraberinde getirmiş, toplumun farklı kesimlerinden insanlar kademeli bir şekilde gündelik hayatın hemen her alanında bu ürünleri kullanmaya başlamıştır.³³ 19. yüzyılda katkısız ve saf kokuların yerini alkollü yapay kokuların alması parfümün geniş kitlelere hitap etmesine sebep olmuştur. Değişen koku tercihleri, parfümü klas ürün olmaktan çıkartıp kitlesel ve ulaşılabilir bir ürüne dönüştürmüştür.³⁴ Alkollü kokuların kalıcılığının fazla olması ve özellikle doğal kokulara göre düşük maliyetli olması kullanıcılar tarafından kolayca sahiplenilmesine sebep olmuştur. Çiçek kokuları yerini sentetik kokulara bırakmışsa da geleneksel kokulardan hızlıca vazgeçilmemiş, Batı esintili modern kokular öncelikli olarak yüksek gelirli kesime hitap etmiştir.³⁵

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Batı’dan getirilen ıtriya malzemelerinin kullanımı oldukça popülerdi. Özellikle parfümler bu malzemeler arasında önemli bir yer tutmakta ve parfümlere “lavanta” denilmekteydi. Dönemin koku beğenileri Avrupa’nınki ile aynı olup genelde

³¹ Ali Ufki Bey, **Saray-ı Enderun: Topkapı Sarayında Yaşam**, çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s.61

³² Münife Obuz, Osmanlı Mutfak Kültüründe Şerbet, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.25, S.46, ss.255-266,2024, s.261

³³ İlbeyi Özer, **Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul’da Sosyal Değişimler**, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s.273

³⁴ Aybala Yentürk, “Uygarlık ve Parfüm: Bir Yolculuğun Tarihçesi”, **Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.12’den aktaran Hande Topal, **Koku Kullanım Kültürü ve Türkiye’de Kolonya Ambalajı**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.20

³⁵ Topal, a.g.t., s.19

ferah, temiz ve çiçeksi kokular tercih ediliyordu.³⁶ Beyoğlu'ndaki kozmetik dükkânlarının vitrinlerindeki nişan sepetleri içerisine losyon, kolonya, pudra ve lavantadan oluşan modern güzellik malzemeleri eklenmeye başlamıştır.³⁷ Fransızca'da "Eau de Cologne", Almanca'da ise "Köln suyu" şeklinde isimlendirilen tuvalet suyu, Türkçede "kolonya suyu" ifadesiyle belirtilmiş, akabinde benzer bileşenlerdeki tuvalet suları kolonya şeklinde adlandırılmıştır.³⁸ Osmanlı'ya girdiği zamandan bu yana çabucak benimsenip, alışkanlığa dönüşen kolonya, ferahlık bakımından gülsuyundan daha iyidir.³⁹ Berberlerde traş kolonyası kullanımı da II. Abdülhamit (1876-1909) dönemine dayanır.⁴⁰ Eczacı Ethem Pertev ve Süleyman Ferit, Türkiye'de kolonya üretiminde faaliyet gösteren ilk temsilciler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹

Modernleşme çalışmaları, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı toplumunun Avrupalı hayatla tanışmasıyla birlikte etkisini göstermeye başlamıştır. Henüz Batı'dan endüstriyel üretim gelmemişken, tüketim mallarının gelmesi bilinçsiz bir tüketimi doğurmuştur. Osmanlı'nın modern ıhtiyat ürünleriyle tanışması da ithal ürünlerin kullanımı sonucunda başlamış, yerli üretime geçildiğinde bile Avrupa'dan ürün ithal edilmeye devam edilmiştir. Osmanlı'nın Batı'yla olan ticari ilişkisinin üretimden ziyade tüketimle gerçekleştiği söylenebilir.⁴²

Osmanlı Devleti'nde eczacılık faaliyetleri, ilk olarak gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilmiş, Müslüman eczacılar ise 1880'li yıllardan itibaren görülmeye başlanmıştır. 20. yüzyılda eczaneler hasta kabul yeri ve ilaçların hazırlandığı laboratuvarlar olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı.⁴³ Ethem Pertev, Hasan Hassan, Beşir Kemal, Evliyazade Nurettin, Hasan Şevki, Hasan Rauf Görgülü, Kemal Kâmil, Ahmed Cevad Akıska gibi eczacılar kısa zaman içerisinde Avrupa'dan ithal ürünlerle rekabet eder konuma gelmişlerdir.⁴⁴

³⁶ Nejat, Yentürk, "Uygarlık ve Parfüm: Bir Yolculuğun Tarihçesi", **Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005' den aktaran Topal, a.g.t., s.20

³⁷ İzzet Gündoğ Kayaoglu, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 1992' den aktaran Topal, a.g.t., s.20

³⁸ Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.283

³⁹ Mustafa Yakup Diktaş, **Misk-ü Amberden Parfüme: Türkiye'deki Koku Kültürünün Dönüşümü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.25

⁴⁰ Topal, a.g.t., s.27

⁴¹ Bilge Sözen Şahne, vd, "Kolonyanın İşlevi: Dünü ve Bugünü", **Lokman Hekim Dergisi**, S.11, 2021, s.197

⁴² Topal, a.g.t., 32

⁴³ Turhan Baytop, "Eczacılık", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.10, TDV Yayınları, Ankara, 1989, s.387

⁴⁴ Topal, a.g.t., 23

İthal alkollü parfümlerin İstanbul'daki satış merkezleri Galata ve Pera'da açılan mağazalardı. 19. yüzyılda bu bölgede çok sayıda parfümeri ve kuaför salonu bulunmaktaydı.⁴⁵ Bu parfümleri ilk olarak saray mensupları, bürokrasi ve yurt dışına çıkan halk kullanmıştır. Divinia, Lubin suyu, Pompeia ve Opopanaks adlı kokular Osmanlı halkının tanıştığı ilk Avrupalı parfümlerdir.⁴⁶ Refik Halit'in eserinde karşımıza çıkan Eau de Lubin, kırmızı renkli olup lavanta ve karanfil kokan, temizlik hissi veren ve iç açıcı bir losyon şeklinde tarif edilmiştir. Ancak bu parfümün bir kusuru vardır: "*Eau de Lubin damladığı kumaşta, çamaşırdaki leke bırakmaktadır.*"⁴⁷

İzmir'in de ilk parfümerilerini genellikle eczacılar oluşturmaktadır. Kolonya yahut parfüm üretmek için her çeşit teknik bilgiye vakıf olan eczacılar modanın oluşturduğu ithal pazarı fark etmekte gecikmemişlerdir. Akabinde yerli üreticiler tarafından birçok kolonya ve ıtriyaat ürünü çıkarılmaya başlanmıştır.

1.3. Modernleşme Sonrası Koku Kültüründe Değişim

Modernleşme sürecinde örnek alınan ve takip edilen konumunda yer alan Avrupa'nın koku kültüründeki gelişiminde rol oynayan etmenlerden biri Keşifler Çağı'dır. Coğrafi keşiflerden sonra parfümün hammaddesini oluşturan baharatlara ulaşımın kolaylaşması Avrupa'da parfüm sektörünü geliştirmiştir. Eskiçağlardan bu yana Arap coğrafyası ile olan ticari ilişkileri sebebiyle koku kullanımı ecza alanıyla sınırlı olsa da alkolün keşfi ile birlikte sentetik kokular üretilmeye başlanmış ve kötü kokuları maskeleyen amacıyla koku kullanımına yönelmişlerdir.⁴⁸

Avrupa tarihinde kokunun kullanımı yaygın olarak Fransa'da görülür. Özellikle veba salgını esnasında lavanta, biberiye gibi kokulu bitkilerden medet umulmuş ve ellerini kirden korumak için parfümlü mendil, eldiven üretilmiştir.⁴⁹ Avrupa'da kötü kokulara karşı büyük tepkiler ancak 19. yüzyılda yeni hijyen uygulamaları sayesinde oluşmuştur. Patrick Süskind'in *Das Parfüm* adlı eserinden o dönemin Avrupa'sını anlamak mümkündür. Eserde 18. yüzyılın Fransa şehirleri ve sokakları içerisindeki pis kokularıyla anlatılır. Bu kötü kokulara karşın bir de parfümün hazırlanmasından bahseder.⁵⁰

17. yüzyılda Kolonya yani Köln Suyu'nun keşfiyle Avrupa'da kozmetik sektörü oluşmaya başlamıştır. Macar Suyu'ndan esinlenilerek keşfedilen "Eau de Cologne" cilt parfümü olarak kullanımın yanı sıra banyo suyuna katılmış, şarap gibi içeceklerle eklenmiş hatta ağız suyu olarak

⁴⁵ Nur Akın, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, 1. Basım, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.224

⁴⁶ Topal, a.g.t., 53

⁴⁷ Nejat Yentürk, "Parfümeri Tarihi": Osmanlı Dünyasında Parfümler, **Tarih Dergisi**, S.19, ss.64-71, Aralık 2015, s.72

⁴⁸ Tez, a.g.e., s.363

⁴⁹ Tez, a.g.e., s.366

⁵⁰ Bkz. Patrick Süskind, **Koku**, çev. Tevfik Turan, Can Yayınları, 54.Baskı, İstanbul, 2018.

bile kullanılmıştır.⁵¹ Ancak kolonya her ne kadar Avrupa’da parfüm sektörünün doğuşuna neden olsa da Osmanlı’daki gibi bir kültür oluşmamıştır. Dolayısıyla etkilenme bir anda ve hızlı gerçekleşmemiştir.

Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde güzel koku ağırlıklı olarak saraya ait bir olguydu. Halk belli başlı çiçek kokularıyla ihtiyacını ve temizliğini gideriyordu. Misk ve amber başlıca koku maddeleriydi. Ancak sabitleyici özelliğinden dolayı yüzyıllarca öncelik sağlamışsa da alkolün keşfiyle geleneksel kokular olmaya yüz tutmuşlardı. 19. yüzyılda sentetik kokuların Osmanlı pazarına girmesi zaten hızla artan ve değişen tüketim olgusuna yeni bir soluk getirmişti. Bu süreçle beraber alkollü ve sentetik kokuların pazara düşmesi, halkın kadın ve erkek olarak eşit konuma gelmesi gibi unsurlar kokunun halka inmesine neden olmuştur. Üretim maliyetlerinin düşüklüğü nedeniyle ilk zamanlarda lüks sayılsa da ünlü Avrupai kokular her semtin göz bebeği olmuş ve parfümeri dükkanlarının vitrinlerini süslemiştir.

Modernleşme sürecinde, kadının toplumsallaşması ve kadının gündelik hayattaki konumunu kazanmasında basının önemi oldukça büyüktür. Moda dergileri ve gazetelerin kadınlara ayrılan köşeleri, özellikle şehirli ve yüksek gelirli kesimden kadınları kozmetik kullanımı açısından bilgilendirmiş ve heveslendirmiş olup, kadınların yaşamının değişiminde önemli rol oynamıştır.⁵² Geleneksel ama bir dönemin modasını oluşturan kokular, Avrupa tarzının benimsenmesinden sonra dar gelirlilerin kullandığı ürünlere dönüşmüştür.⁵³ Bu nedenle yeni yeni parfümler çıkmış, üreticiler tüketime bağlı olarak birbiriyle rekabet içerisine girmiştir. Örneğin İzzet Kayaoğlu’nun, eski İstanbul’un gündelik hayatını anlattığı kitabında, erkek tarafından kız tarafına giden nişan sepetinin içerisinde; lavanta, kolonya, kakule ve karanfil gibi kokuların yer aldığını belirtmesi koku kullanımında yaşanan değişiklikleri göstermektedir.⁵⁴

⁵¹ Tez, a.g.e., s.376

⁵² Özer, a.g.e., s.63

⁵³ Topal, a.g.t., s.38

⁵⁴ Kayaoğlu, a.g.e., s.31

İKİNCİ BÖLÜM

2.KOKUNUN OSMANLI'DAKİ ÜRETİMİ VE SATIŞI

2.1. Kokunun Elde Edildiği Bitkisel ve Hayvansal Maddeler

Koku, insanlığın eski dönemlerinden günümüze kadar gelen bir kültürdür. Eskiçağ'da Mısır ve diğer Mezopotamya toplulukları kokuyu dini ritüel amacıyla tütsü olarak kullanırken, Orta Çağ'da Avrupa toplulukları kötü kokuları maskelemek için kullanmıştır. Yeniçağ'da ise Osmanlı ve İslam devletleri kokuyu temizlik ve ibadet amacıyla gündelik hayata dahil etmiştir. Bunca çeşitli toplulukların koku kullanımları hep aynı gayelerle var olsa da Osmanlı'nın kokuyu kullanması başlı başına bir kültür inşa etmiştir. Koku mutfaktan temizliğe, kozmetikten sağlığa hayatın hemen hemen her alanında vücut bulmuştur.

Çeşitli bitkilerden olduğu gibi hayvansal maddelerden de koku elde edilebilmektedir. Misk ve amber bu maddelerin başlıcalarıdır. Misk, Orta Asya kökenli olup ceylan karnından çıkarılan aromatik bir kokudur. Genellikle amberle birlikte kullanıldığı görülmektedir.⁵⁵ Misk, Arap ve Doğu coğrafyasının vazgeçilmez ve en kıymetli koku malzemesidir. Orta Çağ'ın müelliflerinden birçoğu eserlerinde misk ve güzel kokulardan bahsetmiştir. Bunlardan biri olan İbn Nedim (ö.990'lar), güzel kokularla ilgili birçok eserden bahsetmiş olsa da bunların çok azı günümüze kadar ulaşmıştır. Miskin tanımının yanı sıra kimyevî özelliği, yetiştiği coğrafya, hasadı, ticareti, tıbbi kullanımı ve hileli üretimle ilgili dikkat edilmesi gereken noktalara dair bilgiler verilmiştir.⁵⁶

Miskin ilk kullanımı konusunda bilgi veren 10. yüzyıl'da yaşamış olan Fars coğrafyacısı İbn Rüsteh, misk, amber, sandal, öd ve diğer güzel kokuları ilk kullanan kişinin Hz. Süleyman olduğunu belirtmiştir. Ebu Ca'fer Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib ise misk ve amberden yapılan kokunun mucidi olarak gösterilmiştir. Ca'fer b. Ebî Tâlib, bu kokudan bir miktar kutuya koyarak Emevi Halifesi Muaviye'ye hediye etmiştir. Bunun ne olduğunu merak eden Muaviye'ye kokunun yapımını anlatmıştır. Yaptığı bu maddenin adının da "gâliye" olduğunu söylemiştir.⁵⁷ Gâlliye, zenginler tarafından kullanılan pahalı esanslara denirdi. Gâliyenin tarifini Arap eczacılığına katkı sağlayan

⁵⁵ Tez, a.g.e., s.10

⁵⁶ Kavak, a.g.m., s.190

⁵⁷ İbnül Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1985, c. 9, s.303'den aktaran: Mehmet Kavak, "Ortaçağ'da Misk", *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, Sakarya, 2018, s.214

Yuhanna ibn Mâseveyh, 30 koku maddesinin tarifini verdiği listede anlatmıştır. Galiyenin görünüşünü ve içerisine eklenen katkı maddelerini ayırt etmenin yöntemlerini de ayrıntılı şekilde yazmıştır.⁵⁸

Amber ise hem bitkisel hem de hayvansal bir ürün olup çeşitlere ayrılmaktadır. Amber, ısı görünce kolayca eriyebilen, yandığında ise kokan bir madde olup ispermeçet balinasının bağırsaklarından gelen kusmuğun denize atılması akabinde kıyıya vurması ile oluşur ve deniz kıyısından toplanırdı. Bu kokulu madde ilaç hazırlanmasında da kullanılırdı. Amber ağacı ise çınar ağacına benzeyen bir ağaç olup, kabukları altındaki yaralanmalardan kokulu ve kıvamlı bir reçinenin akmasıyla oluşur. Toplanan bu reçineden, kaynatılınca süzülerek eczacılık ve parfümeride kullanılan sığla yağı elde edilmektedir.⁵⁹

Misk ve amber ayrılmaz bir ikiliydi. Bu iki zahmetli ürün gerek elde edilşinin zorluğundan gerekse miktarının azlığından dolayı yalnızca varlıklı kişilerin ulaşabildiği kokulardı. Arap coğrafyasında ve Orta Asya’da da varlık, saygınlık ve itibar göstergesiydi. Hükümdarlardan sultanlara bu pahalı kokular hep hediye ve kalite göstergesi olarak kullanılmışlardı. Misk ve amber gibi nadir sahip olunabilecek kokular sahibinin yüksekliğini arttıracak unsurlardı.

Bitkisel aroma vericilerin en yaygın kullanıma sahip olanlarından sandal ağacı, en eski Hint kültür bitkilerinden olup iltihaplanmalarda merhem olarak kullanılır. Serinletici ve ferahlık veren hissiyatından dolayı kokusundan ıtriyaat alanında sık sık faydalanılmıştır. Sandal ağacının, klâsik edebiyatta koku verici yönü kullanılarak işlendiği görülmektedir. Zâtî, sandalın güzel koku özelliğini öne çıkarttığı beyitlerinde cenazenin yıkanması sırasında suya sandal katılması âdetinden bahsetmiştir: "*Öldürür çün beni cevriyle o mellâh-ı melîh / Yur iken meyyitümi sandal idüñ bârî buhur.*"⁶⁰

Tıpkı sandal gibi bir ağaçtan elde edilen ve Arapça “sevk” kökünden türetilmiş olan misvak, misvak ağacından koparılan dal parçanın adıdır.⁶¹ Azmîzâde Hâletî, misvağın hoş kokusundan dolayı diş temizliğinde kullanıldığından bahsederek; misvakların bir zamanlar sarıkların arasında taşınması âdetinden bahseder: "*Bulamazsın arasañ ağzını hiç bûy-ı safâ / Zâhidüñ bakma o başında olan misvâke.*"⁶²

⁵⁸ Mehmet Kavak, “Yuhannâ b. Mâseveyh'in Koku Risalesi: Cevâhiri't-Tîbi'l-Müfrede”, **4. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu**, 2018, s.49

⁵⁹ Tez, a.g.e., s.138

⁶⁰ Bayram Ali Kaya, “Klâsik Türk Şiirinde Şifâli Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.15, İstanbul, 2015, s.271

⁶¹ Kaya, a.g.m., s.269

⁶² Kaya, a.g.m., s.270

Kokulu birçok üründe karşımıza çıkan lavantanın, özellikle ıtriyaat kullanımında önemli bir değeri vardır. Latince yıkanmak anlamına gelen lavanta, cezbedici kokusundan dolayı banyo küvetleri ve parfümlerde kullanılmıştır. Bu kokulu bitki rahatlatıcı ve sakinleştirici özelliğinden dolayı uyku bozukluğu olan kişilere önerilir.⁶³ Kâfur ise renksiz ve kolaylıkla kırılabilen kokulu bir maddedir. Arapça kökenli bir kelime olan kâfur, ağaçtan üretilir. Kâfurun merhemi ise eski dönemlerde mum gibi aydınlatıcı maddelerin imali ile cenazelerin yıkanması esnasında koku verici olarak kullanılmıştır.⁶⁴

Bir diğer aromatik bitki olan safran, günümüzde de mutfakta baharat olarak kullanımı yaygın olup yüzyıllardan beridir kullanılan bir bitki olarak bilinmektedir ve birçok rahatsızlığa iyi geldiği için kokusundan da yararlanılmaktadır. Safranın; uykuyu düzenleme, sinir sistemini yatıştırma ve uyarma, hazmı kolaylaştırma, kokusuyla afrodizyak etki gösterme, kadınların âdet sorunlarını düzenleme gibi önemli etkileri mevcuttur.⁶⁵

Tüm bu bitkilerin yanı sıra zerdeçal, havlıcan, şerbetçi otu, karahindiba, muskat, tarçın, sinemaki, güz çiğdemi, sümbül ve birçok bilinen kokulu çiçek çeşidi çoğunlukla Arapların kullandıkları kozmetik ve ecza reçetelerinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶ Bunlardan koku konusunda en öne çıkanı ağız kokusunu giderici pastil reçetesidir:

Her biri 10 dirhem (1 dirhem = 1/400 okka = 3,14 gram; 1 okka = 1250 gram) olmak üzere dikensiz kırmızı gül, sandal ağacı ve topalak (kırkboğum); her biri 5 dirhem olmak üzere tarçın kabuğu, hintsümbülü, seylan tarçını, kuru karanfil, küçük hindistancevizi, deve otu ve beyaz “siko”; her biri 10 dirhem olmak üzere kurutulmuş limon kabuğu ve limon çiçeği; her biri 2 dirhem olmak üzere misk, gerçek sarısabır ağacı odunu, mastik ve küçük hindistancevizi çiçeği, yarım dirhem kâfur ve yarım danik (1 danik = 0,8 gram) Türk miski. Hepsini birlikte iyice öğütülür ve limon çiçeği suyu ile yoğrulduktan sonra nohut büyüklüğünde biçimlendirilir. Ağza alınarak kullanılır ve çok iyi sonuç verir.⁶⁷

2.2. Kokunun Osmanlı'daki Üretim Yerleri

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde tüketimi yapılan hemen her ürünün hammaddesi ülke içerisinde üretilmiştir. Osmanlı padişahları çiçeklere oldukça değer verdiklerinden sarayların bahçesi olmasına özen göstermiş ve burada yetişen bitkileri mutfakta değerlendirmişlerdir. Bu üretim yerleri Edirne ve İstanbul olmak üzere iki büyük şehirde yoğunluktadır.

⁶³ Tez, a.g.e., s.119

⁶⁴ Tez, a.g.e., s.201

⁶⁵ Ahsen Sevide Çınar ve Alev Önder, “Anadolu’nun Kültürel Mirası: *Crocus sativus* L. (Safran)”, *Fabad J. Pharmacology Science*, 2019, s.84

⁶⁶ Tez, a.g.e., s.198

⁶⁷ Tez, a.g.e., s.203

Osmanlı Devleti'nin önemli başkentlerinden olan Edirne'de, Sultan II. Bayezid'in yaptırdığı Külliye'de bulunan Darüşşifa uyguladığı aromaterapi ve psikolojik tedaviyle ön plana çıkmaktadır. Darüşşifa'yı anlatan kaynaklar incelendiğinde⁶⁸ Osmanlı tıbbına ait birçok yeni bilgi, belge ve görsele ulaşmak mümkündür. Aynı zamanda 15. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi de Edirne Darüşşifası ve esnaflarına seyahatnamesinde yer vermiştir.⁶⁹

Sultan II. Bayezid Külliyesi büyük bir mimariye sahip olmakla birlikte Darüşşifa bölümü çeşitli hastalık ve tedavilerin uygulandığı odacıklar halinde inşa edilmiştir. Bunlardan biri olan Şuruphane ve İlaç hazırlama odası, aromaterapi için kullanılacak bitkilerin dönüştürüldüğü birimlerdir. Darüşşifa idari personelleri içinde bulunan *Buhuri* yani tütsücünün, hastaların manevi huzuru için gün boyu aralıklarla buhur yaktığı bilinmektedir.⁷⁰ Şuruphane de ise tablet ilaçlardan çok sıvı formda tüketilen ilaçlar üretilirdi. İlk eczanemiz sayılan şuruphaneye 1490 yılında gülsuyunun damıtılması için üç imbik, şurup yapımında kullanılan sarfiyat ve ayrıca macun, şurup ve yağların konulması için kaplar gönderilmiştir. İlaçların hazırlanmasında görevli olanlara "şerbeti" ve "edviye-i kub" denirdi.⁷¹

Darüşşifada uygulanan tedavi yöntemlerinde de birçok koku verici bitkiye rastlanmaktadır. Özellikle akıl hastalarının krizlerini daha rahat atlatmaları için bu aroması kuvvetli koku vericilerden faydalanılmaktadır. Güzel kokunun ferahlatıcı özelliğinden dolayı, buhuri (buhurcu-tütsücü), dârüşşifayı kokulandırmakla vazifeliydi. Bahar geldiğinde dârüşşifanın bahçesindeki kokulu çiçekler toplanır hastalara dağıtılırdı.⁷² Netice olarak en basitinden külliye'nin bahçesi çiçeklerle donatılmış ve iç huzurun varlığı sağlamlaştırılmıştır. Çiçeklerin ve bitkilerin yanısıra misk ve amber gibi hayvansal koku vericiler de buhurdan ve tütsü görevi gören nesnelerde kullanılmış hastaların maneviyatını kaybetmeyip Allah'a olan inançlarını korumak amaçlanmıştır.

Attar dükkânlarının ise çoğu Mısır Çarşısı'ndaydı. Bilindiği üzere Mısır Çarşısı bir koku diyarıydı, hemen her çeşit baharat satılan bu çarşı attar ve koku işiyle uğraşan esnafların ana vatanıydı. Evliya Çelebi'den öğrendiğimiz kadarıyla Mısır Çarşısı'nda olduğu gibi Edirne'de de özellikle gülcülük ve attarlık çok yaygın bir meslekti. Edirne'nin gülsuyu en kalitelisi olduğundan sultanlara hediye olarak takdim edilirdi. Edirne, Topkapı Helvahanesi'nin ihtiyacı olan taze gül yaprakları ve gülsuyunun yanı sıra gül şurubu, macunu ve şekerlemelerinin satın alındığı bir

⁶⁸ Bkz. Nuran Yıldırım, "Sultan II. Bayezid Edirne Darüşşifası: Osmanlı Tıbbı, 15-18. Yüzyıllar", **Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi, Abdi İbrahim Yenileme Projesi**, Edirne 2015

⁶⁹ Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllı, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu, 3.kitap, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 237–269

⁷⁰ Yıldırım, a.g.m., s.7

⁷¹ Yıldırım, a.g.m., s.18

⁷² Yıldırım, a.g.m., s.24

merkezdi. Bunun yanı sıra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Isparta ve Burdur'a iskân edilen Türkler yanlarında gül fidanları getirince Edirne-Kızanlık gülcülüğünün devamı bu şehirlerde ortaya çıkmıştır.⁷³

1488'de inşa edilen Edirne Darüşşifası'nda "gülabhane" bulunmaktaydı. 1489 tarihli Sultan II. Bayezid Darüşşifası vakfiye kayıtlarına bakıldığında "*Gülsuyu elde etmek için kurşundan mamul üç fırın*" bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Darüşşifa'da kullanılan gülsuyu yetmediği için gülsuyu takviyesi imal etmek amacıyla kullanılan "furun-ı gül" için yapılan masraflara defter tutulmuştur.⁷⁴

Edirne Sarayı gibi Topkapı Sarayı'nda da gül bahçeleri vardır. Bu bahçelere "Gülhane Bahçeleri" denilmektedir. Bu bahçelerdeki güllerden gülsuyu üretildiği bilinir, elde edilen gülsuyu sarayın ihtiyaçlarını karşılayamadığı için Edirne Sarayı'ndan da gül getirildiği bilinmektedir.⁷⁵ Saraya alınan iâşenin yer aldığı muhasebe defterlerine göre 15-17. yüzyıllar arasında Edirne'den güllü mamuller, gül şerbeti, gül ve gülbeşeker getirtilmiştir.⁷⁶ Helvahane Defteri'nde de Edirne'den taze gül, gülsuyu, gül şerbetleri satın alındığı yazmaktadır.⁷⁷ 1626 tarihli Ocaklı Defterleri'ne göre ise; Edirne'den saraya 4000 kg gül suyu getirtilmiştir.⁷⁸ 1626 tarihli deftere göre Matbah-ı Âmire'nin gülsuyu ihtiyacını karşılamak için yılda neredeyse 4 ton gül suyu temini sağlayan Edirne "ocaklık" adıyla kayda alınmıştır.⁷⁹

Gerek Edirne gerekse İstanbul gül yağı ve gül suyu üretiminin kilit noktalarıdır. Osmanlı'daki gülsuyu satışıyla ilgili en önemli eserlerden birisi 1640 tarihli Es'ar Defteridir.⁸⁰ Bu defterde aktarlardaki gülsuyu satışıyla ilgili bilgiler yer almaktadır: "*Esar-ı Attaran; Güllab. Sultan Bayezid'de fûruht olunan halis olmağile vukkiyyesi 24 akçaya ola. Güllab Bezzeistan önünde bey olunan mahliüt olmağile vukkiyyesi 20 akçaya vireler.*"⁸¹

⁷³ Yıldırım, a.g.m., s.29

⁷⁴ Nilüfer Gökçe, "Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası Vakfiyesine Göre Darüşşifa'da Çalışan Personel ve Kullanılan İlâçlar", **IV Türk Ezacılık Tarihi Toplantı Bildirileri**, İstanbul, 2000, s. 3-10

⁷⁵ Ahmet Refik Onuncu, **Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, haz. Abdullah Uysal, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 20

⁷⁶ Arif Bilgin, **Osmanlı Saray Mutfağı**, Kitabevi yayınları, İstanbul, 2004, s.136-139

⁷⁷ İzzet Sak, "Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25, S.40, 2006, s.149

⁷⁸ Bilgin, a.g.e., s.28

⁷⁹ Bilgin, a.g.e., s.225

⁸⁰ Yaşar Yücel, **1640 Tarihli Es'ar Defteri: Osmanlı Ekonomi Kültür Uygarlıkları Tarihine Dair Bir Kaynak**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.36

⁸¹ Ayten Altıntaş, "Edirne'de Gülcülük", **Tıp Araştırmaları Tarihi**, S.15, İstanbul, 2007, ss.77-83, s.125

İstanbul'daki gül üretimi sarayların ihtiyacını kısmi olarak karşılayabilmekte olsa da Gülhane bahçesi barındırdığı çeşit çeşit çiçek türleriyle adeta bir koku uygarlığıydı. Mutfaktan temizliğe, törenlerden tedaviye kadar her alanda kokunun kullanılması böyle bir bahçenin varlığını olası kılan etkenlerdi. Topkapı Sarayı'ndaki Helvahâne'de çeşitli şerbet, reçel, helva, macun, esans ve kokulu sabunlar yapılmıştır.⁸² Buradaki görevliler gül, misk, gelincik çiçeği, havlıcan gibi baharattan şeker kestirerek yapılan macunları Padişah, Divân-ı Hümayun üyeleri ve Enderun'un ileri gelenlerine sunarlardı.⁸³

Helvahâne'de pişirilen reçel ve marmelatlardan biri olan gül rubbu için has bahçeden toplanan güller kullanılmaktaydı.⁸⁴ Gül, Osmanlı toplumu için her zerresi değerli olan bir bitkiydi lakin en çok kokusundan dolayı kullanılırdı. Özellikle mutfaktaki kullanımı saymakla bitirilmezdi. Ramazan ayının kıymetlisi olan güllaçtan, her yemek sonrası içilen kahveye kadar sofralarda yer edinmişti. Gülün yanı sıra birçok çiçekte aynı amaçlarla mutfakta yerini almıştı.

Helvahanede tören, dini merasim ve düğünlerde dağıtılacak şerbet ve şekerlemeler hazırlanırdı. Özellikle her yemeğin yanında serinletici niyetine tüketilen hoşaf lar üretilirken lezzetini arttırması ve iştah açıcı olmaları için çeşit çeşit meyve, çiçek ve yemiş kullanılırdı. Kırmızı ve aroması kuvvetli meyveler hoşaf ve reçel yapımında oldukça yaygın kullanılan meyvelerdi.⁸⁵ Bunların yanı sıra menekşe, gülşeker, nilüfer, salep, karanfil, tarçın, turunc, karabaş, hünnap, ayva, demirhindi, nergis, limon ve kırmızı gül de çok sık olmakla birlikte genelde ecza şerbetlerinde kullanılırdı.

Osmanlı sarayına ait çiçek alım satım defterlerine göre bu çiçeklerin ne için kullanıldığı tam olarak bilinmese de Helvahane'de kullanıldıkları bilinmektedir. Saray için imal edilen bu özel tarifler ayrıntılı şekilde Helvahane defterlerinde kayıt altına alınmaktaydı. Bunlardan bir tanesi 1608 tarihinde Mustafa Ağa'nın kaleme aldığı helvahane defteridir. Barkan'ın incelediği İstanbul'a ait masraf defterlerinde de alınan çiçekler içerisinde en çok menekşe ve seftali çiçeği olduğu yazmaktadır.⁸⁶ Bunların ne için kullanıldıkları açıkça ifade edilmese de hoş kokuları ve aromalarından dolayı bazı tatlı ve reçel yapımında kullanıldıkları düşünülmektedir.

⁸² Zeynel Özlü, "Osmanlı Saray Şekerleme ve Şekerlemecileri ile İlgili Notlar", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.58, Gaziantep, 2011, s.173

⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 459

⁸⁴ Bilgin, a.g.e., s.222

⁸⁵ Ömer Lütfi Barkan, "İstanbul Sarayına Ait Muhasebe Defterleri", **Belgeler**, C.9, S.13, Ankara, 1979, s.112-113

⁸⁶ Barkan, a.g.m., s.120-135

Helvahane'de, adını aldığı helvaların yapımı da oldukça geleneksel ve çeşitli bir şekilde yapılmıştır. Örneğin Diyarbakır yöresine ait Kudret helvası, Edirne ve Topkapı Sarayı'nda içerisine misk ilave edilerek yenilirdi.⁸⁷ Her yıl padişah için hazırlanan Berş-ı Filoniyye-ı Rumi “67 kg balla karıştırılmış 600 gr karabiber, 600 gr benc (banotu) tohumu, 300 gr afyon, 60 gr sümbül, 150 gr safran, 120 gr maydanoz, 90 gr kereviz tohumu, 30 gr sadec, 30 gr seliha, 30 gr akr-ı karha , 3 gr ferfiyun” ile hazırlanmıştır.⁸⁸ Tariften de anlaşıldığı üzere şifasından dolayı damağa hoş gelmeyecek tatlar öylece sunulmamış içerisine kokusu baskın gelecek aroma vericiler eklenmiştir. Bu sayede içine kattıkları baharatlar ve çiçekler yiyenleri adeta mest etmiştir.

1608 tarihli Helvahane Defteri'ni inceleyen kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla bu birimlerde yalnızca yiyecek değil envai çeşit ilaç ve tedavi maddesi de üretilmiştir.⁸⁹ Burada üretilen ilaçlar genel itibarıyla bitkisel içerikli olmakla birlikte alternatif tıbbın temellerini oluşturmaktadır. Ayrıca kayıtlı helvahane defterlerinden koku kültürünün en önemlisi olan buhur suyunun da tarifi öğrenilmektedir.⁹⁰ Gülabdanlar ve buhurdanlıklarda kullanılan gül, çiçek ve çeşitli bitkilerin sularının karışımından oluşturulan "kurs-i kafur, fitil-i buhur ve buhur-ı sultani" gibi buhur suyu çeşitleri burada hazırlanmaktadır.⁹¹

2.3. Satışın Yapıldığı Mekanlar

2.3.1. Çarşılar, Aktar ve Eczaneler

Kokunun üretimi ile birlikte dağıtımının da merkezi olan Mısır Çarşısı, aynı zamanda ecza ticaretinin de merkezidir. Buradaki aktarlar, ecza ürünlerini ve baharatları, ithal ürün temin eden tüccarlardan toptan alarak, halka ve küçük esnafa perakende olarak satardı. Satılan ürünler arasında, tarçın, anason ve karanfil şekeri, amber ve gül şekeri ve kâfur gibi ürünler de vardı. 1883 tarihli bir belgeye göre aktarlar, eczacılık ve ticaret ile ilgili olan kimyasal ve tıbbî maddelerin toptan satışını yapmaktaydı. 1885 yılına ait Ecza Tüccarânı Hakkındaki Nizamnâme'ye göre de aktar, “*sanayiye ve eczacılığa ait ilaç ve kimyasal maddeleri toptan satan esnaf*” şeklinde tanımlanmıştı.⁹² Mısır

⁸⁷ Suraiya Faroqi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.231-232

⁸⁸ Stefanos Yerasimos, **Sultan Sofraları: 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfığı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.31

⁸⁹ Bkz. Arslan Terzioğlu, **Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992

⁹⁰ Nejat Yentürk, “Osmanlı Parfümleri”, s.65

⁹¹ Ahmet Aslantürk vd., **Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifat-ı Kadime'si Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifat**, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012, s.112-114

⁹² Tez, a.g.m., s.160-161

Çarşısı'ndaki attar ve kökçüler ilaçların ham maddeleri için gerekli malzemeleri bulundurduğundan genellikle buralardan alışveriş yapıldı.

Mısır Çarşısı'nda bulunan aktarlar, Cemiyet-i Attaran adındaki cemiyete bağlıydılar. Bu cemiyet, gerekli durumlarda aktar esnafını cezalandırır, buradaki çırak ve kalfaların hakkını gözetirdi.⁹³ Mısır Çarşısı, adeta Asya ile Avrupa'yı birleştiren bir koku uygarlığıydı. Birçok yerli ve yabancı attar burada satış yapar, çarşının etrafını burunları mest edici bir hale bürürlerdi. Saray'ın ihtiyaçlarından ziyade Osmanlı halkı buradan alışverişini yapardı. Daha önceleri Eminönü taraflarında yer alan buhur ve güllabacılar zamanla Mısır çarşısının çıkış kapısında konuşlanmışlardı, onlar ile seyyar ıtriyaat satıcıları da çarşının kalabalık müşterilerinden faydalanmayı amaçlamış olmalı ki çarşıdaki sayıları bir hayli fazlaydı. Klasik dönemde burada daha çok baharat, ıtriyaat ve ilaç satışı yapılsa da modernleşme ile birlikte değişen koku kullanım kültürüne bu tarihi çarşıda ayak uydurmuş, attarların yerini esans ve kolonya dükkanları almıştır.

2.3.2. Mağaza ve Bonmarşeler

19. yüzyılın ilk yarısında imzalanan serbest ticaret antlaşmalarının sonucunda artan ithalat tüketimi çeşitlendirmiş ve beraberinde tüketici bir toplum yaratmıştır. Bu tüketim sonucunda yeni ve modern satış mekanları açılmıştır. Bu satış mekanlarından olan Bonmarşeler, Fransızca “ucuz” anlamına gelen "Bon Marché" kelimesinden türemiş olup⁹⁴ TDK'ye göre içinde her türlü giyim, süs eşyası ve oyuncak satılan büyük mağazadır.⁹⁵ Bonmarşe'lerin Pera'da çok sayıda şubesi bulunmaktadır. *Şark Ticaret Yıllığı* olarak Türkçe'ye çevrilen *Annuaire du Oriental* adlı eserin 1881 ile 1913 yılları arasındaki birçok sayısında bonmarşelere dair reklam ilanlarına rastlanmıştır.⁹⁶

19. yüzyılın diğer yarısında İstanbul öncü olmak üzere birçok Osmanlı şehrinde mağazalar hızla çoğalmıştır. Orta tabakanın beğenilerini yansıtan bu bonmarşe ya da mağazalar Paris, Berlin, Viyana gibi Avrupa'nın önemli şehirlerinde bulunan mağazaların Osmanlı'daki şubeleridir.⁹⁷ Karaköy ve Galata'da bulunan bu mağazaların Cadde-i Kebir şubeleri daha popülerdi. Bu caddede gezmek adeta bir aktivite haline gelmişti. İstanbul gibi İzmir'de şubeleri bulunan bonmarşeler ıtriyaat satışı için en verimli mekanlardı.⁹⁸

⁹³ Yıldırım, a.g.m., s.277-278

⁹⁴ Behzat Üsdiken, “Bonmarşeler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, C.2, s. 297

⁹⁵ Esra Karadağ, "19. yüzyılda Alışveriş Mekanlarının Dönüşümü: Pera'da Bon Marche Örneği", **Toplumsal Tarih**, İstanbul, 2022, s.34

⁹⁶ Bon Marché ilanına dair görsel **EK.37'de** verilmiştir.

⁹⁷ Zafer Toprak, “Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları,” **Cogito**, sayı 5, 1995, s. 3

⁹⁸ Toprak, a.g.m., s.3-4

Bonmarşeler, Osmanlı kadınlarının geleneksel güzellik ürünlerini terkedip, modern ürünlerle tanıştığı mekanlar olmuşlardır.⁹⁹ Diğer tüm tüketim ürünlerinde olduğu gibi kokuya dair hemen her ürün bu bonmarşelerde halka satışa sunulmuştur. Bu ürünleri ilk kullananlar toplumdaki statüsü yüksek kişilerdir. 19. yüzyılda Beyoğlu ve Galata bölgesinde oldukça fazla sayıda bulunan parfümeri ve kuaför salonları, kadınların kamusal alanda görüldüğü mekânlar arasında yer almaktadır.¹⁰⁰

Eski Paris Sefiri Naum Paşa'nın oğlu olan Said Naum Duhani, bonmarşelerdeki ürün çeşitliliğinden bahsetmiştir:

Karşıda daha çok Paris ve taşra şehirlerindeki büyük mağazaları hatırlatan Bortoli Biraderlerin 'Bonmarşe'si yer alıyordu. Burada yok yoktu: Her çeşit ev eşyası, maroken(deri) bölümü, kâğıt, avcılık, parfümeri, kuyumcu, bronz eşya, oyuncak bölümü (kurşun askerleri, barut atan bronz topları ve yelkenli, buharlı, zemberekli gemileriyle yirmi yaşına kadar gözlerimi ayıramadığım ünlü reyon), gözlükçü, fotoğraf bölümü, eczane, eldiven, tuhafîye, kadın çamaşırları, giysileri, şemsiyeleri satan reyonlar, porselen, kristal, kuyum işleri, Saksonya porselenleri, Galle vazoları, şekerci (gerçek Verdun drajeleri), şaraplar, konserveler, yolculuk gereçleri, sepetler, ısınma aletleri, yatak takımları vs.¹⁰¹

Sirkeci'de bulunan mağazalardan biri olan Orosdi-Back mağazaları da tıpkı bonmarşeler gibi oldukça çeşitli ürün satışa sunmuş popüler mekanlardan birisidir. Yöneticisi Annience Maison¹⁰² olan bu mağaza 1855'te ilk olarak Ömer Efendi adıyla açılmış daha sonra kurucuları olan Adolphe Orosdi ve Hermann Back'in soyadlarının birleşimi ile Orosdi-Back adını almıştır.¹⁰³ Orosdi-Back mağazasının kuruluşuyla ilgili olarak *Resimli Kitap* mecmuasının 35.sayısının altıncı ilanında “*Orozdibak Ticârethânesi İstanbul'da Bahçekapısı'nda Ömer Efendi Hânı Der-saâdet'de emtiasının ehveniyet ve metânetiyle iştihâr etmiş en cesîm ticârethânedir.*¹⁰⁴ ibaresi yer almaktadır. Mağazadaki çeşitliliği yine aynı mecmuada yer alan şu ilan metni ile öğrenmek mümkündür:

Mezkûr ticârethânedede mevâdd-ı âtîden hüsn-ü intihâba lââyık ve pek mebzûl çeşitler bulunur. Kadın, erkek ve çocuk çorapları, mâruken her nevi eşyâ-yı nefise fanila, kaşkorseler, çakı ve bıçaklar, gömlekler, buluzlar, seyâhat eşyâsı, erkek, kadın ve çocuk elbiseleri, Paris'in en zarîf ve en nefise eşya ve evânî-ye yeniye emtiası, her nevi mendiller, moylalar, eldivenler, meşmalar, linneümler, halılar, şemsiyeler, bastonlar, sâatler, kronometreler, **lavantalar**, **kolonyalar** kuyumculuğa müteallik mevâdd ve meziyyât-ı nefise dikiş ve el işleri levâzımı ipekler, bukliler, pamuklular, beyaz mallar, bilhâssa kışlık her nevi emtia ve melbisât Orozdibak Ticârethânesi

⁹⁹ Topal, a.g.t., s.20

¹⁰⁰ Nur Akın, a.g.e., s.224

¹⁰¹ Said Naum Duhani, *Eski İnsanlar Eski Evler 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1984, s. 67

¹⁰² “Çorap, kumaş, saat, şemsiye, parfüm, hırdavat, çarşaf satılır. Mağaza Yöneticisi Ancienne Maison, Mağaza Adresi: Bahçekapı Caddesi, No: 11.” Bkz. The Annuaire Oriental, **Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient**, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1913, s. 634

¹⁰³ Rahime İpek Taşkın, “Modern Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Mağazacılık ve Orosdi-Back Mağazaları'nın Kuruluş ve Gelişimi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2022, s.10

¹⁰⁴ Emre Zebek, “*Resimli Kitap Dergisinin 35-41. Sayılarının İncelenmesi*”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2019, s. 53

“Pfaf” dikiş makineleriyle “Omega” saatlerin deposudur, saatlerin temin ettiği hüsn-ü netice ve muvaffakiyetler bu güne kadar başka hiçbir saatle istihsâl edilememiştir. Ahz ve i'tâ' da emniyeti kâmileye mazhar olmak isterseniz zaten Orozdibak Ticârethânesi'ne müracâat etmelisiniz.¹⁰⁵

Yavuz Köse'nin *Dersaadet'te Tüketim* adlı eserinden edinilen bilgilere göre parfüm satışı ise mağazanın ikinci katındaki reyonda yapılmaktadır.¹⁰⁶ Diğer adı geçen mağazalar kadar olmasa da parfüm satışı da yapan mağazalardan bir diğeri Grande Rue Pera'da yer alan Bazar Allemand'dır.¹⁰⁷ Bazar Allemand'ın sahibi, 1881-1900 yılları arasında Wilhelm Paluka, daha sonrasında ise Adolf Paluka olarak görülmektedir.¹⁰⁸

2.4. Koku ile İlgilenen Esnaf Grupları

Osmanlı Devleti'nde koku sanatkarlarının bazıları Ehl-i Hıref teşkilatına bağlıdır. Sarayda görevli olup koku ile ilgilenen bu kişileri; teşkilatları inceleyen eserlerden öğrenmek mümkündür. “Cemaat-i Anbirine” (miskçiler cemaati) 1526 tarihli defterde olup da 18. Yüzyılın ikinci yarısında bulunmayan bölüklerindendir. “Cemaat-i Buhurciyan” (Güzel koku yapanlar cemaati) ise 1526 tarihli defterde mevcut olmayan, ancak 18. Yüzyıl defterlerinde adı geçen bölüklerdendir.¹⁰⁹ Bu sanatkârlar bir nevi koku esnafı olup sarayda zanaatını yapan kişilerdir. Saray dışında ise miskçi, şifa yağcısı, şerbetçi, şekerci, hoşafçı, aktar veyahut attarlar, çiçekçiler, sabuncular, gül suyu satıcıları ve güllabıcılar koku ticaretini yapan kişilerdir. Tüm bu koku işçileri modernleşme sonrası parfümeri, ıtriyaatçı, esansçı ve kolonya satıcısı olarak isim değiştireceklerdir.

Buhurcular ve Amberciler

Buhurciyan, Osmanlılarda güzel koku yapan kişilere verilen isimdir. Cemaat-ı Buhurciyan-ı Hassa ise sarayı hoş kokularla tutsüleyen ve sarayın güzel koku ihtiyacını karşılayan bölüktür.¹¹⁰ Buhurciyan bölüğünde vazifeli olan kişiler özellikle padişahın yatak odasını ve haremdeki sultanların yaşam yerlerini hoş ve ferahlık verici çiçek suları ile buhurdanlıklar aracılığıyla kokulandırırlandı. Padişah henüz camiye gitmemişken haznedarbaşı camiye gidip, padişahın namazlığını hazırlar, buhur yakardı.¹¹¹ Bu gibi vazifeler onlar için ritüel haline gelmişti. Ancak Ramazan ayı gibi maneviyatı yüksek gecelerde daha fazla görevleri olurdu. Örneğin, iftardan önceki zaman diliminde

¹⁰⁵ Zebek, a.g.t., s. 53

¹⁰⁶ Köse, a.g.e., s.208

¹⁰⁷ Bazar Allemand'a ait reklam ilanı **EK 45**'te verilmiştir.

¹⁰⁸ İhsan Erdinçli, "Değişim Çağında Osmanlı İstanbul'unda Oyuncaklar ve Oyun Nesneleri", **Belleten**, TTK, C.86, S.305, Nisan 2022, ss.319-358, s.327

¹⁰⁹ Bahaattin Yaman, “18.yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Saray Ehl-i Hıref Teşkilatı”, **SDÜ İ.F. Dergisi**, S.3, Isparta, 1996, s.278

¹¹⁰ Yaman, a.g.m., s.288

¹¹¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.210

açlık ve susuzluğun insanların üzerinde oluşturduğu rehaveti sakince atlatmaları için yatıştırıcı özelliğe sahip kokularla sarayın dört bir yanını kokulandırılırdı. Padişah yemekten sonra ellerini yıkayınca, sultanın kıyafetleri ve odasını yemeğin kokularından arındırmak için buhurla buharlandırılırdı.¹¹²

Buhur'un Osmanlı sosyal hayatındaki önemini kanıtlamaya yarayan olaylardan birisi de Saray'ın kokulandırılmasını sağlayan görevli bir gurubun oluşturulmasıdır.¹¹³ II. Bayezid devrinde sarayda sultan için görevlendirilmiş 5 amberînecisi tespit edilmiş, bunların arasındaki Hüseyin adlı amberineci diğerlerinden daha fazla in'âm almıştır. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan tarihi belirsiz bir müşâharehoran defterinde cemâatin 4 kişiden oluştuğu bilgisi yer almaktadır.¹¹⁴

Padişahlar için düzenlenen şenlik ve düğünlerde buhur yakmak için hususi görevliler olurdu. IV. Mehmed, 1675 yılında Edirne'de yaptırdığı sünnette *"kahve, şerbet ve buhur dağıtmak için Eski Saray'dan 50 ve Zülfiyan'dan 50 olmak üzere 100 baltacı"* getirilmiştir.¹¹⁵ Buhur geleneğinin yaygın olması sebebiyle, sarayda çeşitli malzemelerden yapılmış ve değişik formlarda çok sayıda buhurdanlar yer almaktadır.¹¹⁶ Bu buhurdanlar farklı formlarda ve farklı kullanım şekillerine sahiptir ancak her durumda bu koku eşyaları buhurciyanlar tarafından yakılır ve etraf kokulandırılır.

Şerbetçiler, Hoşafçılar ve Şekerciler

Osmanlı Devleti'nde bu işlerle uğraşan kişiler saray içerisinde Matbah-ı Amire'ye bağlı olan helvahanede bulunurlardı. Saray dışarısında ise genellikle seyyar satıcı olarak görev yaparlardı. Şerbetçiler özellikle ramazan aylarında çeşitlerini çoğaltır ve iftar sonrasında her sokak başında adeta susayan insanların imdadına yetişirlerdi. Hemen her meydana bir şerbetçiye rastlamak mümkündü.

"Şerbet var şerbet! Buz gibi buz! 32 dişe birden keman çaldırıyor" diye bağırırlardı. Bazı satıcılar ise bağırılmaz bunun yerine bardak şıngırdatırlardı.¹¹⁷ Osmanlılarda şerbetin önemini pahalı ve hileli şerbet satılmasını engellemek için çıkan kanunnameden anlamak mümkündür: *"Şerbetçiler*

¹¹² Oberling ve Grace Martin Smith, a.g.e., s.65

¹¹³ Serkan, Gedük, "Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği", **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-6**, 2013, s.131

¹¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nahil ve Nakıl Alayları", **Belleten**, C. XL, S. 157, Ankara, 1976, s.55-69

¹¹⁵ Özdemir Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği**, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 43' den aktaran Gedük, "Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği", s.130

¹¹⁶ Zeki Kuşoğlu, "Milletin ve Dinlerin Ortak Mirası Buhurdanlar", **İlgi Dergisi**, S.51, İstanbul, 1987, s.34

¹¹⁷ Eren Akçiçek, **Dünden Bugüne Şerbetçiliğimiz**, haz. M. Sabri Koz, Çalış Ofset, İstanbul, 2002, s.746

*gözlenecek, üzümün okkası bir akçeye olacak, şerbetin iki okkası bir akçe olacak. Misk ve gül kokulu, ekşi ve fazla sulu olmayacak. Şerbetlerde kar ve buz olacak, tas ve kâseler temiz olacak”.*¹¹⁸

Şerbet özellikle yaz aylarında tüketildiğinden buzlu ve soğuk ikram edilirdi. Özellikle merasimlerde noksanlığı kabul edilemeyen bir içecek olduğundan birçok padişah özel olarak şerbetçiler tutmuştur. Örneğin, 1582’de II. Mehmed’in sünnet düğününde, Anadolu Beylerbeyi Cafer Ağa şerbetçibaşı olarak seçilmiştir.¹¹⁹ Bir merasimde şerbetçibaşı seçilmesinden şerbetin Osmanlı’da önemli bir içecek olduğu bilgisine varılabilir.

Hoşafçılar ise saray dışında pek görülmezlerdi. Padişahların en sevdiği içeceklerin başında şerbet ve hoşaf gelirdi bu nedenle Sultan ve paşaların sofralarından hoşaf eksik olmazdı. Bu kadar sık tüketilen bir ürünü üretecek görevlilerin olmaması kaçınılmaz bir durumdu. Matbah-ı Amire’de bu nedenle hoşafçılar yer alırdı. Friedrich Unger’in Şark Şekerciliği adlı eserinden edinilen bilgiye göre “ab” su, “hoşab” ise hoş kokulu su anlamına gelmekte olup “hoşabcıyan” kelimesi bu köklerden türemiştir.¹²⁰

Şekerciler de tıpkı şerbetçiler gibi hem saray hemde dışarıda bulunan esnaflardır. Osmanlı mutfağında hemen her meyvenin şekerlemesi yapılmıştır. Daima şekerciler bu işi yapmamış kimi zamanlarda şerbetçilerde şekerleme yapmışlardır.¹²¹

Şekerciliğin gelenekselleşmesinde Hacı Bekir müessesesinin önemi büyüktür. Hacı Bekir kuruluşunun kurucusu olan Bekir Efendi, 1777’de ilk şekerci dükkanını açmıştır. Gül, tarçın, limon, portakal ve sakız aromalı akide şekerleri Hacı Bekir’e aittir. Hacı Bekir’in akide şekerleri ve lokumlarının şanı sarayda duyulunca sarayın şekerleme ihtiyacı Hacı Bekir’den giderilmiş ve Hacı Bekir’e de şekercibaşılık unvanı verilmiştir.¹²²

Abdülaziz Avrupa’da saraylarda verilen ziyafetlerde görüp beğendiklerini Osmanlı’ya da getirmek istediğinden yurtdışından özel aşçılar ve şekerlemeciler getirtmiştir.¹²³ 1866’da Paris’ten gönderilen bir yazıda; Şekerlemeci Mösyö Şoşkorn’un bir sandık şekerleme gönderdiğinin

¹¹⁸ Mehmet Mazak, **Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul**, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.104

¹¹⁹ Metin And, **40 Gün 40 Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Olayları**, Toprakbank Yayınevi, İstanbul, 2000, s.22

¹²⁰ Bkz. Friedrich Unger, **Şark Şekerciliği**, çev. Priscilla Mary Işın ve Merete Çakmak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020

¹²¹ Özlü, a.g.m., s.174

¹²² Nail Tan, **Türkiye’de Şekerciliğin Gelişmesinde Hacı Bekir Müessesesinin Rolü: Yemek Kitabı Tarih- Halk Bilimi- Edebiyat**, haz. M. Sabri Koz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.994’ den aktaran Özlü, a.g.m., s.175

¹²³ Metin Saip Sürücüoğlu, “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Mutfak Teşkilatı Protokol Tören ve Şenlik Yemekleri: Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar**”, haz. Kâmil Toygar, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1999, s.66-67

belirtilmesi gayrimüslimlerin Osmanlı sarayına yaptığı şekerlemecilik hizmetine dair önemli bir örnek olarak gösterilebilir.”¹²⁴

Miskçiler ve Attarlar

Osmanlı’da miskçi yalnızca misk satan kişi değil ıtriya malzemesi satan esnaflara verilen genel isimdir. Osmanlı dönemlerine şahitlik etmiş birçok seyyah ve kişilerin hatıratlarında bu esnaf erbabına rastlamak mümkündür. Klasik dönemi en kapsamlı şekilde seyahatnamesinde anlatan Evliya Çelebi, Osmanlı’da koku ticaretiyle uğraşan bütün esnaflardan bahsetmektedir. Mehmet Salih Efendi’nin bu misk yağı satıcılarından biri olduğunu buradan öğrenmek mümkündür.¹²⁵ Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşamış olan Abdülaziz Bey’in gündelik hayatı ele alan eserleri incelendiğinde misk yağcılar ve misk satıcılarından söz edildiği görülmektedir.¹²⁶ Ali Rıza Bey’in İstanbul anılarında da misk yağcılarının Kapalıçarşı ve Uzunçarşı’nın alt tarafındaki dükkanlarda bulunduğu yazmaktadır.¹²⁷

Saray dışındaki miskçilerin yanısıra saray içerisinde de miskçi başı ünvanına sahip kişiler bulunmaktaydı. Bu kişiler ithalatı yapılan misk, amber, tarçın gibi mutfak ve temizlikte sıkça kullanılan baharatların teminini yapmakla vazifelidiler. Ayrıca kişilerin, bu ürünlerin ecza ocağı, matbah-ı amire gibi yerlere dağılımını denetledikleri de bilinmektedir. Misk yağcılar ve miskçiler, Serbest Ticaret Antlaşması sonrası ithalatın çoğalmasıyla Avrupa ülkeleriyle daha fazla münasebet kurmuşlardı. Bunun sebebinin eczacılığın tarihinin Roma’ya dayanması ve Almanya’nın “eau de cologne” yani kolonyayı keşfetmesi olması muhtemeldir.

Attarlar ise ıtriyaattan ziyade aromaterapi ile uğraşan kişilerdir. Tarihten bu yana anlam karşılığı eczacılığa denk gelmiştir. Gerek saray içersinde gerekse çarşı ve yollarda attar esnafı çokça bulunmaktaydı. Evliya Çelebi’nin anlatısına göre sayısı 300’ü bulan seyyar attarlar halk arasında “Çerçi Ha...” diye bağırarak gezmişlerdir.¹²⁸ Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesine göre birçok attar esnafı daha vardır. Bu esnaflar “Ayakta Gezen Attar Çerçileri, Deva Otçuları, Badem Yağcısı Attarı, Kahveci ve Yahudi Aktarları”dır.¹²⁹

¹²⁴ Özlü, a.g.m., s.175

¹²⁵ Bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Semih Lütfi Kitapevi, İstanbul,1944

¹²⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.11

¹²⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s.37

¹²⁸ Koçu, a.g.e., s.152

¹²⁹ Zeynep Erduran, *Evliya Çelebi Seyahatname’sine Göre İstanbul’da Esnaf, Zanaat ve Ticaret*, Kırıkkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016, s.187-189

Gülsuyu Satıcıları

İslam dünyasında önemli bir sembol olan gül, Osmanlı'da da misk ve amberden sonra en çok tercih edilen ve kullanılan kokulardan biridir. Osmanlılar, bahçelerinde çok eski dönemlerden beri kokulu gül yetiştirmekte ve bu güllerden gül reçeli ve gül esansı üretmekteydiler. Edirne çevresinde üretimine başlanmış ve daha sonraları Isparta bölgesinde de yetiştirilmiş bu kokulu güller, gül suyu üretiminde kullanılan en değerli ürünlerdir. İstanbul esnafını anlatırken Evliya Çelebi, gülden imal edilen ürünleri de zikretmektedir:

Güllâbcıyân esnafının kırk bir dükkânı ve yetmiş çalışanı vardır. Bedesten-i âtik önünde bakır kazanlar içinde Edirneli hatunlar gül suyu satmakta olup diğer esnafta dükkânlarında buhur suyu, ma-i gülâb, ma-i amber, ma-i aselbend ve ma-i yasemen gibi itriyat satmaktaydı.” “Güllâç yapan ve satan güllâccıyân esnafının kırk dükkânı ve seksen çalışanı vardır. Dükkânları bulunmayan ve piyâde olarak satış yapan üç yüz kadar cüllâbcıyân ve şerbetçiyân çarşı ve pazarlarda kalaylı bakraçlar ile “Cüllâbım ve şerbetim leziz” diyerek gezerlerdi. Esnaf-ı helvâcıyân-ı tablakârân ise dükkânları olmayıp beş yüz kadar esnaf reşîdiyye cân gülü, tâhîne, âsıdiyye, sūsâmiyye, cevziyye ve fisdıkiyye çeşitleri olan helvaların satışını tablalarda yapmaktaydı.”¹³⁰

Osmanlı pazarlarında satışta olan gülsuyu ve gülsuyunun fiyatı hakkında en net bilgiler içeren belge 1640 tarihli Es'ar Defteri' dir.¹³¹ Osmanlı çarşı ve pazarlarında satılan, ticaret mallarının listesi ve fiyatlarını veren 1640 tarihli narh defterine göre, satılan mallar arasında gül suyu da vardır. Narh defterinde “*Esâr-ı attârân; gülâb, Sultan Bâyezid önünde satılan hâlis olmağile vukiyyesi 24 akçeye ola. Bezeristan önünde satılan mahlût olmağile vukiyyesi 20 akçaya vireler.*”¹³² İfadesi yer alır. Gülsuyunun en kalitelisinin Beyazıt'ta bulunan aktar dükkânlarındakiler olduğundan bahsedilmiştir.

Çiçekçiler

Evliya Çelebi, çiçekçiler esnafından bahsederken:

Bağ adet 300, neferât 800 pirleri, Baba Reten denilmiştir. Meyve çiçekçileri esnafının dükkânı ise 80 ve neferât 300, pirleri Halil Armağanî'dir. Malik oğlu Enes kemer bağlamıştır. Bunlar daima Hz. Resûl'e ve Ehl-i beyte sepetler ile meyve ve çiçek donatıp armağan getirirlerdi. Kabri Tâif'tedir. Bu çiçekçilerin dükkânları Tahtakale, Aksaray, Fatih ve Ayasofya'da CephaneKapısı önündedir. Bütün vezirler, bilginler ve ileri gelenlere peşkeşlik için tabla tabla meyve ve çeşit çeşit baharatları bunlar donatıp yaz ve kışta renk renk meyve ve baharat bunlarda bu lunup nice yüz tabla ile meyveleri başlarında götürüp geçerler demiştir.¹³³

¹³⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, a.g.e., s.262-289

¹³¹ Yücel, a.g.e., s.36

¹³² Mübahat Küttükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul, 1983, s. 99-101

¹³³ Erduran, a.g.t., 125

Saraya ait iâşe defterleri incelendiğinde, saraya alınan iâşeler içerisinde çiçeklerinde olduğu görülmektedir. Bu çiçeklerin ne amaçla kullanıldığı tam olarak bilinmese de hoş kokusu ve görüntüsü sebebiyle mekânların süslemesinde¹³⁴ ve genellikle helvahanede kullanıldığı söylenebilir. 1011-1012 tarihleri arasında Saray-ı Atik-i Amire mutfağı için menekşe yaprağı ve nilüfer alındığı kaydedilmiştir. Kuru menekşe ve menekşe yapraklarının yemeklerde veya tatlılarda kullanılmadığı söylenebilir çünkü menekşe yaprağının yanında yer alan “bera-yı eşribe” notu, bunların çay gibi içilmek için alındığını ortaya koymaktadır.¹³⁵ Saraya alınan çiçekler Pazar ve bahçelerin yanı sıra hassa bahçelerden de temin ediliyordu. Temin edilen çiçekler arasında menekşe ve şeftali çiçeği, kırmızı ve sakız gülü vardı.¹³⁶

Saraya alınan tüm çiçekler helvahanede kullanılmamış, özel günlerde padişaha, sarayın ileri gelenlerine, hareme ve hatta devlet adamlarına gönderilmiştir. Nevruz günü, Osmanlı sarayında tebrikleştirmeler için çiçekler gönderilmesi, Nevruz’un eskiden beri Türkler arasında önemli günlerden biri olduğunun göstergesidir. Sarayın çiçek ihtiyacını karşılamak için, İstanbul ve çevresinde bulunan hassa bahçelerinde nergis, süsen, karanfil ve lale gibi çeşitli çiçeklerin yetiştiriciliği yapılmaktadır.¹³⁷

Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan Hasbahçe’nin bir bölümünde, saray mutfaklarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gül yetiştirildiği bilinmektedir. Bu nedenle bahçelerin olduğu bölgeye “Gülhane” adı verilmiştir. Bu bahçelerde çiçekçiler görevlendirilmiş, başlarındaki yetkili kişiye de bostancıbaşı adı verilmiştir.¹³⁸

2.4.1. Eczacılar ve Parfümörler

2.4.1.1. Yerli Esnaflar

Ahmet Faruki

Abdülhamit döneminde Batılı tarzda ıtriya imal etmek üzere İstanbul’da üretime başlayan ilk kişidir. 1894’te Sultanhamamı’nda dükkân açmış ve 1882’de Feriköy’de imalathane kurmuştur. Ahmet Faruki’nin ürettiği ıtriya malzemeleri, kalite bakımından Avrupa menşeli ürünlerle yarışacak durumdadır. Yerli ıtriya ticaretini temsil etmesi sebebiyle devlet tarafından ödüllendirilmiştir.¹³⁹

¹³⁴ Gülser Yardım, “III. Ahmet Dönemine Ait Osmanlı Sarayına Alınan Çiçek (Şükûfe) ve Meyve Listeleri”, **SUİTDER**, S.61, 2024, s.86

¹³⁵ Barkan, a.g.m., s.135

¹³⁶ Arif Bilgin, **Osmanlı Sarayının İâşesi (1489-1650)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s.117

¹³⁷ Sak, a.g.m., s.149

¹³⁸ Sak, a.g.m., s.149

¹³⁹ **BOA**, İ.TAL, 326-8, 6 Z. 1321/ 23 Şubat 1904

Ürünlerini, şık ambalajlar ile sunarak Osmanlı halkının beğenilerini okşamış, onun dükkânından alışveriş yapmak ayrıcalıklı hale gelmiş, önemli merasimler için hediyenin Faruki dükkânından alınmış olması önemli hale gelmiştir.¹⁴⁰ Ahmet Faruki rakiplerinden öne geçmek için reklamları¹⁴¹ ve ilanları araç olarak kullanmıştır.¹⁴²

Osmanlı Arşiv’inden edinilen bilgilere göre Faruki, *Tacir* adında haftada bir defa olmak üzere Türkçe ve Fransızca dillerinde gazete yayımlamak istemiştir.¹⁴³ Gerekli izinleri aldıktan¹⁴⁴ sonra gazeteyi ücreti karşılığında Mahmudbey Matbaasında bastırmıştır.¹⁴⁵

1311 tarihli *Ma’lumat* mecmuasında yayınlanan bir yazıda Ahmet Faruki’nin dükkânının tarifi yapılmış, yine aynı yazının devamında çalışanlarıyla birlikte dükkânın önünde poz verdiği bir fotoğraf bulunmaktadır.¹⁴⁶

Mu’teber Malûma’ın ilan kısmının bu birinci sahifesi mağazamıza tahsis olunmuştur. Bâdema, bu sahifede her hafta ilanımız neşr olunacağı gibi-mağazamız bir Osmanlı mağazası olub ve terakki ve tekemmül bilcümle terakki-yi pervarân ümmetin himemât-ı müşterekesiyle hasıl olacağı cihetle-mağazamızın ikmâl-ı nevâkiş zımında erbâb-ı hamîyyet tarafından vârid olacak ihtârât hair hâhâne buraya derc olunarak mümkün olabilenleri mevki’ icraya vaz’ olunacak şimdilik bizce icrâsı mümkün olamayan hususât için dahi izâhat-ı lâzime i’tâ kânacaktır.¹⁴⁷

Yalnızca parfüm ya da kolonya değil ruj, krem, oje, tıraş sabunu, diş macunu gibi çok değişik malzemelerde üreterek bir kozmetik fabrikası var eden Faruki, “eau de cologne” a “Faruki Kolonya Suyu” demiş, daha sonra bu ismi “Faruki Kolonyası” na dönüştürmüştür. Parfümlerine ise lavanta ismini vermiştir. Yabancı isimli ithal parfümlere “Unutma Beni”, “Cici”, “Meltem”, “Şebnem” adını vermiştir. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi’nde, Faruki’nin Abdülhamid devrinin önemli iş insanlarından olduğunu ve Meşrutiyet’ten sonra işlerinin aksadığını, küçülmeye giderek, yine Sultanhamam’ında Cici adında küçük bir dükkâna geçtiğini yazar.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Yentürk, a.g.m., s.89

¹⁴¹ Ahmet Farouki adlı reklam ilanı **EK.38**’de verilmiştir.

¹⁴² Reşad Ekrem Koçu, “Ahmet Faruki”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s.363-364

¹⁴³ **BOA**, Y.A.RES, 126-107, 30 R. 1322/13 Temmuz 1904

¹⁴⁴ **BOA**, DH.KMT, 849-4, 19 C. 1322/31 Ağustos 1904; **BOA**, DH.KMT, 1273-11, 28 C.1326/ 28 Temmuz 1908

¹⁴⁵ **BOA**, ZB.,324-34, 16 CA. 1324/ 8 Temmuz 1906

¹⁴⁶ İlgili görsel **EK 45**’te verilmiştir.

¹⁴⁷ **Ma’lumat**, S.21, 2 Teşrin-i Sani 1311, İlanat, s.1’den aktaran Köse, a.g.e., s.294

¹⁴⁸ Koçu, a.g.e., s.363-364

Ethem Pertev

1895'te Sivil Tıbbiye Mektebi'nin Eczacılık bölümünden mezun olunca Krem Pertev'i ve Pertev kolonyasını üreterek büyük bir başarı elde etmiştir. Ethem Pertev, 1924'te Çemberlitaş'ta tıbbi müstahzarat (kullanıma hazır ilaç) ve kozmetik ürünlerin üretimini gerçekleştirdiği "Pertev Müstahzarat İmalathanesini" kurmuştur. Açılan bu imalathane Türk ilaç sanayisinde fabrikasyon üretim için oldukça önemli bir adımdır. Ürettiği müstahzaratları bazı tıbbi sergilerde satışa sunduğu ve Türk eczacılığını temsil ettiği için devlet tarafından ödüllendirilmiş ve madalya verilmiştir.¹⁴⁹ Aynı zamanda Pertev imalathanesi, "Pertev İtiryatı" adıyla krem, pudra, kolonya suyu gibi kozmetik ürünler de üretmiştir.¹⁵⁰

1911 tarihli *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayınlanan bir ilanda bu ürünlerin kullanım talimatlarıyla birlikte tanıtımı yapılmıştır: "*Sünbül, Leylak, Yasemin, Şebboy, Akasya, Menekşe Kokulu Krem Pertev; Beyaz Menekşe Kokulu Tuvalet Pudrası ve Pertev Kolonya Suları*"¹⁵¹ 1914 tarihli *Sıyânet* dergisinde ise Aksaray'da da bir şubesi olduğu bilgisi yer almaktadır. "*Nefis ve temiz ve ucuz eczaları ile meşhurdur.*"¹⁵²

Beşir Kemal Bey

Yerli eczane açan dördüncü kişi olan Beşir Kemal Bey, eczacılığın ve Türk müstahzaratının gelişmesi için önemli çalışmalar yapmıştır.¹⁵³ 1898'de Hacı Hamdi ile birlikte Bahçekapı'da Halep eczanesini açmıştır.¹⁵⁴ Ardından kurduğu laboratuvarında ilaçların yanı sıra Letafet suyu, Taravet suyu, pudra, Beşir Kemal Kolonyası gibi ürünlerin üretimini de yapmıştır.¹⁵⁵

1914 tarihli *Hanımlar Alemi* dergisinde Beşir Kemal eczanesine dair iki reklam ilanı yayınlanmıştır. İlanlarda eczanenin sattığı ürünler kullanma talimatıyla birlikte verilmiş olup "Beşir Kemal Kolonya Suyu", "Teravet ve Letafet Suyu" en çok satılan ürünleri arasındadır.¹⁵⁶ Yine aynı

¹⁴⁹ BOA, BEO, 3115-233569, 23 C. 1325/ 3 Ağustos 1907

¹⁵⁰ Kılıçer, agt., s.26

¹⁵¹ *Kadınlar Dünyası*, (S.111-120), Şeyda Aysun Oğuz, *Kadınlar Dünyası, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, C.6, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2022, ss.32-34

¹⁵² Aygül Zorbay ve Arzu Atik, *Yeni Harflerle Sıyânet (1914), Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, C.4, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.74

¹⁵³ Daim, a.g.e., s.30; BOA, DH.KMT., 854- 63, 9 RA. 1322/ 24 Mayıs 1904

¹⁵⁴ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, 1. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1995, s.182

¹⁵⁵ Turhan Baytop, *Laboratuvarıdan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayi (1833-1954)*, Bayer Türk Sağlık Ürünleri, İstanbul, 1997, s.88

¹⁵⁶ *Hanımlar Alemi*, S.17-18, 27 Mart 1330, Numaralandırılmamış ilan sayfası IV' den aktaran Elif Yılmaz Şentürk, *Yeni Harflerle Hanımlar Alemi (1914), Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, C.3, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.370-395

tarihli derginin birinci ve ikinci sayısında yer alan bilmece kısmında kazanan ikinci ve üçüncü kişilere vaad olarak “Faruki Lavantası” ve “Beşir Kemal Kolonya Suyu” hediye edileceği yazmaktadır. Bilgi oyunlarında ödül verilen bu ürünlerin toplum tarafından sevilen, popüler ürünler olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.¹⁵⁷

Eczacı Hasan Ahmed Hassan

1906'da eczacı mektebinden mezun olan Ahmed Hassan, eczanesini 1907'de Beyazıt'ta açmıştır. Kendi adıyla anılan Hasan Şurubu, ilk müstahzaratı olarak 1908'de üretilmiş kuvvet şurubu olarak ün kazanmıştır. Zamanla eczacılık ve şurup üretimini aynı yerde yapamadığı için 1335'te (1916/1917) ayrı ayrı ecza deposu ve laboratuvar açmıştır. Kendisini geliştirmek için Avrupa'ya ve Asya'ya geziler yapan Hasan Bey, eczacılık sektöründe ürettiği ürünlerin reklamlarını da yaptırmış ve bu alanda reklamcılığın öncüsü konumuna gelmiştir.¹⁵⁸ Avrupa'daki eğitimi sırasında edindiği tecrübeler neticesinde ürettiği kolonyalarda gerçek limon çiçeği esansı kullanmıştır. Anadolu'dan Mısır'a kadar ün yapan Hasan Kolonyaları, güzel kokmasının yanı sıra ambalajlama konusunda da özenle hazırlanmıştır. Bu sayede Avrupa'da üretilen ürünlerle rekabet etme imkânına kavuşmuştur.¹⁵⁹

Mehmed Evliyazade Nurettin

Evliyazade Nurettin, 1908'de açtığı eczanesinin bünyesine itriyat dairesi ve fabrikasını dokuz yıl sonra eklemiştir. Gerçek çiçek esanslarını Avrupa'dan ithal ederek döneminin en güzel kokularını getirmiştir. Lavanta, kolonya ve losyonları oldukça şık ambalajlar ile satılmasına rağmen fiyatları ucuzdur. Bunun nedeni Avrupa'daki üretimin Nurettin Bey'in sorumluluğunda bulunmasıdır.¹⁶⁰ Bahçekapı'daki Venüs İtriya Fabrikası'nda üretilen kolonya, losyon, esans, sabun gibi ürünlerin üretiminde başka kimyagerler ile beraber çalışmıştır. Galatasaray'da düzenlenen yerli mallar sergisine Venüs İtriya Fabrikası'nda üretilen müstahzarat ile katılmıştır.¹⁶¹

İstanbul'daki Beyoğlu'nun karşılığı olarak anılabilecek Frenk mahallesi'nde de birçok eczane ve parfümeri dükkânı bulunmaktaydı. Bu dükkanlarda parfüm ve kolonya harici kozmetik satışı da mevcuttu. Aşağıda verilen tabloda bu ürünler ve fiyatlarına dair bilgiler yer almaktadır:

¹⁵⁷ **Hanımlar Alemi**, S.1-2, 27 Mart 1330'den aktaran Elif Yılmaz Şentürk, **Yeni Harflerle Hanımlar Alemi (1914), Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri**, C.3, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.35

¹⁵⁸ Kılıçer, agt, s.29-30

¹⁵⁹ Kılıçer, agt, s.30

¹⁶⁰ Daim, a.g.e., s.183-186

¹⁶¹ Evliyazade Nurettin, **Bilimum Ecza ve Alâti Kimyeviye, Alâti Tıbbiye ve İtriya Kataloğu**, Maarif Yayıncılık, İstanbul, 1931, s.108-111

Tablo 2: İzmir’de Satılan Bazı Kozmetik Ürünlerin Fiyatı ¹⁶²

Ürün Adı	Fiyat (Frank Olarak)
Sabunlar	0,50
Kolonya	1,50
Hulasalar	2,10
Eaux de Toilette	2,45
Yüz Pudrası	1,50
Ağız Suyu	1,75

Süleyman Ferit Eczacıbaşı

1903’te Sivil Tıbbiye Mektebi’nden mezun olan Süleyman Ferit, İzmir Tilkilik’te bulunan ve 1909 yılında satışa çıkan Eczane- i Umumiye’ yi 215 altın liraya satın alarak Kanaat Eczanesi’ni açmış ve kısa süre içinde müstahzarat yapımına başlamıştır.¹⁶³ İzmir’deki ilk Türk eczanesi olarak bilinen Şifa eczanesini de 1911’de 250 altın vererek satın almış, bu eczaneyi İzmir’in meşhur eczanesine dönüştürmüştür.¹⁶⁴

Sanayi tipi ilk kolonya üretimini yapan Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Kemeraltı’nda “Eczacı Süleyman Ferit Dârü'l-müstahzaratı” adında ilaç imalathanesi kurmuştur. Burada kozmetik ürün üretimine de başlayınca imalathanesinin adı “Eczacıbaşı Süleyman Ferit Müstahzarat ve İtriyyat Fabrikası” olarak değiştirilmiştir.¹⁶⁵ Bu kolonyalar, kısa zamanda öyle büyük bir üne kavuşmuştur

¹⁶² Firmin Rougon, **Situation commercide et Economique des pays compris dons la cir-conscription du consulat general de France (Vilayets d’Aidin, d Konieh et de Iles)**, Paris, 1892, s.348’den aktaran Yavuz Köse, **Dersaat’te Tüketim (1855-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.84

¹⁶³ Kılıçer, a.g.t., s.27

¹⁶⁴ Kılıçer, a.g.t., s.28

¹⁶⁵ Baytop, “Laboratuvar”, s.104

ki İzmir'e gelenler "Altın Damlası" kolonyasını satın almadan dönmez olmuşlardır. Bu talep ile birlikte "Altın Damlası" kolonyası kısa sürede İzmir'in simgesi haline gelmiştir.¹⁶⁶

Kemal Kâmil Aktaş

Kemal Kâmil Bey, ilk olarak Süleyman Ferit ile beraber Şifa eczanesinde çalışırken 1922'de kendine ait Hilal Eczanesini açmıştır. Eczanesinde hazır olan ürünlerin yanı sıra grip ilacı, talk pudrası gibi ürünlerinde satışını yapmıştır. Kemal Kâmil'in ürünleri anlaşmalı eczaneler aracılığıyla İstanbul ve Ankara'da da satışa sunulmuştur. Galatasaray eczanesi, bu kolonyaların İstanbul'daki satış merkezidir.¹⁶⁷

Kemal Bey eczane açtığı ilk andan itibaren esans üreten fabrikalar ile görüşmeye başlamıştır. İmal ettiği kolonyalar kısa zaman içerisinde İzmir halkının yaygın olarak kullandığı kokular olmuştur. "Altın Rüya, Bahar Çiçeği, Dalya, Fulya, Yasemin, Akşam Güneşi, Son Hatıra, Leyla, Zümrüt Damlası" Hilal Eczanesinin ürettiği kolonyalardır. Bayramlarda alınan kolonyalar için eczanenin indirim uyguladığı bilinmektedir.¹⁶⁸

2.4.1.2. Yabancı Esnaflar

Modernleşme ile birlikte Osmanlı'ya yeni giren meslek grupları içerisinde öncü olanlar genelde yabancı uyruklu şahıslardır. Parfüm üretimi ve satışında da bu durum söz konusuydu. Bu şahıs ve mağazalar için yerli parfümörlerde ulaşıldığı kadar bilgiye ulaşılamadığından Raphael Cervati'nin hazırladığı *Şark Ticaret Yıllığı* olarak çevrilen *Annuaire Oriental du Commerce* adlı Fransızca yıllık üzerinden edinilen bilgiler tablo halinde aşağıda verilmiştir:

¹⁶⁶ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, 1. Basım, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.62

¹⁶⁷ Kılıçer, a.g.t., 31

¹⁶⁸ Kılıçer, a.g.t., s.32

Tablo 1: Parfüm Satışı Yapılan Yabancılara Ait Mağaza ve Şahısların Bilgileri¹⁶⁹

Parfüm Satan Mağaza / Sahibi	Adresi
Bon Marché	Grande Rue Pera, No:354 ve Mezarlık Sokak, No:29.
Bazar Allemand	Grande Rue Pera, No: 388.
Orosdi-Back	Ömer Lütfi Han, Bahçekapı, No:11, Sirkeci.
Mayer et Cie	Tünel Meydanı, Pera.
Mir & Cottureau	İbrahim Paşa Evi, No:140, Pera.
Canzuch (Kanzuk) Biraderler Eczanesi	Çiçek Pasajı, No:241, Pera.
Jean C. Stephopoulos Eczanesi	Zincirli Han, No:6, Galata.
Joseph Hissar	Yeni Camii Sokak, No:36, Galata.

2.5. Koku Satışıyla İlgili Reklamlar ve İlanlar

Avrupa'nın tüketim algısı bonmarşeler vasıtasıyla İstanbul'un geliri yüksek kişilerine ulaşmıştı. *Constantinopolitain, Annuaire oriental du commerce* gibi yayınlar Osmanlı'daki orta sınıf halka yeni ve modern tüketim algılarının tanıtımını yapıyordu. Reklamlar, kültürel birer öge olmakla birlikte toplumsal refahla da yakından ilgiliydi. Gelir durumuna göre bulunduğu kitleye hitap eden reklamlar Tanzimat ile birlikte işlevsellik kazanmışlardı.¹⁷⁰ Özetle söylenebilir ki, reklamlar tüketime sevk ve teşvik edici birer oluşumlardı.

Reklamcılık Tanzimat ile birlikte başlamış olup, ilk başta *Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis* gibi resmi yahut özel gazetelerde yayınlanmıştı. Dergilerle birlikte çeşitlilik ve ulaşılabilirlik kazanan reklamlar, toplumun her kesimine hitap eder duruma gelmişti. Osmanlıca ya da Fransızca yayınlanan reklam ve ilanlar başlarda nahif ve pratik iken zaman içerisinde estetik kaygılar taşımaya başlamıştır.

¹⁶⁹ Constantinople Cervati Freres & Cie, *Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie de L'administration et de la Magistrature*, haz. Raphael C. Cervati, 1881, 1883-1884, 1885,1889-1890, 1894, 1896, 1908, 1909, 1912, 1913, İstanbul

¹⁷⁰ Toprak, a.g.m., s.28

Genellikle Batı esintisi içerirken, geleneksellikten ziyade modern beğenilere hitap etmektedir.¹⁷¹ Satışa sunulan ürünlerin halka sunumundaki en önemli etken etiketleme ve ambalaj süreciydi. Gümrükte önemli incelemelere tabii tutulan ürünler eğer ki usule uygun olmayan ambalajlara sahipse iadeleri yapılıyor, mahsuru olmayan baskılar var ise onaylanıp dağıtımı sağlanıyordu. Geçiş sağlanan ürünlerin etiketlerinde genellikle padişahın ya da üretildiği ülkenin imparatorunun resmi, Mekke-i Mükerrreme ile Kâbe'nin fotoğrafları ya da ay-yıldız figürü bulunmaktaydı.¹⁷² Bu ambalajlarda Abdülhamid döneminde sıkı bir sınırlama uygulanmıştı.

Kuran'ın kaidelerine aykırı resimler veya etiketler (camii, Türk kadını, Mekke'deki ilahi yerler, Kuran sureleri vs.), üzerinde sultanın tuğrası olan mallar vs. Hoş görülme- yen resimler veya etiketler mallardan koparılıyor ki bu tabii her zaman mal zedelenmeden olmuyor; etiketin böylece bertaraf edilmesi mümkün değilse mal hemen geri gönderiliyor.¹⁷³

Hem Doğulular hem de Levantenler güzel kokuları sevdiğinden sabun ve parfümeri tüketimi oldukça önemlidir. Tüketimi rağbet gören bu ürünlerin elbet pazarlanması da önem arz ediyordu. Özellikle İstanbul'daki Bonmarşeler de satışı yapılan kozmetik ürünlerin perakendeye dağıtımını Orosdi-Back düzenlemekteydi.¹⁷⁴ Batı ile olan münasebet bazı kesimlerin hoşuna gitmese de genel olarak Osmanlı toplumu beğenilerini hızlı bir şekilde değiştirmiş, Osmanlı Devleti'nde yeni bir tüketici sınıf yahut bir tür burjuvazisinin doğuşu meydana gelmiştir.¹⁷⁵

Servet-i Fünun, *Kadınlar Dünyası*, *Hanımlar Âlemi*, *Yeni Aile Rehberi*, *Şehbal* ve *Akbaba* dergilerinde yayınlanmış birkaç ilan bonmarşelere ve kokuya dair reklamlara örnek gösterilebilir:

¹⁷¹ Toprak, a.g.m., s.26

¹⁷² BOA, Y.EE.KP., 16-1559, 13 R. 1320/ 20 Temmuz 1902 ; BOA, DH.KMT., 2508-11, 21 RA. 1319/ 8 Temmuz 1901; BOA, DH.KMT., 2608-53, 13 M. 1323/ 20 Mart 1905

¹⁷³ Joseph Grunzel, “Bericht über die wirtschaftlichen Verhältnisse des Osmanischen Reiches”, Viyana, 1903, s.122’ den aktaran Köse, a.g.e., 92

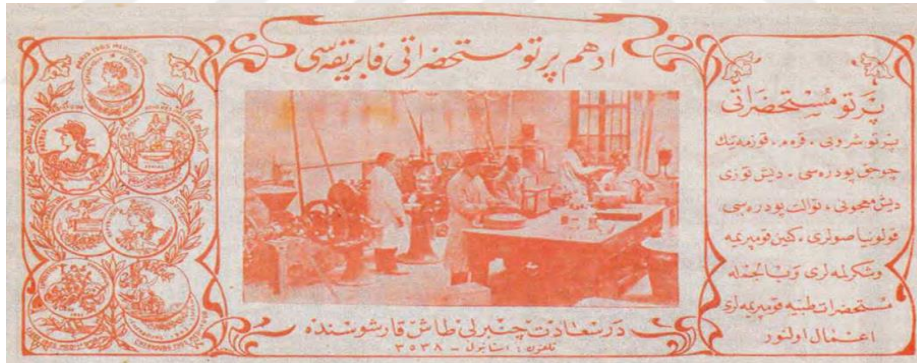
¹⁷⁴ Joseph Grunzel, “Bericht über die wirtschaftlichen Verhältnisse des Osmanischen Reiches”, Viyana, 1903, s.213’ten aktaran Köse, a.g.e., s.102

¹⁷⁵ Toprak, a.g.m., s.26

Şekil 1. Ethem Pertev Kreminde Ait Reklam İlanı¹⁷⁶

1913'te *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayınlanan reklamda; Pertev kremlerinin sümbül, leylak, yasemin, şebboy, akasya ve menekşe kokulu çeşitleri bulunduğu bilgisi yer alır. Reklama göre Krem Pertev ellerdeki çatlakları geçirir, yüzdeki sivilce ve çilleri örter, “*veçhi beyazlatıp cilde şayan-ı hayret bir taravet bahşedip cildi latif bir menekşe kokusu ile tatir eder.*” Vazelin ve gliserin gibi yapışkanlık hissi vermeyen Pertev pudrası cilde yumuşaklık vererek beyaz ve aydınlık bir görünüm sağlar. Bu zarif koku 7 kuruşa satılmaktadır.

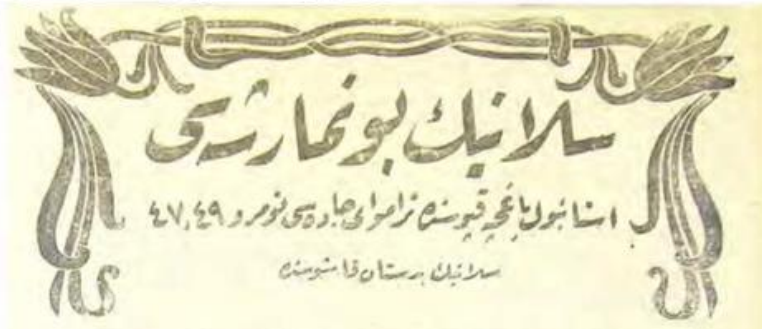

Şekil 2. Ethem Pertev Müstehzarat Fabrikası¹⁷⁷

Yine *Servet-i Fünun*'da yayımlanan bir başka reklamda Ethem Pertev'in Müstehzarat Fabrikası'nın ürünlerinin tanıtımı yapılmıştır. Dersaadet Çeberlitaş'ta bulunan fabrikada satılan ürünler arasında “*Perteve şurubu, krem, kozmetik, çocuk pudrası, diş tuzu, diş macunu, tuvalet pudrası, kolonya suları, kinin komprime ve şekerlemeleri*” bulunmaktadır.

¹⁷⁶ *Kadınlar Dünyası*, S.18, C.1, 29 Kasım 1913

¹⁷⁷ *Servet-i Fünun*, 24 Aralık 1925'ten aktaran Victor Burgeni, *İlan-ı ticaret; Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Ticari Hayatı*, İstanbul'a Yönelik Araştırmalar, İstanbul Ticaret Odası, 2.Baskı, İstanbul, 2012, s.48

Şekil 3. “Selanik Bonmarşesi, İstanbul Bahçekapısı’nda tramvay caddesi num. 47-49¹⁷⁸

1902’de *Servet-i Fünûn*’da yayınlanan bir reklamda Selanik Bonmarşesi’nde satılan ürün yelpazesi arasında çeşitli kokuların da yer aldığı görülmektedir. 30 seneden beri Osmanlı’da ticaretin gelişmesine çaba gösteren Selanik’te “mümtaz” bir yerde faaliyet gösteren Bonmarşe, artık İstanbul’da da satış yapmaya başladığını duyurmaktadır. Bahçekapı’da Tramvay Caddesi’nde 47 ve 49 numaralı mağazada halkın “zevk-i selimlerine muvafık her türlü emria-yı nefise ile” dopdolu bir şekilde hizmet vermeye başlamıştır. Her türlü eşyayı satışında bulunduran bu mağazada fiyatlar “fevkalade ehven” olup tüm halkın ziyaretine açıktır. Mağazada satılan başlıca eşyalar konsol, sandalye, ayna, oturma ve oda takımları, avizeler, lambalar, bıçak takımları, tabaklar gibi ev eşyaları olmakla birlikte market ürünleri olan şekerler ve çikolatalar da satılmaktadır. İlandaki tanıtım afişinde bu ürünlerin yanı sıra tekstil ürünleri ve kokulu kozmetik ürünleri olan lavanta, losyon, tuvalet takımları, pudralar, sabunlar ve makyaj eşyalarından bahsedilmektedir. Bahsedilen mağaza “pek çok nevi eşya-yı nefise bulunduğu gibi fiyatların fevkalade ehven olduğu ahali-yi kirama kemal-i ihtiramla erz eyleriz.”

¹⁷⁸ *Servet-i Fünun*, 6 Mart 1902’den aktaran Burgeni, a.g.e., s.64

Şekil 4. Hayg Layf Tuvalet Salonu Reklamı¹⁷⁹

1914 tarihli *Servet-i Fünûn* dergisinde yayınlanan bir yazıda Hayg Layf tuvalet salonu, “Hıfzı’s-sıhha-i Hüsn Müessesesi, Kadınlara Mahsus ‘Hayg Layf’ Tuvalet Salonu” başlığıyla tanıtılmıştır. Beyoğlu’nda Cadde-i Kebir’de 77 numaralı mağazada “yeni” açılan mağaza içerisinde güzellik ve sağlık ürünlerinin satıldığı, her durum ve yaşa göre envai çeşit ıtriyaat bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Güzellik salonu “*Paris’te bulunan kadınlara mahsus Tuvalet Encümeni tarafından diplomalı Madam ve Mösyö Leon Furanya’nın taht-ı idarelerinde*” olup modern teknolojik aletlerle bakım yapıldığı bilgisine de yer verilmiştir. “*Buhar marifetiyle eğreti saçlar taranır, yüzün taraveti için buhar banyoları yaptırılır.*” Salona gelen müşterilere aynı zamanda abonelik oluşturmaları durumunda indirim uygulanacağı, müşterilerin talebine göre hanelerinde üretim yapılabileceği “*Abone kabul eder ve müşterilerin arzusuna göre hanelerde imalat icra eder.*” bilgisi verilmektedir. “*Müessesemizin müstahdemini diplomalı ecnebi kadınlardan mürekkeptir.*” Batı’ya özenilen bir dönemde Batılı ve Avrupa eğitimi almış çalışanların olması müşteriler için ilgi çekici bir ayrıntıdır.

¹⁷⁹ *Servet-i Fünun*, 12 Şubat 1914, s.1184’ten aktaran Burgeni, a.g.e., s.45

Şekil 5. Kemal Ömer Tuhafiye Mağazası¹⁸⁰

Reklamda pek çok tuhafiye malzemesinin yanı sıra sabun, sabun kutusu ve lavantanın da satışının yapıldığı duyurulmaktadır.

Şekil 6. Şark Eşya Pazarı¹⁸¹

Bahçekapı’da Eski Mayer Mağazasında yeniden açılan pazarda manto, hırka, Paris’in en son modası ipekli kumaşlar, iskarpinler, “*her nevi kadın ve erkek kunduraları*”, manifatura ve tuhafiye eşyaları, kurdele ve danteller satılmaktadır. Tüm bu tekstilin yanı sıra “*Paris’in lavanta, losyon ve tuvalet eşyası, tuvalet takımlı çanta ve bavulları*” da satışa sunulmuştur. İlanda sağ ve sol görsel altında erkek ve kadın müşterileri mağazaya davet eden sloganlar yayınlanmıştır.

¹⁸⁰ Servet-i Fünun, 14 Haziran 1900, s.20

¹⁸¹ Akbaba, 7 Nisan 1924’ten aktaran Burgeni, a.g.e., s.62.

Şekil 7. “Yeni Açılan İslam Pazarı, Abdurrahman Şem’i”¹⁸²

İstanbul’da Yeni Camii Şerif Caddesinde 42 ve 44 numarada bulunan ve müdürü Abdurrahman Ziya olan İslam Pazarı’nda her nevi tekstil ürününün bulunduğu, “*Avrupa’nın mütena fabrikalarından celbeylediğimiz*” hediyelik tuvalet takımları, fusto iç çamaşırları, keten gömlekler, “*sent cemiyetlerine mahsus hediyelik lavanta takımları*”, sağlığa faydalı kolonyalar ve “*cilde taravet bahşeden her türlü kokulu pudraların*” satışını yaptıklarını ve bu tür ürünlere ilgisi olan hanım ve beyefendilerin mağazalarını ziyaret etmelerini rica ettikleri bilgisi yer almaktadır. İlanının devamında toptan ve perakende şemsiye satışı yaptığını yazar ve “*mişkülpesent kimselerin bile esmanını temin edecek derecede geniş mikyasta çeşit bulundurulmaktadır.*”

Küçükyan Kardeşler

İstanbul Sultanhamamı’nda satış yapan bu mağazada hem toptan hem de perakende olmak üzere “*her cins koku ve sabunlar vesaire fûruht olunmaktadır.*”¹⁸³

¹⁸² Kadınlar Dünyası, 15 Mayıs 1913’ten aktaran Burgeni, a.g.e., s.65.

¹⁸³ İbret, No:1, 7 Rebiülevvel 1289, s.4’ten aktaran Fatih Demir, İbret Gazetesi Işığında İstanbul’da Sosyal ve Gündelik Hayat, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015, s.71.

Şekil 8. Ahmet Faruki İtiryat Fabrikası

İstanbul Sultanhamamı'nda bulunan Ahmet Faruki İtiryat deposunda hem yerli hem de meşhur ithal ürünlerin olduğu lavanta, kolonya, losyon, kokulu sabun gibi ıtiryat ve kozmetiklerin kaliteli ve uygun fiyatlı olarak satışta bulunduğu bilgisi verilmektedir. Reklam ilanında balıketli kadın figürünün kullanılması o dönem güzellik algılarının bu yönde olduğu çıkarımını doğurur.¹⁸⁴

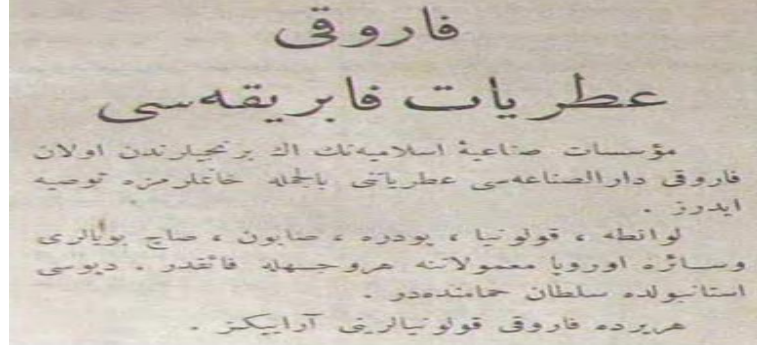

Şekil 9. Evliyazade Nureddin Bey İtiryat Dükkânı¹⁸⁵

Bahçekapısı'nda Beşyol ağzında bulunan Evliyazade Nureddin Bey ıtiryat dükkânında eczai malzemeler ve cerrah aletleri dışında güzellik sektörüne ait esans, krem, kolonya gibi ürünlerin de satışının yapıldığı bilinmektedir.

¹⁸⁴ Akbaba, S.105, C.2, 6 Aralık 1923'ten aktaran Burgeni, a.g.e., s.49.

¹⁸⁵ Akbaba, S.54, C.1, 11 Haziran 1923

Şekil 10. Faruki Itriyaat Fabrikası¹⁸⁶

İstanbul Sultanhamamı'nda yer alan ve “İslami sanayi müesseselerinin” içerisinde ön sırada yer alan Faruki Darü's-Sınaası Itriyaatları özellikle kadınlara tavsiye edilmiş lavanta, kolonya, pudra, sabun, saç boyası gibi ürünlerin ithal ürünlerden üstün olduğu bilgisi verilmiştir. Reklam ilanında İslami vurgu yapılması ve Avrupa'dan üstünlüğünün belirtilmesi dikkat çeken bir olgudur. Nitekim üretimi teşvik edici hamleler yapan Ahmet Faruki yerli üreticiler arasında ilk sırada olup devlet tarafından ödüllendirilmiştir.

Şekil 11. Necip Bey Kolonyası¹⁸⁷

Necip Bey kolonyası, “binbir çiçek, menekşe, yasemin, nergis ve saire kokuları olup latif ve (...) bütün kolonya sularına faikdir.” ifadeleriyle tanıtılmıştır. Reklamda bir yandan mağazanın ürün çeşitliliği öne çıkartılırken diğer yandan rekabetçi bir dil kullanılarak rakiplerinden üstünlüğünü de vurgulamıştır. Bir ürünün satın alınmasında etkili olan unsurlardan biri kalitesi ise diğeri de fiyatıdır. Bu noktanın da reklamda öne çıkarıldığı ve “fiyatların ehven” olduğu bilgisinin vurgulandığı görülmektedir.

¹⁸⁶ Hanımlar Alemi, 25 Haziran 1914'ten aktaran Burgeni, a.g.e., s.48

¹⁸⁷ Yeni Aile Rehberi, 1919'dan aktaran Burgeni, a.g.e., s.57

Şekil 12. Ethem Pertev ürünlerine ait reklam ilanı¹⁸⁸

1914 tarihli Kadınlar Dünyası dergisindeki bu ilanda Ethem Pertev Eczanesinin ürünlerinin içerik bilgisi verilerek eczanenin tanıtımı yapılmaktadır. Sol tarafta Pertev çocuk pudrasının tanıtımı yer alır. “Fiyatı 5 kuruştur, kundak ve beşikte bulunan çocukların cildinde kesretle vukua gelen pişik ve sivilceleri” geçirmeyi vaad eder. Orta kısımda ise Krem Pertev’e ait bir tanıtım mevcuttur. “Leylak, yasemin, sümbül, menekşe, akasya, şebboy kokulu” Pertev kremi ellerdeki ve yüzdeki çatlakları ve izleri izole ederek cilde “taravet bahşeder”. “Kokuları sureti hususiyede ihzar edilmiş olduklarından en mükemmel lavantalar Krem Pertev kıntar kokusunu muhafaza edemezler.” Ürünün “fiyatı 3 kuruştur.” Sağ tarafta ise Kınakınalı Pertev Saç Suyu’nun tanıtımı yapılmıştır. “Pertev müstehzaratının mahalli imali ve umumi deposu Aksaray’da Ethem Pertev eczahanesi olup” bu ürünler aynı zamanda Ekrem Necip eczanesi, Hafız Emin efendinin tuhafiyesinde ve diğer tuhafiye mağazalarında da bulunmaktadır.

Hanımlar Pastahanesi Lavanta Deposu

Sultanhamamı- İkinci Vakıf Hanı- Telefon numarası 435

Uygun fiyattan kozmetik ürünleri almak isteyen hanımefendilerin pastane ve lavanta deposunu ziyaret etmeleri için adres ve telefon bilgisi ilan olarak verilmiştir¹⁸⁹

¹⁸⁸ Kadınlar Dünyası, S.144, C.2, 5 Haziran 1914

¹⁸⁹ Kadınlar Dünyası, S.111, 7 Mart 1914’ten aktaran Şeyda Ayhan Oğuz, Kadınlar Dünyası (S. 111-120) Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri, C.6, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2022, s.36

2.6. Kötü Kokuya Dair Şikayetler

Çöp ve benzeri atıklardan kaynaklı yaşanan kötü kokuya dair sorunlar ve şikayetler, klâsik dönem Osmanlı Devleti'nde de sıklıkla yaşanmıştır.¹⁹⁰ Bu sorunlar modern devlet olma yolunda sistemli adımların atılmaya başlandığı 19. yüzyılın ortalarında Şehremaneti'nin de kurulmasıyla birlikte daha köklü bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda Altıncı Daire-i belediye kurulmuş zamanla yaygınlaşan belediyeçilik faaliyetleriyle kötü kokuların giderilmesi ve oluşmaması için düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte hızlı sonuç alınması ve köklü çözümler üretilebilmesi mümkün olmadığı için sorunlar ve şikayetler devam etmiştir.¹⁹¹ Özellikle yüzyılın ortalarında daha etkin bir biçimde kullanılmaya başlanan basın, konunun da daha yoğun bir biçimde tartışıldığı, kamunun sesi olma göreviyle şikâyetlerin gündeme taşındığı bir boyut kazanmıştır.

Dönemin başlıca dergi ve gazetelerine bakıldığında özellikle haftalık köşe yazılarında koku satışına dair ilan veyahut kötü kokuya dair şikayetlere denk gelmek mümkündür. Belediyelere bir çağrı olarak algılanabilecek bu şikayetler genelde çöp toplanmaması ya da temizliği yapılmayan sokak ve derelere çözüm bulunması için yapılmıştır. Basiretçi Ali Efendi'nin anlatısına göre Vezneciler'den Saraçhane'ye uzanan cadde çamurlu yollara sahip olup, pis kokusundan dolayı caddeden geçmek pek de mümkün değildir. Ali Efendi'ye göre bu kokunun sebebi bekarların tuvalet ihtiyacını gece vakti buradaki sokaklarda gidermesidir. Bu sorunu çözecek olan kişi ise zabıtaolar olmakla birlikte bu tür olayları engellemekle de mükelleflerdir.¹⁹²

Pera ise her ne kadar şatafatlı yaşantısıyla övülsede şikayetlere de konu olan bir yerdir. 1880'li yıllarda İstanbul'a gelmiş olan Bertrand Bareilles, *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri* adlı eserinde Pera'nın günlük yaşantısını çeşitli yönleriyle ele almıştır:

Pera, istediği kadar tepesine penbe ya da uçuk mavi renklere boyanmış yüksek evler sıralasın, tepenin ana eksenini bir tek düz sokak oluşturur. Sağa ve sola doğru da birkaç yan yol açılrsa da bu yollar hemen merdivenlere dönüşür. Son zamanlarda, bu yan sokaklarda sadece hamalların ya da bekçilerin akılda tutabildiği barbar isimlerin yazıldığı mavi tabelalar belirdi. Gündüzleri bile gerekmedikçe girilmeyen bu sokaklar, geceleri iyice ürkütücü bir hal alır: çok uzun aralarla

¹⁹⁰ 1131 tarihli İstanbul mollasına gönderilen bir hükümde; İstanbul'daki sokak, mahalle, çarşı ve meydanların temizliği, atıkların şehrin dışına atılması, fermanında belirtildiği gibi temizliğe önem verilmesi gerektiği ve imamların çevreyi denetlemesi ibareleri yer almaktadır. İstanbul'un temiz ve kirden arınmış sokaklara sahip olması için özen gösterilmiş bunun için temizlik işçileri, bekçi ve süpürgeciler tayin edilmiştir. Görevlilerin maaşları mahalle sakinlerinden temin edilmiş, eğer vazifelerini düzgün yapmazlarsa belirli cezalara tabii tutulmuşlardır. Bkz. Mehmet Mazak, **Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği**, İSTAÇ, İstanbul, 2001.

¹⁹¹ BOA, DH.KMT., 1750-38, 26 Z. 1307/ 13 Ağustos 1890; BOA, DH.KMT., 1975-58, 26 Z.1309/ 22 Temmuz 1892; BOA, DH.KMT., 2003- 23, 25 S. 1310/ 18 Eylül 1892; BOA, DH.KMT., 1621- 129, 7 N. 1306/ 7 Mayıs 1889

¹⁹² Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, Kitabevi, İstanbul, 2001, s.97

sıralanmış gaz lambaları, kötü kötü kokan, kuşku köşeleri iyice karartır. Buna karşılık, Büyük sokak denen Pera Sokağı, yerel hayranlık sınırlarını aşan bir üne sahiptir.¹⁹³

Kasımpaşa Deresi bu şikâyetler içinde sıklıkla adı geçen bir konumdur. Diyojen’in 5. Sayısında bu dere ile ilgili bir yazıya yer verilmiştir: “... Kasımpaşa Deresine akan lağımın etrafa yaydığı kötü kokudan kurtulmanın lavanta ile mümkün olduğu, cadde üzerinde rastlaştığı akranının birkaç şişe lavanta suyu aldığını gören okuru, bu bilgileri gazeteye göndermiştir.”¹⁹⁴

Dere yakınından geçen herkesin lavantalı mendillerle geçtiği bilgisi de gazetede yer almaktadır. Latife Dergisinde de bu durumu anlatan bir karikatür yayınlanmıştır:

Şekil 13. Latife Dergisi, 27.Sayı, 4 Haziran 1875, s. 4¹⁹⁵

¹⁹³ Bertrand Bareilles, **İstanbul’un Frenk ve Levanten Mahalleleri**, İstanbul,2003, s.34-35’ten aktaran Emine Uzun, **Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında Beyoğlu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.57

¹⁹⁴ Diyojen, Sayı 5, s.43,1-2’den aktaran İhsan Erdiñli, "Hiciv ve Mizah Açısından 19.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Sokaklarında Temizlik-Düzen Sorunları", **Selçuklu Türkiyat**, Ağustos 2021, ss.309-337, s.319.

¹⁹⁵ Erdiñli, a.g.m., s.319.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. KOKUNUN KULLANIM ALANLARI

3.1.1.Mutfak

Osmanlı Devleti'nde koku mutfakın ayrılmaz bir parçasıydı. Çeşit çeşit baharatlar, çiçekler etrafa enfes kokularını yayarlardı. Bu işlerle uğraşan kişiler saray içerisinde Matbah-ı Amire'ye bağlı olan Helvahane'de bulunurlardı. Osmanlı mutfakında baharatın yeri apayrıydı. Karanfil, karabiber, tarçın, kimyon, safran, yenibahar, sumak ve kekik gibi baharatlar 19. yüzyıl Osmanlı mutfakında sıklıkla kullanılırken,¹⁹⁶ 14. ve 15. yüzyıllarda ise daha çok misk, safran, nane, kimyon ve amber kullanılmıştır.¹⁹⁷ Yapılan yemeğin içeriğine göre, kimi zaman zencefil ve karanfil baharatları da kullanılmıştır.¹⁹⁸

Sadece baharat değil şerbet, hoşaf, reçel ve nice yemek çeşitleri de helvahanede hazırlanırdı. Hatta Osmanlılarda şerbet ve hoşaf o kadar değerliydi ki; kilerli koğuşunda padişah için hususi hazırlanmış içecek odaları bulunmaktaydı.¹⁹⁹ Örneğin IV. Mehmed (1648-1687) devrinde, Mustafa Paşa Köşkü'nün sağına Şerbet Odası yaptırılmıştı.²⁰⁰ Osmanlı seyyahlarından D'ohsson'un anılarına göre:

Şerbet orta halliler ve zenginler için iki ayrı şekilde hazırlanırdı. İlk şekilde yalnızca bal veya şeker su ile karıştırılırken, zenginler için hazırlanan halinde içerisine aroma verici meyve yahut bitkiler eklenirdi. Bunlar genellikle limon, portakal, menekşe, gülsuyu gibi mamullerdi. Önemli kişilerin evlerinde sırf bu şerbetleri hazırlamakla vazifeli çalışanlar vardı. Şerbetler genellikle öz şeklinde hazırlanıp kristal sürahilerde saklanırdı. İçileceği zaman bir bardak suya bir kaşık öz eklenir ve karıştırılırdı. Bazen de şerbetler misk ve amber gibi çeşitli kokulu maddelerle lezzetlendirilirdi. Şerbet, yazın çok içilse de yemeklerle birlikte tüketimi de oldukça yaygındır.²⁰¹

¹⁹⁶ Özge Samancı, **Halk Mutfakı: Osmanlı Mutfakı**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s.176

¹⁹⁷ Deniz Gürsoy, **Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz**, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2013, s.107

¹⁹⁸ M.Yerasimos, **500 Yıllık Osmanlı Mutfakı**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2014 'den aktaran Sibel Ayyıldız ve Fulya Sarper, "Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfakındaki Yeri", **Karabük Üniversitesi SBE Dergisi**, C.9, S.1, 2019, s.370

¹⁹⁹ Serkan Gedük, "Osmanlı Saray Geleneğinde Şerbet ve Şerbet Kapları", **2. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu**, ss.275-292, s.282

²⁰⁰ İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2014, s.137

²⁰¹ Gedük, Şerbet ve Şerbet Kapları, s.280

Osmanlı sarayına ait masraf defterleri incelendiğinde Osmanlı insanının damak tadına önem verdiği, kokulu ve tatlı yemişlerin, meyvelerin oldukça fazla tüketildiği bilgisine rahatlıkla ulaşılabilir. Özellikle Osmanlı insanın değerli içeceği olan hoşafın yapımına dair pek çok bilgiye rastlanmaktadır. Saray'ın en sevilen şerbet ve hoşafı kokulu çiçeklerle, misk ve amber gibi baharatların kullanılmasıyla yapılmış olanlarıdır.²⁰² Ancak meyveler yalnızca tatlı ve içeceklerde değil yemekler içerisinde de kullanılmıştır. Osmanlı saray mutfağında yapılan erikli çorba, elma dolması gibi yemekler bu duruma örnek gösterilebilir.²⁰³

Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan saray mutfağının masraf defterlerinde Matbah-ı Amire'ye alınan çiçekler arasında menekşe ve şeftali çiçeği adı geçmektedir. Bunların ne amaçla kullanıldığı belirtilmemişse de bazı tatlı ve reçel yapımında kullanıldığını düşünmek mümkündür.²⁰⁴ Osmanlılar mutfakta en çok misk, amber, fülül, turunç, kişniş, badem, safran, tarçın, karanfil aromalarını kullanırlardı. Mutfakta hazırlanan lezzetler yalnızca sarayda değil düğün ve merasimlerde halka da ikram edilirdi. Osmanlı arşivinde bulunan belgelerde bu merasimlere dair pek çok bilgiye rastlamak mümkündür.²⁰⁵

İlk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde kayıtlarda görülen helvahaneye alınan maddelerin incelendiği belgelerden kıyaslama yapıldığında misk ve amberin değerini anlamak mümkün olmaktadır. Tedavi amaçlı macun ve şerbetlerin yapımıyla alınan ürün miktarı da artmaktadır. “II. Selim döneminde saray 3150 gr misk ve 750 gr amber satın alır. Özellikle padişahın şerbetleri için kullanılan bu iki kokulu madde tek başlarına saray mutfağının inceliğine tanıklık eder. Etin okkasının 2 akçe olduğu bu dönemde amberin okkası 33000 akçeyi geçmiştir.”²⁰⁶

Misk ve amberin klasik dönemdeki popülerliği zamanla yerini başka aromalara bırakmıştır. Mesela II. Mahmut'un, narenciye reçellerine aşırı düşkün olduğu ve sultan için hazırlanan portakal ve turunç kabuğu reçelleri yanında, Frenk limonu, limon-ı mürekkebi, turunç ve ağaç kavunu reçelleri hazırlandığı bilinmektedir. Belgelerde adı geçen diğer reçel çeşitleri arasında armut, elma, mersin, ayva, hünnap reçelleri, menekşe murabbâsı ve gülbeşeker de bulunmaktadır.²⁰⁷

²⁰² Hedda Reindl-Kiel, "Cennet Taamları, 17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler", **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, (Editörler: Suraiya Faroqi- Christoph K. Neumann), İstanbul, 2006, s.65

²⁰³ Yardım, a.g.m., s.86

²⁰⁴ Barkan, a.g.m., s.113

²⁰⁵ Yerasimos, a.g.e., s.36-40

²⁰⁶ Yerasimos, a.g.e., s.30

²⁰⁷ Özge Samancı ve Arif Bilgin, “II. Mahmud Dönemi İstanbul ve Saray Mutfacı”, ed. C. Yılmaz, II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul, İstanbul, 2010, s.337

II. Mahmud dönemi modernleşmenin başlangıcını oluşturduğundan yeme-içme alışkanlıklarında da büyük değişikliklere şahit olmuş bir dönemdir. II. Mahmud dönemiyle birlikte balığın mutfağa girmesiyle deniz ürünlerine yakışacak baharat ve aromatik bitkiler de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin defne yaprağı, limon ve adaçayı yaprağı bunlardan birkaçıdır.²⁰⁸ Defnegillerden olan tarçın da bu dönemde kullanılmıştır.

Kırmızı etler, balıklar, çorbalar, pilavlar, şerbetler ve tatlılarda sıklıkla kullanılan tarçın kabuğu Osmanlı yemeklerindeki en önemli tat vericilerdendir. 17. yüzyılda oldukça pahalı olan tarçın, safran ve zencefilin kullanılması Avrupa kadar olmasa da toplumda statünün bir göstergesiydi.²⁰⁹ Tarçın yalnızca tatlılarda değil et yemeklerinde de kullanılmaktaydı. Osmanlı'ya ait yemek kitaplarındaki tarifler incelendiğinde de tarçın gibi aromatik kokulu baharatların kullanımının çok yaygın olduğu görülmektedir. Aromatik bitkiler en ufak lezzetlere dahil edilip kokulu bir lezzet elde edilmeye çalışılmıştır.²¹⁰

3.1.2. Temizlik ve Kozmetik

Osmanlı insanı inandığı İslam dininin getirilerinden dolayı temizliğine düşkün olarak bilinmektedir. Osmanlı Sarayı'nda gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası kişisel bakım alanıydı. Sarayda her bir bireyin dış görünüşüne, temizliğine titiz olması gerekirdi. Padişah başta olmak üzere sultanlar, şehzadeler ve diğer hanedan üyeleri, makamları itibarıyla de bakımlı olması gereken kişilerdi. Bakımın bir diğer başlığı kokulardı. Sabunlar, yağlar ve kolonyalarla hoş giden kokular bakım ürünlerinin temellerini teşkil ediyordu. Amberci, buhurcu ve güllabcı gibi isimlerle tanımlanan kişiler esansların yaratılmasıyla ilgilenirdi. Yurt içi ve yurt dışında çok çeşitli koku ve içeriklere sahip sabunlar getirilir, bunlar kullanacak kişinin zevkine göre yeniden kalıba dökülürdü. Sarayın kokularının başını ise gül kokusu çekiyordu. Osmanlı kültüründe yemek yendikten sonra eller gülsuyu ile kirlerden ve yağlardan arındırılırdı. Hoş kokusunun yanı sıra hijyenik olduğuna da inanılırdı.²¹¹

²⁰⁸ Özge Samancı, “Sultan II. Abdülhamit’in Sofrasında Balıklar: Yemek ve Kültür”, S.11, Çiya Yayınları, İstanbul, 2008, s.150-154

²⁰⁹ Osman Güldemir ve Nermin Işık, “Tatlara Tat Katan Kabuk: Tarçın”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-6**, Bilecik, 2013, s. 311-334

²¹⁰ Büşra Çakır ve Esra Mankan, “Osmanlı Döneminde Kullanılan Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Günümüzde Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, **Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi**, S.5, ss.142-156, s.140

²¹¹ Gedük, Buhur ve Gülsuyu Geleneği, s.132-133

Osmanlı sarayında hamamlar gündelik hayat akışının vazgeçilmez pratiklerinden biriydi ve bu hamamlar, gece-gündüz 24 saat sıcak su temin edilebilir şekilde hazır tutulurdu. Hamamda cildi arındırmak için kese ve sabunlar kullanılırdı. Hamamdan sonra erkeklerin süründükleri kafur ve menekşe yağı içeren merhem şeklindeki parfüm çeşidine “Lehlehe-i Ebya” denirdi.²¹²

Osmanlı’da temizlik tabii ki de sabundan ibaret değildir. Ağız bakımı için de oldukça fazla hekim tavsiyesi bulunmaktadır. Bu hekimlerden Hekim Bereket, “ağız kokusunu önlemek için her gün karanfil ve sümbül kaynatılmış su ile gargara yapmanın yararlı olduğunu; diş minesi kanamalarını önlemek için ise kızıl gül, nar çiçeği ve akasyayı bal ile dövülüp elde edilen karışımın dişlere sürülmesini” söylemektedir.²¹³ Yedigâr-ı İbn-i Şerif, ağız kokusu için bir tarif vermektedir:

Ağız kokusunu gidermek için eşit miktarda yaş mersin yaprağı ve çekirdeksiz kızıl üzüm birlikte dövülüp elenir ve macun yapılır. Bu macundan her gün sabah ve akşam ceviz kadar yemek faydalıdır. Ayrıca; sümbül, karanfil, kurfe (tarçın), cevz-i bevva (küçük Hindistan cevizi), su’d (topalak), ağaç kavunu (turunç), ve ûd-ı hindî (Hindistan öd ağacı) dövülüp elendikten sonra çekirdeksiz kuru üzümle karıştırılır, biraz da dövülmüş misk karıştırılıp nohut büyüklüğünde haplar yapılır. Her sabah üç hap ağızda yavaş yavaş çiğnenip suyu yutulur.”²¹⁴

Osmanlı koku kültürüyle ilgili önemli bilgiler içeren *Tuhfe-i Muradi*’de²¹⁵ bu kokuların içerikleri, isimleri ve hazırlanışlarından bahsedilmektedir. “Anberineler” amber, misk ve öd ağacından yapılan kadınların takı gibi taşıdıkları katı parfümlerdir. “Zerireler” öd ağacı, misk ve amberle yapılan merhem parfümlerdir. “Galiyeler” galiyadan denilen kaplar içerisinde saklanan ve parmak ucuyla saç ve kaşlar üzerine sürülen siyah macun görünümündeki parfümlerdir.²¹⁶

Galliyenin ana malzemesi misk ve amber olduğu için oldukça pahalıdır. Tarihçesi 7. Yüzyılda yaşayan Emeviler’e dayanır. Galiyeler 17. yüzyıldan 20. yüzyıl başına kadar seyyar esans satıcılarından temin edilmiştir.²¹⁷ Dönemin pahalı parfümlerinden olan galiyeye ait bilgilere 1640 tarihli Es’âr defterindeki kayıtlardan ulaşılmaktadır:

Mısır misk galiyesi; 1 dirhemi	60 akça
Buhur suyu; 400 dirhemi	30 akça
Halis gül suyu; 400 dirhemi	24 akça ²¹⁸

²¹² Yentürk, "Parfümeri Tarihi", s.68

²¹³ Nuran Yıldırım, “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Ağız-Diş Bakımı ve Ürünleri”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, S.3, 2012, s.37

²¹⁴ Yıldırım, a.g.e., s.37

²¹⁵ Bkz. Muhammed bin Mahmud Şirvani, **Tuhfe-i Muradi**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, haz.Mustafa Argunşah, İstanbul, 2012

²¹⁶ Nejat Yentürk, “Parfümeri Tarihi”, s.68

²¹⁷ Yentürk, “Osmanlı Parfümleri”, s.70

²¹⁸ Yentürk, “Osmanlı Parfümleri”, s.71

Koku kültüründen bahsederken, şemmamelerden de bahsetmek gerekir. Şemmame, yenilmeyen fakat hoş kokusu için yetiştirilen çok küçük bir kavun cinsidir. Giysi ceplerinde bulundurulurken koku saçan yahut elde taşınarak koklanan, hattaki koku yayması için mürekkep içinde saklanan küçük topçuklardır.²¹⁹

Osmanlı döneminde de kozmetik denilince ilk akla gelen kadınlardı. En çok kadınlar bu malzemeler ile haşır neşir olurlardı. Klasik dönemden erken dönem Cumhuriyet'e kadar değişen zaman algısına kapılmadan kadınlar hep kozmetiğine önem vermişlerdir. Değişen tek şey malzemeler ve kokular olmuştur. Kadın dergileri ve tıp kitaplarından edinilen bilgilere göre sultanlar kadar hemen her Osmanlı kadını nasıl koktuğuna önem vermiş kendine en ait hissettiği aromayı benimsemiştir. Koleksiyoner²²⁰ ve tarihi koku üreticilerinden²²¹ edindiğimiz bilgilere göre Osmanlı sarayında görevli bir kokucubaşı vardı. Osmanlı'da hamam sonrasında da esansa yer verilmişti. Saça esans sürülürdü çünkü nemli saç esansı hapsedirdi. Bu nedenle sultanların günlerce saçları mis gibi kokardı. Vücuda da yağ ile masaj yapılır hem koku tene hapsedilir hem de stres azaltmak amaçlanırdı.²²²

1914 tarihli *Sıyânet* dergisinin 5. sayısındaki bir yazıdan öğrendiğimiz kadarıyla bir kadının tuvalet odasında ve lavabo dolabında sağlıklı tuvalet suları bulundurması gerekiyordu. Her duruma karşın çeşit çeşit tuvalet suyu tarifi mevcuttu. Örneğin; genç bir cilt için 100 gram gülsuyuna, 100 gram gliserin, 100 gram kolonya suyu ve 10 gram aselbent²²³ sıbg eklenirse cilt daha taze bir görünüme kavuşacaktır.²²⁴

Yalnızca kadınlar değil Osmanlı erkeği de temizliğine ve kokusuna değer verirdi. Abdülaziz Bey'in hatıratından edinilen bilgilere göre erkekler yanlarından enfiyelerini hiç eksik etmezlerdi. Enfiye bir çeşit kokulu mendil olup orta sınıf ve zenginler için çeşitlere ayrılmaktaydı. En meşhurları gül ve menekşe enfiyesi iken üst tabakanın enfiyesi misk-i amberli ipek kumaşlardan oluşan

²¹⁹ Yentürk, "Parfümeri Tarihi", s.69

²²⁰ Bkz. Aybala ve Nejat Yentürk Koleksiyonu

²²¹ Bkz. Koku bilirkişisi Bihter Türkan Ergül

²²² Nazan Apaydın Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Parfüm Sanatı (Miskçilik)", **Labmedya Dergisi**, Kasım- Aralık 2018, s.40

²²³ "Tropikal bölgelerde yetişen ve gövdesinden reçine elde edilen bir tür reçine." **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, s.128

²²⁴ **Sıyânet**, S.5, 26 Mart-16 Temmuz 1914, "Kadınlık", Doktor: Nureddin Ramih' den aktaran Aygül Zorbay ve Arzu Atik, **Yeni Harflerle Sıyânet (1914), Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri**, C.4, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.196

mendillerdi. Kimi zamanda enfiye kutularına koku vermesi için limon ve bergamot aroması katılırdı.²²⁵

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in anlatısına göre kahvehanelerde müdavim olan ihtiyarlar tütün, enfiye, afyon, berş denilen macun görünümlü keyif ürünlerine oldukça düşkünlerdir. İhtiyar, genç demeden özellikle kahvehanelerde tüketilen nargile de oldukça büyük öneme sahiptir. Osmanlı tarihinde uzun yıllardan beridir kullanımı görülen nargilenin içerisine eklenen maddeler hem tadı hem kokusu sebebiyle kuvvetli ve hafif olabilecek meyve ve bitkilerden elde edilirdi.²²⁶

3.1.3.Aromaterapi ve Sağlık

Osmanlı Devleti'nde halk yüzyıllardan bu yana dağdan bayırdan topladığı bitkileri hep tedavi amaçlı kullanmış zamanla bunlar gelenek halini almıştır. Bu amaçla şifahane ve darüşşifalar kurulmuş buralarda bu işlerle görevli kişiler varolmuştur. Klasik dönemde hastane sayılabilen darüşşifalar da bitkisel, hayvansal ve kimyasal ilaçların reçetelerini hazırlayan görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilerden biri olan *Aşşâblar yaptıkları işlere göre edviyeci (drog hazırlayan), şerbetçi (şurup hazırlayan) ve eczacı (ilaç terkiplerini yapan) gibi farklı isimlerle de anılıyorlardı.*²²⁷ Osmanlı halkı günlük hayatta aktarlar, macuncular, helvacılar, şerbetçiler, berberler ve hatta sabuncular vasıtası ile çeşitli ilaçları temin edebilmekteydi. Hekimler ise kentin belirli konumlarındaki hususi odalarında kendi ilaçlarını yaparak hastalara satıyorlardı.²²⁸

Osmanlı hekimleri ilaç yapımında antik dönemden gelen yöntemleri kullanırdı. Tıbbi bitkiler ve meyvelerin suyu ya da yağları çıkarılırdı. Gül, şebboy, menekşe, zambak, sümbül gibi kokulu çiçeklerin yağları birçok ilacın bileşiminde bulunurdu. Helvahane'de de bazı ilaçlar da hazırlanırdı.²²⁹ Hekimbaşıların öncelikli vazifesi padişah ve saray halkının sağlığını kontrol etmek ve düzenlemek olsa da başka görevleri de mevcuttu. Padişahın hasta olmamasına dikkat ederler, gölgesi gibi yanlarında dolaşırlar, onlara sağlıkları hususunda danışmanlık yaparlardı. Kuvvet verici, iştah açıcı şuruplar hazırlarlardı.²³⁰

²²⁵ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.229

²²⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Kitabevi, İstanbul, 2011, s.30

²²⁷ Nuran Yıldırım, "Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, S.1-2, 2010, s.273

²²⁸ İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Bursa'sında Eczaneler, Eczacılar ve Ecza Tüccarları", **U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi SBE Dergisi**, S.28, 2015, s.115

²²⁹ Nuran Yıldırım, "Sultan II. Bayezid Edirne Darüşşifası: Osmanlı Tıbbı, 15-18. Yüzyıllar", **Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi, Abdi İbrahim Yenileme Projesi**, Edirne, 2015, s.14

²³⁰ Nil Sarı, "Hekimbaşı Osmanlı Dönemi", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17, TDV Yayınları, Ankara, 1998, s.1

Klasik Osmanlı tıbbındaki ilaçların önemli bir bölümü vücuda sürülen bitkisel yağlardı. Uykusuzluk için papatya ve badem yağı sürülmesi²³¹ lohusalara ve hastalıktan yeni kalkanlara da güzel kokulu nesneleri koklamaları nasihat edilmiştir. Solunum rahatsızlıklarına benefşe, kılıç yarasına ise yasmin yağı ile masaj yapılması önerilmiştir. Amberin kan yaptığı miskin ise soğuk algınlığına iyi geldiği bilinmektedir. Gül yağı ve gülsuyunun baş ağrılarını geçirdiği, gülün tomurcuğunun sumakla karışımından elde edilen gargaranın da diş eti sorunlarına iyi geldiği bilinmektedir.²³²

3.1.4. Dini Törenler ve Davetler

İslamiyet'in ve Türk kültürünün getirdiği örf, adet ve geleneklerin kutlanması ve yerine getirilmesi Osmanlı Devleti için büyük önem arz ederdi. Bu tören ve kutlamalarda koku kullanımı oldukça yaygın olup statü belirtisi ve maneviyatın oluşması için oldukça önemliydi. Osmanlı toplumu günlük yaşamda evleri için yahut çeşitli törenlerin bir parçası olarak tütsü kullanırdı. Tütsü kullanımı özellikle konaklarda, Osmanlı elitleri arasında çok yaygındı. Osmanlı'da Peygambere ait eşyaların ziyareti, mevlid töreni ve akşam ibadeti olan teravih namazında tütsü yakma geleneği mevcuttu. Ayrıca misafirler için kahve ve şeker ikram edilirken de tütsüde yakılırdı. Osmanlıda tütsü ve aromatik malzemeler kahve içmenin önemli bir bölümünü oluştururdu. Abdülaziz Bey'in anlattığına göre kahve fincana doldurulmadan önce kehribar veya gül suyu eklenirdi ve böylece kahveden daha çok zevk alınır ve tadı artırılmış olurdu.²³³

Tütsü, düğün törenleri ve çeyizinde bir parçasıydı. Düğün günü birkaç kadın damat ve gelinin karşılaşmasında gül suyu, ödağacı ve tütsü ile oluşturulmuş karışımı yakar ve etrafa yoğun bir koku salardı.²³⁴ Osmanlı'da elit düğünlerde bu durum mutlaka görülürdü.²³⁵ Buhur suyunun bulunmasından sonra tütsünün yerini buhurdanlar aldı. Sarayda seferli koğuştan tarafından buhur suyu adı verilen bir parfüm üretilirdi. Arslan Terzioğlu'na göre 1708 tarihli arşiv belgesine dayanıldığında Seferli koğuştan üyesi Ankaralı Mustafa Ağa, buhur suyunun mucidiydi. Buhur suyunun tarifi Helvahane defterlerinde kayıtlıdır.²³⁶ Helvahane'de üretilen buhur suyu'nun hazırlanışı şu şekildeydi:

²³¹ Bkz. Zehra Gençel Efe, " Edviye-i Müfrede Adlı Eserde Bâh ve Kullanılan İlaçlar ", Atatürk Üniversitesi Yayınları, **Turcology Research**, 2024, S.79, ss.22-29

²³² Sümeyye Benli, **Ahlat-ı Erbaa Teorisi ve Edebiyatla İşleniş**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2012, s.118-121

²³³ Abdülaziz Bey, a.g.e., s.278

²³⁴ Musahipzade Celal, **Eski İstanbul Yaşayışı**, Türkiye Basımevi, İstanbul 1946, s.13

²³⁵ Acar, a.g.m., s.355

²³⁶ Bkz. Arslan Terzioğlu, **Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992, s.26

Sarı sandal (200 dirhem), İslah yağlı buhur (120 dirhem), Çiçek buhuru Meryem (200 dirhem), Ham Üd ağacı (180 dirhem), İslah-ı Kalenbek (30 dirhem), Asilbend (140 dirhem), Kırmızı (70 dirhem), Lotur (30 dirhem), Soğan tohumu (50 dirhem), Susam kökü (20 dirhem), İslah-ı misk (11 dirhem), İslah-ı çiçek (15 kıyye), Gülsuyu (212 kıyye)²³⁷ (...) Bu maddeler ayrı ayrı çıkınlara bağlanır ve gülsuyu doldurulmuş ağzı kapalı kapta 12 saat kaynatıldıktan sonra çıkınlara çıkarılarak içerisinden bir miktar su alınır ki buna “Beyaz Buhur Suyu” denirdi. Bunu ayrı bir kaba koyarak, 30 dirhem sarı sandal, 20 dirhem yağlı buhur-i meryem, 18 dirhem ud ağacı, 20 dirhem kalenbek tozu, 15 dirhem asilbend, ayrı ayrı çıkınlarda bu suyun içinde 12 saat kaynatılır, ateşten alınarak el dayanacak dereceye gelince, içine 1,5 miskal misk ve 1,5 kıyye çiçek suyu ilave edip güğümü sallaya sallaya halledilirdi ki ne kadar çok sallanır buhur suyu o kadar latif olurdu. Bu şekilde elde edilen Buhur Suyu gayet süslü billur şişelere konulup sakankurlara sarılarak Ramazan ayının 15’inde padişaha, diğer saray mensuplarına, vükelaya ve 54lemaya sunulurdu. Buhur Suyu, bunu alanlara, Hırka-i Şerif alayına davetiye yerine geçerdi. Buhur Suyu nami ile de Koğuşa atıyyeler verilirdi.”²³⁸

Buhur üretimi de Helvahane’de gerçekleştiriliyordu. Koku veren maddeler aynen eklenerek odun kömürüyle birlikte toz haline gelinceye kadar havanlarda dövülürdü. Ardından gül suyuyla beraber yoğurulurdu. Bu hamurlara şekil verilir ve saklanırdı.²³⁹ Ramazan aylarında Hırka-i Şerif’in ziyaretinden önce Has Oda gülsuyu ile temizlenir ve buhur dibeğine tütsü yakılırdı. Bu rutin sultan için çok önemliydi. Koku insanların duygularını doğrudan ele alıp, geçmişi hatırlattığından Osmanlı hanedanı gülsuyunu peygamberi çağrıştırmaları için ve dini törenler ile mekanlar arasındaki bağı koruması amacıyla sık sık kullanırdı. Padişah tabiri caizse Allahın yeryüzündeki gölgesi ve elçisinin hizmetlisiydi. Bu nedenle peygamber ile bağının olması ve beraber tasvir edilmesi önemliydi. Gül kokusu da bu noktada önem arz ediyordu. Çünkü gül peygamberin kokusuydu.²⁴⁰ Merasimlerdeki kullanımının bir diğer amacı da bu olmalıydı. Bu malzemelerin dini çağrışımları dindar hanedan imajı oluşturmak için önemliydi. Ancak bu kokuların kullanımlarının tek nedeni din değildi. Eski çağlardan beridir kokulanmak ve özgün kokmak hükümdarları manen ve madden halktan ayıran bir özellikti. Misk ve amber gibi nadir sahip olunabilecek kokular sahibinin statüsünü arttıracak unsurlardı. Osmanlı padişahları da bu kokuları kullanarak zengin bir görünüm elde etmişlerdi.

Ramazan aylarında iftar öncesi stresi azaltması ve manevi hissiyat uyandırması için sofranın kurulacağı mekanlara buhurdanlar asılır, aromatik kokulu tütsüler yakılırdı. İftardan sonra ise yazları buzlu ve kokulu şerbet, kış aylarında ise macun ikram edilirdi. Yemekten ziyade kokunun törenlerdeki kullanımlarında cenaze yıkama, cami yapma, misafir ağırlama ve etrafı kokulandırma

²³⁷ Naşit Baylav, **Eczacılık Tarihi**, İstanbul, 1968’ den aktaran Arslan Terzioğlu, **Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992, s.26

²³⁸ Naşit Baylav, **Eczacılık Tarihi**, İstanbul, 1968’den aktaran Terzioğlu, **a.g.e.**, s.26

²³⁹ Naşit Baylav, **Eczacılık Tarihi**, İstanbul, 1968’den aktaran Terzioğlu, **a.g.e.**, s.27

²⁴⁰ Bkz. Nurhan Atasoy, Hırka-i Saadet, **DİA**, TDV Yayınları, C.17, ss.374-377

işlemleride gözlemlenmektedir. Örneğin, Sultan Süleyman'ın cenazesi yıkanırken iç organları çıkartılıp güzel kokması için misk ve amber sürülmüş, ardından cenaze namazı kılınmıştır.²⁴¹

Türk kültüründe önemli bir yeri olan Nevruz Bayramı'nda da kokulu ürünlerin kullanımı mevcuttu. Özellikle misk, amber, karanfil, gülsuyu, sandal ağacı, vanilya, zencefil, kakule, anason, sakız, kimyon, portakal kabuğu ve hindistan cevizi gibi mamuller “nevrûziye” adı verilen macun kıvamındaki tatlının yapımında kullanılırdı.²⁴² Helvahane'deki hekimbaşılar her sene nevruzda envai çeşit kokulu bitkilerden bu tatlı macunu yaparlardı. Bu macunlar nevruz günü belirli ritüeller ile birlikte padişah ve saray erkanına takdim edilirdi. Helvahane'nin yanı sıra eczacılar ve şekerciler tarafından da yapılan nevrûziye, kâse içerisinde kurdelelenmiş vaziyette süslenerek eczane ve şekerci vitrinlerinde satışa sunulurdu.²⁴³

Elçilerin ziyaretlerinde de kokudan yararlanılmıştı. Osmanlı'ya gelen elçilere kahve, tatlı, gülsuyu ve buhur ikram edilirdi.²⁴⁴ Hırka-i Saadet gibi kutsal emanetlerin ziyaretlerinde de kokulandırma işlemleri yapılırdı.²⁴⁵ Osmanlı'da yalnızca resmi merasimlerde değil halkın kendi özel günlerinde de koku oldukça önemlidir. Kız istemeye giderken damat evi elinde zambak kokusu götürür, evlenecek kızlar sandıklarında karanfil, ıtır, yasemin, sümbül gibi çiçek kuruları saklar, gelinlik kızları hamamda gülyağı ile ovuşturulur, saçları ve ellerine mis kokular sürülürdü. Evlilik çağındaki kızlar da erguvan ile kokulanırdı.²⁴⁶

3.1.5. Edebi Metinler

İnsan, duyguları doğrultusunda yaşar ve koku duyguların şekillenmesinde rol alan büyük bir olgudur. Âşık sevgiliye methiyeler düzmek ister ve bunun için malzemesi oldukça boldur. Koku da elde ettiğimiz bilgilere göre âşığın başarıyla kullandığı ve her türlü mübalağaya giydirebildiği bir malzeme olmuştur. Daha çok sevgili üzerinden verilen koku; saç, ben, yüzdeki çizgiler ve benzerleriyle araç bulmuştur.²⁴⁷

²⁴¹ Ebru Baykal, **Osmanlı'da Törenler**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s.28

²⁴² Fatih Köse, “Osmanlılarda Nevrûziye Geleneklerine Tarihsel Açıdan Bakış”, **Ekev Akademi Dergisi**, S.51, 2016, s.95

²⁴³ Köse, a.g.m., s.96-97

²⁴⁴ Baykal, a.g.m., s.39.

²⁴⁵ Ahmed Rasim, **Osmanlı Tarihi**, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s.70

²⁴⁶ Demir, a.g.m., s.40

²⁴⁷ Esin Ezgi Yazıcı, **Klasik Türk Edebiyatında Koku Kavramı (Ahmedi, Bâkî, Yahyâ Efendi ve Nedim Divanlarında)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin, 2021, s.1

Klasik Türk edebiyatında önemli bir yer kaplayan divanlar bu betimlemelerin en çok gözlemlendiği yerlerdir. Divanlarda sıklıkla kullanılan kelimeler ise şu şekildedir:

Amber, (“Anber-âmîz, ‘anber-âlûd, anberbar, anberîn-buhâr, anber- buy,’anberîn, ‘anberîn-gîsû, anberîne, çetr-i ‘anber, ‘anber-dâne, ‘anber-pûş, ‘anber- sâ, ‘anber-sârâ, anber-fâm, ‘anber-feşân ,‘anber-fişan, ‘anber- efşan, anber-i eşheb, ‘anberîn-girîbân ,‘anberîn-selâsil, ‘anber-şemîm, ‘anber-ter, ‘anber-nâb, anberîn- nefehât, ‘anber-nefes, ‘anber-nikâb, ‘anber-nisâr,‘anber-i ter,‘anber-ten, ‘anber- kemend,‘anber-i hâm,‘anber-ü müşg-i Hıtâ,‘anber-nikâb, ‘anber-eşbheb, nokta-i ‘anber, reşk-i şemâme-i anber, kilik-i anber-efşân-ı hümâyûn, anber-rîz-i cânân, nefha-i ‘anber, mûy-ı ‘anberîn,” sözcükleriyle beraber kullanılmıştır. Rengi siyah olduğundan sevgilinin saç ve kaşından bahsederken de divânlarda tercih edilmiştir. Amber sözcüğüne dört divân şairinde de çokça rastlanılmıştır. “Atse-i anberîn” güzel kokulu nefes anlamına gelmektedir.)²⁴⁸

Benefşe, (Menekşe kelimesinin eskiden kullanım şekli olup divanlarda sevgilinin saçıyla beraber kullanılmıştır.)

Galiye, (Güzel kokulu bir karışımdır. Üç şeyin karışımıdır: Biri misk, biri anber, biri bân (sorgun ağacı). Bu üç eczâyı birleştirip gâliye ismini veren Süleyman bin Abdülmelik’tir. Misk ve anber ezildiği vakit gayet güzel koku verir. Zülfe, kâküle, gîsûyamüşk-sâ, gâliye-sâ ve anber-sâ derler. Bunlara ziyâde koku isnad etmek içindir.)

Kafur, (Beyaz renkli, güzel kokulu, katı ve yağlı, kolayca ufalanan bir maddedir.)

Misk, (Amberden sonra divânlarda çok bulunan kavramlardan biridir. Şairler, misk sözcüğüne başvururken ben, saç gibi unsurlarla teşbih etmişlerdir. Divânlarda kurulan tamlamalar şu şekildedir: “ bahr-ı müşg, Bîd-i müşg, çevgân-ı müşg, müşg-bîz, enfâs- ı müşgîn, dem-i müşgîn-i gonca, dâne-i müşg, müşg(bû, bûy, bâr, Çîn, dem, efşân endûd, hâl, hevâ, her-câyi, Hıtâ, Hoten, nâb, nefes, peyker, semen-sâ, zülf), müşgîn(ebrû, erkâm, heva, nefes), hâme-i müşgîn, hat-ı müşgfâm, hûbân-ı müşgîn-mû, müşg-i gâliye-fâm, nâfe-i müşg, pür-müşg, pür-müşg-i ter, Reyhân-ı müşg-bûy)²⁴⁹

Rayiha, (Güzel koku anlamında kullanılan kavram nesnelerin kokusu olarak verilmiştir. Çoğunlukla huyların râyihası, cemâlin râyihası gibi tamlamalarla kullanılır. Direkt güzel koku olarak verildiği de görülmüştür.)

²⁴⁸ Yazıcı, a.g.t., s.4

²⁴⁹ Yazıcı, a.g.t., s.6.

Şemme, (Koku sözcüğünün yerine ve güzelliğin kokusu, kahrın kokusu ya da sevgilinin kokusu gibi tamlamalarla kullanılmıştır.)

Ud, (Buhur maddesi olarak da kullanıldığı bilinen bitki yandığında çıkardığı koku sayesinde divân şiirinde yer alır. Ud çalgısı ile aynı anlamda olması sebebiyle de divânlarda bulunur. Divânlarda genelde âşığın gönlü olarak teşbih edilir. Yanınca çıkan dumanın yaydığı kokunun güzel olduğu bilinir. Şeyhülislam Yahyâ ve Nedîm divânında kullanılmayan sözcük Ahmedî ve Bâkî, divânında kullanılmıştır.)²⁵⁰

²⁵⁰ Yazıcı, a.g.t., s.8

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden modernleşme çalışmaları 19. Yüzyılda da artarak devam etmiştir. Eğitim için Avrupa'ya giden gençlerin oradan taşıdıkları Batı'ya ait kültürel öğeler Osmanlı toplumu içerisine entegre olmakta zaman kaybetmemiş kısa süre içerisinde yeni bir nesil oluşmaya başlamıştır. Bu süreç Osmanlı'yı alafrangalaşma yoluna itmiş geleneksel olan ile modern yer değiştirmiştir. Yalnızca eğitim, dil, kültür ve sanayi alanıyla sınırlı kalmayan batılılaşma unsurları elbette kendisine tüketim alışkanlıkları içerisinde de yer bulmuştur. Bu değişimlerden nasiplenene koku kullanımı modernleşme ile birlikte halk arasında da çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Önceleri kozmetik harici hemen hemen her alanda kullanılırken 19. yüzyıl ile beraber kullanım alanı kozmetik ve temizlik üzerine şekillenmiştir.

İthalat dengelerinin değişimiyle doğal kokuların yerine sentetik ve alkollü kokuların tercih edilmesi, parfümün lüks olmaktan çıkıp kitlesel ürün olmasına sebep olmuştur. Kozmetik açıdan bakıldığında, moda ile olan ilişkisi nedeniyle parfüm daha çok kadınlar tarafından tercih edilse de Osmanlı'daki parfüm üretimi genelde erkekler tarafından gerçekleştirilmiştir. Üretimi ve tüketimi diye söz ettiğimiz koku, üretimini de satışı da çoğu zaman aynı ellerde tamamlamıştır. Bahsedilen yerler eczane ve parfümeri dükkanları olup çoğu kimyasal ve tıbbi bilgilere sahip eczacı ve parfümörler tarafından işletilen mekanlardır.

Üretim ve tüketimi birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Doğal olarak, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Türk toplumunun moderniteyle tanışmasıyla, üretimde de değişimler meydana gelmiştir. Avrupa'daki sanayi devrimiyle beraber Osmanlı'daki üretimin sektörleşmesi, fabrikalaşma ve endüstriyel gelişim kolay elde edilen ürünler üretmesi sebebiyle toplumu tüketime sevk eden en önemli etken olmuştur. Endüstrileşmeye karşın 19. yüzyılın sonlarında yerli üretimin korunması için teşvikler verilmiş bu doğrultuda birçok yeni koku imalathanesi ve parfümeri açılmıştır. Ahmet Faruki ile başlayan bu süreç beraberinde Ethem Pertev, Süleyman Ferit, Evliyazade Nurettin ve diğerleriyle devam etmiş zaman içerisinde yabancı firmalar ile yarışan bir sektör konumuna gelmiştir. Özellikle son dönem Osmanlı basınında bu imalathane ve firmaların ilan ve reklam broşürlerine sıklıkla rastlanmaktadır.

Bu parfümeriler de en çok tercih edilen kokular incelendiğinde de 20. yüzyıla doğru daha fonksiyonel ve endüstriyel ürünlerin tercih edildiği gözlemlenmektedir. Klasik dönemdeki baharatlı ve yoğun koku alışkanlığı statüde yüksekliği temsil ederken zaman içerisinde daha ferah ve çiçeksi kokular zarafet ve temizliği simgeler hale gelmiştir. Bu değişim misk-ü amber'den parfüme doğru

olan serüveni ifade eder. Ancak yine de geleneksel kokulardan hemen vazgeçilememiş, Avrupai kokular ilk etapta yüksek kesimlere hitap etmiştir.

Osmanlı toplum değişimine ev sahipliği yapan bir diğer satış yeri olan Bonmarşeler, çok katlı olup türlü teçhizatı bünyesinde barındıran Paris esintili alışveriş mekanlarıdır. Parfüm satışının da yapıldığı önemli merkezlerden biri olan bu mağazalar Beyoğlu ve Galata'da sık sık bulunmaktadır. Bonmarşelerin yanı sıra Orozdi-Back ve Bazar Allemand mağazaları da döneme damga vuran satış mekanları içerisinde. Bu mağazaları gezmek sınıfsallık gösteren bir tür gösteriş eylemidir.

Tanzimat dönemindeki toplumsal değişiklikler Osmanlıların beğenilerinin değişmesine, tüketici kimliği ve alışkanlıklarının Batılı bir tarzda şekillenmesine neden olmuştur. Özellikle II. Abdülhamit döneminde koku kullanım kültüründe büyük değişimler meydana gelmiştir. Kolonya ve losyonun yanı sıra lavanta (parfüm) kullanımı revaçtadır. Dükkân vitrinlerinde bulunan nişan sepetleri ve çeyizlik ürünler arasında itriyat malzemeleri de bulunmaktadır.

Koku kullanımındaki değişimden yola çıkarak toplumun tüketim algısının değişimi ve alıfrangalaşması rahatlıkla incelenebilir. Kendine ait bir kültür oluşturmuş kolonya üzerinden bir inceleme yapıldığında; Avrupa menşeli olmasına rağmen Osmanlı'daki kullanımı oldukça farklıdır. Klasik dönemdeki koku kültürü kullanım alanları açısından daha çeşitliken modernleşmeyle birlikte kozmetik sektörü içerisinde bir çeşitlilik oluşmuştur. Mutfak, edebiyat, aromaterapi, sağlık ve dini törenlerdeki kullanımı oldukça azalmıştır. Tüketime zaruriyetten keyfiyete dönüştüğü bu dönemde koku saray mensupları arasından halkın içine sinmiş; ihtiyaç kavramının genişlemesiyle geliri kısıtlı kişiler için bile çekici ürünler haline gelmiştir. Pera'daki vitrinleri gezmek, Cadde-i Kebir'de turlamak, popüler kokulara sahip olmak gibi eylemler önemli bir tüketici kitlesi olan orta sınıf halkın büyük eğlencelerinden bir kaçıdır.

Tüketim alışkanlıklarındaki değişimin yanında tüketim mekanlarındaki değişimi de göz önünde bulundurmak gerekir. Klasik dönemdeki çarşı, bedesten, aktar ve sokak satıcıları yerini dükkân, mağaza ve alışveriş merkezlerine bırakmıştır. Paris'teki alışveriş merkezlerinin kopyası olan Bonmarşeler, parfümeri dükkanları ve mağazalardan oluşan caddelerin düzenlenmesi modernleşmenin en büyük adımlarındandır. İstanbul'daki Galata ve Pera, İzmir'de liman ve Frenk mahallesi bu değişen tüketime ev sahipliği yapmıştır. Bonmarşe, mağaza ve güzellik merkezlerinde satılan ürünler ulaşım ağı eksikliğinden dolayı ilk başlarda iç kesimlerde yaygınlaşmamış Levantenler, yabancılar ve bürokrasi mensupları tarafından kullanılmıştır.

Modernleşme ile beraber alkollü ve sentetik kokuların pazara düşmesi, kadınların toplum içerisinde ve sokakta gezebilir olması kokunun halka indirgenmesine neden olmuştur. Batılaşma sürecinde, kadının toplumda görünür olması, yeni tip kozmetik ürünlerini benimsemesi, reklamların artmasına ve reklamlarda kadının kullanılmasına sebep olmuştur. Kadının gündelik yaşamdaki yerini kazanmasında basın ve medyanın önemi oldukça büyüktür. Moda ve güzellik dergileri, gazete köşeleri ve vitrin broşürleri şehirli ve yüksek gelirli kadınları saç ve cilt, kozmetik kullanımı ve kadın sağlığı gibi konularda aydınlatmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- a) Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), Dosya Nr: 570 Belge Nr:100.
- b) İradeler Taltifat Evrakı (İ.TAL) Dosya Nr:326, Belge Nr:8.
- c) Sadaret Resmî Maruzât Evrâkı (Y.A.RES), Dosya Nr:126, Belge Nr:107.
- d) Yıldız Esas Evrâkı Sadriazam Kâmil Paşa Evrakı (Y. EE.KP), Dosya Nr:16, Belge Nr:1559.
- e) Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO), nr.3115/233569.
- f) Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.), Dosya Nr: 324, Belge Nr: 34.
- g) Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), nr.2508/11; nr.1750/38; nr.1975/58; nr.2003/23; nr.849/4; nr.1273/11; nr.854/63; nr.2608/53; nr.1621/129.

Süreli Yayınlar

Akbaba, 7 Haziran 1923.

Akbaba, 6 Aralık 1923.

Diyojen, 10 Ağustos 1287, S.5.

Hanımlar Alemi, 27 Mart 1330, S.1- 2.

Hanımlar Alemi, 27 Mart 1330, S.17- 18.

Hanımlar Alemi, 25 Haziran 1914.

İbret, S.1, 7 Rebiülevvel 1289.

Kadınlar Dünyası, 15 Mayıs 1913.

Kadınlar Dünyası, 5 Haziran 1914.

Kadınlar Dünyası, S.111, 7 Mart 1914.

Kadınlar Dünyası, S.18, 29 Kasım 1913.

Latife, S. 27, 23 Mayıs 1291/4 Haziran 1875.

Ma'lumat, S.21, 2 Teşrin-i Sani 1311.

Servet-i Fünun, 7 Haziran 1900.

Servet-i Fünun, 6 Mart 1902.

Servet-i Fünun, 12 Şubat 1914.

Servet-i Fünun, 24 Aralık 1925.

Sıyanet, S.5, 26 Mart- 16 Temmuz 1914.

Şehbal, 28 Ağustos 1909.

Yeni Aile Rehberi, 1919.

Diğer Kaynaklar

Abdurrahman Hibri (1996), **Enîsü'l- Müsamirin**, Edirne Tarihi, (çev. Ratip Kazancıgil), Edirne Valiliği Yayınları, Edirne.

Abdülaziz Bey (1995), **Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Acar, Şinasi (2003), “Düşlerin Kokusu Buhurdan ve Gülabdanlar”, **Antik Dekor Dergisi**, S.75, İstanbul.

Ahmed Rasim (1968), **Osmanlı Tarihi**, (haz. İsmet Parmaksızoglu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Akay Ünver, Ayla ve diğerleri (2018), Ardiç Meyve ve Yağının Kullanım Alanları, **Aydın Gastronomy**, Aydın.

Akçiçek, Eren (2002), **Dünden Bugüne Şerbetçiliğimiz**, (haz. M. Sabri Koz), Çalış Ofset, İstanbul.

Akçura, Gökhan (2001), **İvir Zıvir Tarihi 1: Unutma Beni**, Om Yayınevi, İstanbul.

Akın, Nur (1998), **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, 1. Basım, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Aksoy, Yaşar (1986), **Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı' nın Yaşamı ve Anıları**, 1. Basım, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ali Ufki Bey (2013), **Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam**, (çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Altınöz, İsmail (2007), “Osmanlılarda Marka ve Kalite Olgusu”, **USİS'2007 Üniversite Sanayi İşbirliği Sempozyumu**, Sakarya.

Altıntaş, Ayten (2007), “Edirne'de Gülcülük”, **Tıp Araştırmaları Tarihi**, S.15, İstanbul, ss.77-83.

_____ (2007), **Gül, Gülsuyu: Tarihte, Tedavide ve Gelenekteki Yeri**, Gülbirlik Yayınları, İstanbul.

_____ (2009), **Gül: İlaçların En Güzeli**, Hayykitap, İstanbul.

- _____ (2011), **Kokulu Gülün Tarih İçindeki Serüveni**, Gül Şehri Sempozyumu, Diyarbakır Sanat Merkezi Yayınları, Diyarbakır.
- _____ (2011), **Tıbbi Bitki Araştırmalarında Eski Tıp ve Kokulu Gül Örneği**, Gül Şehri Sempozyumu, Diyarbakır Sanat Merkezi Yayınları, Diyarbakır.
- And, Metin (2000), **40 Gün 40 Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Olayları**, Toprakbank Yayınevi, İstanbul.
- Apaydın Demir, Nazan (2018), "Osmanlı İmparatorluğunda Parfüm Sanatı (Miskçilik)", **Labmedya Dergisi**.
- Aslantürk, Ahmet vd. (2012), **Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifat-ı Kadime'si Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifat**, Okur Kitaplığı, İstanbul.
- Atalay, Besim (1992), **Divan-ı Lügatit Türk Tercümesi**, TDK, Ankara.
- Atasoy, Nurhan, "Hırka-i Saadet", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, TDV Yayınları, C.17, ss.374-377.
- Aydın, Erhan (2011), "Eski Türk Yazıtlarındaki Çıntan Ağaç 'Sandal Ağacı' Üzerine", **Bilig Dergisi**, S.56, ss.25-32, İstanbul.
- _____ (2016), Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar, **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, Ankara.
- Ayyıldız, Sibel ve Fulya Sarper (2019), "Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri", **Karabük Üniversitesi SBE Dergisi**, C.9, S.1.
- Bakır, Abdülhalik (2005), **Ortaçağ İslam Dünyasında Parfümcülük, Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm**, 1. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (2011), **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Kitabevi, İstanbul.
- Bareilles, Bertrand (2003), **İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri**, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfi (1979), "İstanbul Sarayına Ait Muhasebe Defterleri", **Belgeler**, C.9, S.13, Ankara.
- Basiretçi Ali Efendi (2001), **İstanbul Mektupları**, Kitabevi, İstanbul.
- Baykal, Ebru (2008), **Osmanlı'da Törenler**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Baykara, Tuncer (2001), **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, AKM Başkanlığı Yayınları.
- Baylav, Naşit (1968), **Eczacılık Tarihi**, Yörük Matbaası, İstanbul.
- Baytop, Turhan (1984), **Türkiye'de Bitkilerle Tedavi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1985), **Türk Eczacılık Tarihi**, Sanal Matbaacılık, İstanbul.

- _____ (1989), “Eczacılık”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.10, Ankara.
- _____ (1997), **Laboratuvarıdan Fabrika' ya Türkiye'de İlaç Sanayi (1833- 1954)**, 1. Basım, Görsel Sanatlar Matbaacılık, İstanbul.
- Baytop, Turhan ve Nebi Bozkurt (2005), “Misk”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, c.30, İstanbul.
- Benli, Sümeyye (2012) **Ahlat-ı Erbaa Teorisi ve Edebiyatla İşlenişi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Bilgin, Arif (2000), **Osmanlı Sarayının İaşesi (1489-1650)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- _____ (2004), **Osmanlı Saray Mutfuğı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), “Osmanlılarda Şerbet Kültürü ve Tatlıhane-i Âmire’de Üretilen Şerbetler”, **Yemek ve Kültür Dergisi**, İstanbul.
- Bozaslan Uysal, Seda ve Arife Çağlar (2017), “Divan Şiirinde Sipend / Üzerlik”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.54, ss.269-288.
- Bozcu Filiz, Pelin (2010), **Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı: Ehl-i Hiref**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.
- Bozkurt, Nebi (1989), “Koku”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.26, Ankara.
- Bulut, Serdar (2018), “Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları-1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler”, **Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.12, ss.562-588.
- Burgeni, Victor (2012), **İlan-ı Ticaret; Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Ticari Hayatı, İstanbul’a Yönelik Araştırmalar**, İstanbul Ticaret Odası, 2.Baskı, İstanbul.
- Cengiz, Halil Erdoğan (1993), “Eski Çamaşırlar, Killer, Sabunlar ve Leke Çıkarma Yöntemleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.19, S.112, ss.44-47.
- Cervati Raphael (1881- 1914), **The Annuaire Oriental; Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L’Orient**, Constantinople.
- Çetin, Osman (2006), **İlk Osmanlı Hastanesi: Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)**, Göz Nurunu Koruma Vakfı, İstanbul.
- Çetinkaya, Ülkü (2010), “Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Ankara, C.12, S.12, ss.89-126.
- Çınar, Ahsen Sevede ve Alev Önder (2019), “Anadolu’nun Kültürel Mirası: Crocus Sativus (Safran)”, **Fabad J. Pharm Science**, C.44, S.1, ss.79-88.

- Çiçek, Hacı (2018), “Celaledin Es-Suyuti’nin El-Makamutu’l-Miskiyye ve El-Makamutu’l-Verdiyye’de Konuşturduğu Güzel Kokular ve Çiçekler”, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Isparta, S.40, ss.147-172.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Yenicamii Külliyesi", **DİA**, TDV Yayınları, C.43, s.439-442
- D’ohsson, M. D (1970), **18.Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler**, (çev. Zehran Yüksel), Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Daim, Mehmet (1929), **Türk Tıbbi Müstahzaratı**. 1. Basım, Şehzadebaşı- Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Davulcu Cavlazoğlu, Ahu ve Tugay Osman (2018), “Osmanlı Döneminde Hekim Yakup Paşa’nın Fatih Sultan Mehmet İçin Yaptığı İlaçlarda Kullanılan Tıbbi Bitkiler”, **Uluslararası Tarih ve Soyad Araştırmalar Dergisi**, S.20.
- Demir, Fatih (2015), **İbret Gazetesi Işığında İstanbul’da Sosyal ve Gündelik Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Demir, Nazan Apaydın (2018), "Osmanlı İmparatorluğunda Parfüm Sanatı (Miskçilik)", **Labmedya Dergisi**.
- Diktaş, Mustafa Yakup (2012), **Misk-ü Amberden Parfüme Türkiye’deki Koku Kültürünün Değişimi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Duhani, Said Naum (1984), **Eski İnsanlar Eski Evler 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu’nun Sosyal Topoğrafyası**, Türkiye Turing ve Otomobil Yayınları, İstanbul.
- Eliade, Mircea (1999), **Şamanizm**, (çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Emen, Huriye (2022), Tasavvuf ve Tarikatlarda Güzel Koku: Osmanlılarda Tasavvufi ve Dini Mekânlarda Güzel Koku Kullanımına Dair Değerlendirme, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.101, ss.441-456
- Emiroğlu, Kudret (2014), **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Sargon (1991), “Amber”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.3, İstanbul.
- _____ (1992), “Buhur”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.6, İstanbul.
- _____ (1992), “Buhurdan”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.6, İstanbul.
- Erdinçli, İhsan (2021), Hiciv ve Mizah Açısından 19.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Sokaklarında Temizlik-Düzen Sorunları, **Selçuk Türkiyat Dergisi**, S.52, ss.309-337.
- _____ (2022), “Değişim Çağında Osmanlı İstanbul’unda Oyuncaklar ve Oyun Nesneleri”, **Belleten**, TTK, C.86, S.305, ss.319-358.

- Erduran, Zeynep (2016), **Evliya Çelebi Seyahatname'sine Göre İstanbul'da Esnaf**, Zanaat ve Ticaret, Kırıkkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Evliya Çelebi B. Derviş Muhammed Zillî (1999), **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu**, 3.Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı), 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliyazade Nurettin (1931), “Bilimum Ecza ve Alâti Kimyeviye”, **Alâti Tıbbiye ve İtriyat Kataloğu**, Maarif Yayıncılık, İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya (2000), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gedük, Serkan (2013), Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-6**, İstanbul.
- _____ (2016), Osmanlı Saray Geleneğinde Şerbet ve Şerbet Kapları, **2.Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu**, İstanbul.
- Gençel Efe, Zehra (2024), “Edviye-i Müfrede Adlı Eserde Bâh ve Kullanılan İlaçlar”, Atatürk Üniversitesi Yayınları, **Turcology Research**, S.79, ss.22-29.
- Gökalp, Ziya (2010), **Türk Töresi**, Toker Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, Nilüfer (2000), “Edirne Sultan II. Bayezid Darüşifası Vakfiyesine Göre Darüşifa'da Çalışan Personel ve Kullanılan İlâçlar”, **IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantı Bildirileri**, İstanbul.
- Grunzel, Joseph (1903), “**Bericht über die wirtschaftlichen Verhältnisse des Osmanischen Reiches**”, Viyana.
- Güldemir, Osman ve Nermin Işık (2013), “Tatlara Tat Katan Kabuk: Tarçın”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi**, Bilecik, ss.311-334.
- Güler, Sibel (2010), “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları” **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.26, ss.24-30.
- Günergun, Feza (1992), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa” (1841- 1905), **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (Bildiriler)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Güngör, Harun (2010), “Şamanizm”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, c.38, İstanbul.
- Gürsoy, Deniz (2013), **Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz**, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- Hurton, Andrea (1995), **Parfümün Erotizmi Güzel Kokuların Tarihi**, (çev. Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Işık, Hüsnü (1953), **Isparta’da Gülcülük ve Gülyağcılık**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. Ankara.

Işın, Ekrem (1995), **İstanbul' da Gündelik Hayat**, 1. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

İmru'l-Kays (1943), **Yedi Askı: el-Muallakatü'l Seb’a**, çev. Şerafettin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul.

İnan, Abdülkadir (1986), **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK, Ankara.

Karadağ, Esra (2022), “19. yüzyılda Alışveriş Mekanlarının Dönüşümü: Pera'da Bon Marche Örneği”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul.

Kavak, Mehmet (2018), “Ortaçağ’da Misk”, **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, Sakarya.

_____ (2018), “Yuhannâ b. Mâseveyh'in Koku Risalesi: Cevâhiri't-Tîbi'l-Müfrede”, **4. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu**.

Kaya, Bayram Ali (2015), “Klasik Türk Şiirinde Şıfalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul.

Kayaoğlu, İzzet Gündoğ (1992), **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.

Keyder, Çağlar (1985), “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi içinde**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kılıçer, Mehtap (2019), **Osmanlı’dan Cumhuriyet Dönemine Türkiye’de Koku Endüstrisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Köse, Fatih (2016), “Osmanlılarda Nevrûziyye Geleneklerine Tarihsel Açıdan Bakış”, **Ekev Akademi Dergisi**, S.51, İstanbul.

Köse, Yavuz (2016), **Dersaat’te Tüketim (1855-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Koçu, Reşat Ekrem (1944), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C.1, 1. Basım, Semih Lütfi Kitapevi, İstanbul.

_____ (1958), “Koku”, **İstanbul Ansiklopedisi içinde**, C.11, İstanbul Matbaası, İstanbul.

_____ (1958), “Ahmet Faruki”, **İstanbul Ansiklopedisi içinde**, C.1, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Kurnaz, Cemal (1996), “Gül”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.14, İstanbul.

Kurukamçı, Kübra (2017), **Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Kuşoğlu, Zeki (1987), “Milletin ve Dinlerin Ortak Mirası Buhurdanlar”, **İlgi Dergisi**, S.51, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat (1983), **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul.
- Mazak, Mehmet (2001), **Osmanlı’da Çevre ve Sokak Temizliği**, İSTAÇ, İstanbul.
- _____ (2013), **Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul**, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul.
- Merçil, Erdoğan (2000), **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, TTK, Ankara.
- Mevlâna Celaleddin Rumi (1957), **Divan-ı Kebir**, C.1., (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Musahipzade Celal (1946), **Eski İstanbul Yaşayışı**, Türkiye Basımevi, İstanbul.
- Nutku, Özdemir (1972), **IV. Mehmet’in Edirne Şenliği**, TTK Yayınları, Ankara.
- Oberling, Gerry ve Grace Martin Smith (2001), **Osmanlı Sarayında Yemek Kültürü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Obuz, Münife (2024), Osmanlı Mutfak Kültüründe Şerbet, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.25, S.46, ss.255-266.
- Oğuz, Burhan (2002), **Türkiye Halkının Kültür Kökenleri**, 1. Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, Şeyda Aysun (2022), Kadınlar Dünyası, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri, C.6, Libra Yayıncılık, İstanbul, ss.32-34
- Okumuş, Rüveyda (2015), **Osmanlı Toplumunda Gül Kültürü ve Gülcülük Sanayinin Gelişmesi: Isparta Örneği**, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Onuncu, Ahmet Refik (1987), **Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, (haz. Abdullah Uysal), Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2014), **Osmanlı Sarayında Hayat**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- Ozan, Vedat (2016), **Kokular Kitabı II- Parfümler**, 2. Basım, Everest Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), **Kokular Kitabı**, 3. Basım, Everest Yayınları, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (2009), **Türk Mitolojisi**, TTK, Ankara.
- Öger, Adem (2012), “Uygur Türklerinin Doğum Adetleri”, **International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, S.7/1.
- Öncel, Öztan (1981), “Yüzyıllara Göre Diş Hekimliği Reçete Örnekleri”, **I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi**, Bildiriler, C. II.

- Özaltın, Fatma Nilhan ve Nedret Çağlar (2013), “Geleneksel Tatların Yöresel Tatlarla Buluşmasına Bir Örnek: Gül Sarması”, **Akdeniz Sanat Dergisi**, C.6, S.11.
- Özcan, Nurgül (2023), Bâkî Divanı’nda Koku ve Koku ile İlgili Unsurlar, **Asya Studies- Akademik Social Studies/ Akademik Sosyal Araştırmalar**, S.25. ss. 97-118.
- Özer, İlbeyi (2005), **Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul’da Sosyal Değişimler**, Truva Yayınları, İstanbul.
- Özey, Ezgi (2016), **Türkiye’de Kolonya Üretimi ve Ticaretinde Öne Çıkan Bir Merkez: Balıkesir**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Özey, Ezgi ve Vedat Çalışkan (2018), “Sanayi Coğrafyası Açısından Sektörel Bir İnceleme: Balıkesir’de Kolonya Endistrisi”, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi**, S.37, ss.1-17.
- Özgümüş, Üzlifat (1991), “Gülabdan”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.4, İstanbul.
- Özlü, Zeynel (2011), “Osmanlı Saray Şekerleme ve Şekerlemecileri ile İlgili Notlar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.58, Gaziantep, ss.171-190.
- Öznön, Mustafa Nihat (1988), **Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük**, 4, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, Said (2010), “Osmanlı Kültürel Mirasında Sabun”, **Tematik Türkoloji Dergisi**, (ed. Emine Gürsoy Naskali ve Nihal Oytun Altun), S.2.
- Rahman, Abdulkerim (1996), **Uygur Folkloru**, (çev. Soner Yalçın ve Erkin Emet), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Reindl Hedda-Kiel (2006), “Cennet Taamları, 17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler”, **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, (ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann), İstanbul.
- Rougon, Firmin, (1892) **Situation commercide et Economique des pays compris dons la circonscription du consulat general de France (Vilayets d’Aidin, d Konieh et de Iles)**, Paris.
- Roux, Jean-Paul (2002), **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sak, İzzet (2006), “Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25, S.40.
- Samancı, Özge (2008), “**Sultan II. Abdülhamit’in Sofrasında Balıklar: Yemek ve Kültür**”, S.11, Çiya Yayınları, İstanbul.
- Samancı, Özge (2019), “**Halk Mutfağı**”, **Osmanlı Mutfağı**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

- Samancı, Özge ve Arif Bilgin (2010), “II. Mahmud Dönemi İstanbul ve Saray Mutfağı”, (ed. C. Yılmaz), **II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul**, İstanbul.
- Sandalcı, Gülnur ve Mert Sandalcı (2001), **Belgelerle Türk Eczacılığı, Müstahzar Kutuları ve Şişeleri 2**, C.4, Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul.
- Sarı, Nil (1991), “Attar”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.4, Ankara.
- _____ (1998), “Hekimbaşı Osmanlı Dönemi”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, C.1, Ankara.
- Sarioğlu, Mehmet ve Gülhan Cevizkaya (2016), “Türk Mutfak Kültürü: Şerbetler”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 14.
- Sefercioğlu, Nejat (1985), **Türk Yemekleri (XVIII. Yüzyıla Ait Yazma Bir Yemek Risâlesi)**, Feryal Basımevi, Ankara.
- Sezgin Ceyhun, Aybuke ve Pınar Durmaz (2015), “Osmanlı Mutfak Kültüründe Şerbetlerin Yeri ve Tüketimi”, **Journal Of Tourism And Gastronomy Studies**, Ankara.
- Sürücüoğlu, Metin Saip (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mutfak Teşkilatı Protokol Tören ve Şenlik Yemekleri: Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar”, (haz. Kâmil Toygar), **Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı**.
- Şahne, Bilge Sözen vd. (2021), “Kolonyanın İşlevi: Dünyü ve Bugünü”, **Lokman Hekim Dergisi**, S.11, ss.195-203.
- Şentürk, Elif Yılmaz (2019), **Yeni Harflerle Hanımlar Alemi (1914)**, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri, C.3, Libra Yayıncılık, İstanbul, s.370-395.
- Tan, Nail (2003), **Türkiye’de Şekerciliğin Gelişmesinde Hacı Bekir Müessesesinin Rolü: Yemek Kitabı Tarih- Halk Bilimi- Edebiyat**, (haz. M. Sabri Koz), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Taşkın, Rahime İpek (2022), “Modern Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet Dönemine Mağazacılık ve Orosdi-Back Mağazaları’nın Kuruluş ve Gelişimi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Terzioğlu, Arslan (1992), **Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık**. 1. Basım, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tez, Zeki (2010), **İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası Eczacılık: Güzel Kokular ve Kozmetik**, 1.Basım, Hayykitap, İstanbul.
- Topal, Hande (2007), **Koku Kullanım Kültürü ve Türkiye’de Kolonya Ambalajı**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Toprak, Zafer (1995), “Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları”, **Cogito**, S.5, ss.25-28.

- Tufanoz, Abdürrahim (2008), “Orta Asya’dan Balkanlara Türklerde Pişi ve Helva Pişirme Geleneği”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.45, ss.69-82.
- Turan, Muhittin (2019), “XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında Koku Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış”, **SUTAD**, S.45, ss.251-272.
- Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, Ankara.
- Unger, Friedrich (2020), **Şark Şekerciliği**, çev. Priscilla Mary Işın ve Merete Çakmak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Usal Yalçın, Selhan (2010), “Türklerde Çeyiz Sandığının Kullanımı ve Geleneksel Süslemeleri”, **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.1, S.1, ss.157-167.
- Uzun, Beyza (2015), **Ottoman Olfactory Traditions in a Palatial Space: Incense Burners in the Topkapı Palace**, Anatolian Civilizations And Cultural Heritage Management, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Uzun, Emine (2007), **Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında Beyoğlu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1976), “Nahil ve Nakıl Alayları”, **Belleten içinde**, C.11, S. 157, Ankara.
- _____ (1988), **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ünver, Süheyl (1952), **Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul.
- Üsdiken, Behzat (1993), “Bonmarşeler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde**, C.2., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Yaman, Bahaattin (1996), “18.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Saray Ehl-i Hiref Teşkilatı”, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.3, ss.273-292.
- _____ (2008), **Osmanlı Saray Sanatkârları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Yaşayanlar, İsmail (2015), “Osmanlı Bursa’sında Eczaneler, Eczacılar ve Ecza Tüccarları”, **U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.28, ss.113-130.
- Yazıcı, Esin Ezgi (2021), **Klasik Türk Edebiyatında Koku Kavramı (Ahmedi, Bâkî, Yahyâ Efendi ve Nedim Divanlarında)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin.
- Yentürk, Aybala (2005), “Uygarlık ve Parfüm Bir Yolculuğun Tarihçesi”, **Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm**, 1. Basım, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul.
- Yentürk, Aybala ve Nejat Yentürk (2000), “Eau De Cologne Ya Da Kolonya”, **Collection Dergisi**, S.1.
- _____ (2011), “Kolonyalar Şehri İzmir”, **İzmir Dergisi**, S.10, İzmir.

- Yentürk, Nejat (2005), “Osmanlı Parfümleri”, **Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm**, 1. Basım, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul.
- Yentürk, Nejat (2005), “Uygarlık ve Parfüm Bir Yolculuğun Tarihçesi”, **Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm**, 1. Basım, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2015), “Parfümeri Tarihi; Osmanlı Dünyasında Parfümler”, **Tarih Dergisi**, S.19, ss.64-71.
- Yerasimos, Stefanos (2002), **Sultan Sofraları: 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **500 Yıllık Osmanlı Mutfağı**, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldırım, Nuran (2010), “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, S.1-2.
- _____ (2012), “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde Ağız, Diş Bakımı ve Ürünleri”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi Ve Folklorik Tıp Dergisi**.
- _____ (2015), "Sultan II. Bayezid Edirne Darüşşifası: Osmanlı Tıbbı, 15-18. Yüzyıllar", **Trakya Üniversitesi Sultan Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi, Abdi İbrahim Yenileme Projesi**, Edirne.
- Yücel, Yaşar (1992), **1640 Tarihli Es'ar Defteri: Osmanlı Ekonomi Kültür Uygarlıkları Tarihine Dair Bir Kaynak**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Zorbay, Aygöl ve Arzu Atik (2020), **Yeni Harflerle Sıyânet (1914), Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri**, C.4, Libra Yayıncılık, İstanbul, s.74

EKLER

EK 1. Gül koklayan Fatih Sultan Mehmed Minyatürü

EK 2. 1582' de sünnet düğününde, At Meydanı'na getirilen seyyar çiçek bahçeleri

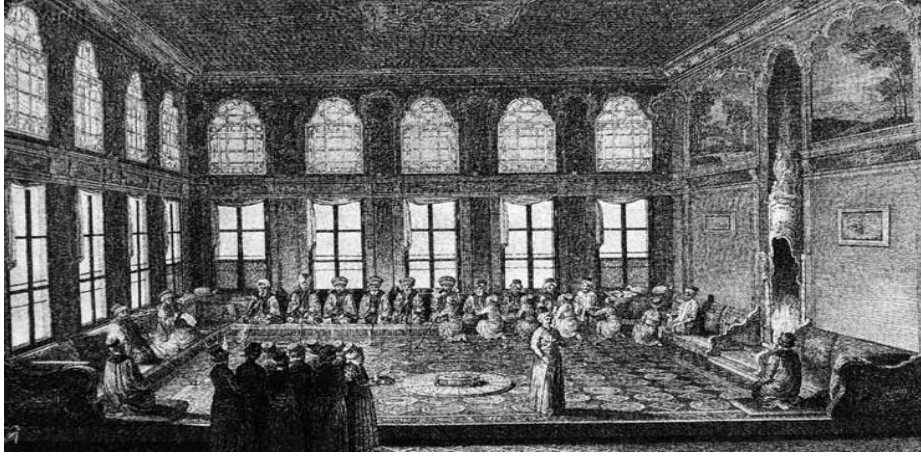
EK 3. 1720' de şehzadelerin sunnet düğününde, padişaha sunulan hediyeler arasında gülabdan ve buhurdan görülmektedir.

EK 4. 1720 yılındaki sunnet şenliklerinde verilen ziyafet sofrasında tek başına yemek yiyen iki kazaskere hizmet eden zülüflü baltacılar. Sol tarafta buhurdan ve gülabdan tutan çâşnigirler.

EK 5: Buhurdan Taşıyan Hizmetli

EK 6. Osmanlı vezirinin evinde kahve, çubuk ve gül suyu ikramını gösteren gravür.

**EK 7. Topkapı Sarayı Müzesi Helvahane' den bir görüntü
(Serkan Gedük, Osmanlı Saray Geleneğinde Şerbet ve Şerbet Kapları)**

EK 8. Şerbetçiyanların At Meydanı'nda seyyar arabayla geçişi.

(Surname-i Hümayun, TSM H1344, y. 238a' dan ayrıntı)

EK 9. 1720 şenliğinde III. Ahmed yemek yerken çevresindeki hizmetkârların elinde şerbet görülmektedir.

EK 10. Levni Minyatürlerinde Buhurdan ve Gülabdan Taşıyanlar

EK 11. Buhurdan ve Gülabdanlar

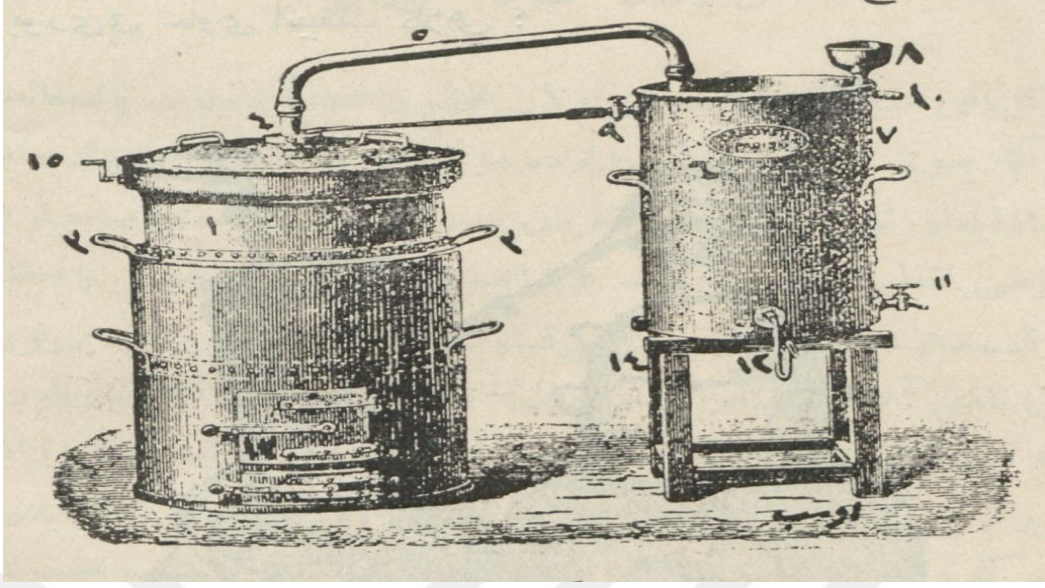
(Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm, 2005)

EK 12. Çoban ve Hasan Kolonyaları
(Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm, 2005)

EK 13. Hatice Sultan Sarayı'nda Kahve İkramı
(Coşkun Yılmaz Arşivi).

EK 14. Avrupa İmbiği

EK 15. Galliye kapları

(Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm, 2005, Aybala ve Nejat Yentürk Koleksiyonu)

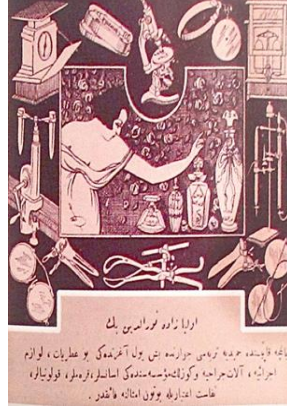

EK 16. Gülabhane

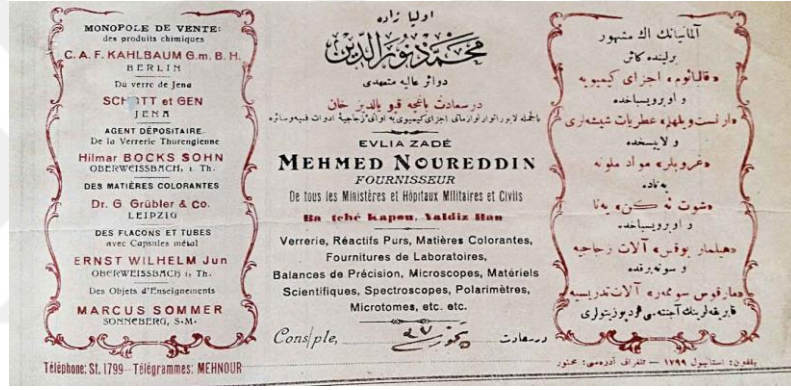
(Karlovahı Mehmed Tayfur, Gül Yetiştirmek ve Yağ Çıkarmak, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1313/1897)

EK 17. Evliyazade Nurettin'e ait bir senet/ Devair-i Resmiye

EK 18. Evliyazade Nurettin'e ait reklam broşürü ve parfüm şişeleri

EK 19. Evliyazade Nurettin'in parfüm listesi

EK 20. Osmanlı'ya modernleşme ile giren Batılı popüler parfümler

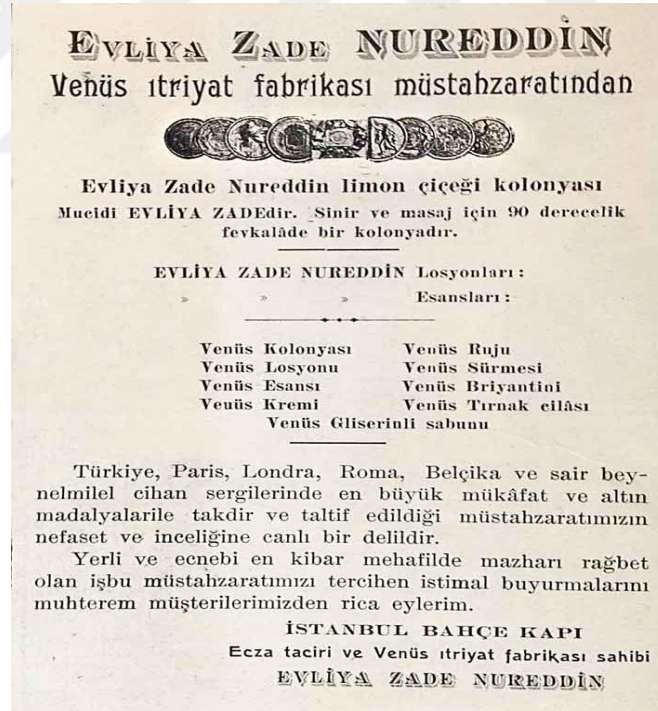
EK 21. Divinia adlı Osmanlı'daki ilk parfüm

EK 22.Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın tanıtım kartı

**EK 23. Eczacıbaşı'nın ünlü kolonyası "Altın Damlası" ve diğer ürünü
(Aybala Yentürk Koleksiyonu)**

EK 24. Evliyazade Nurettin'in İtiryat Fabrikası "Venüs"ün broşürü

EK 25. Ahmet Faruki'nin ilk ürünleri
(Aybala Yentürk Koleksiyonu)

EK 26. Çoban Hasan ve Unutma Beni adlı kolonyaların şişeleri
(Gülderen Bölük Koleksiyonu)

EK 27. Esans Şişesi

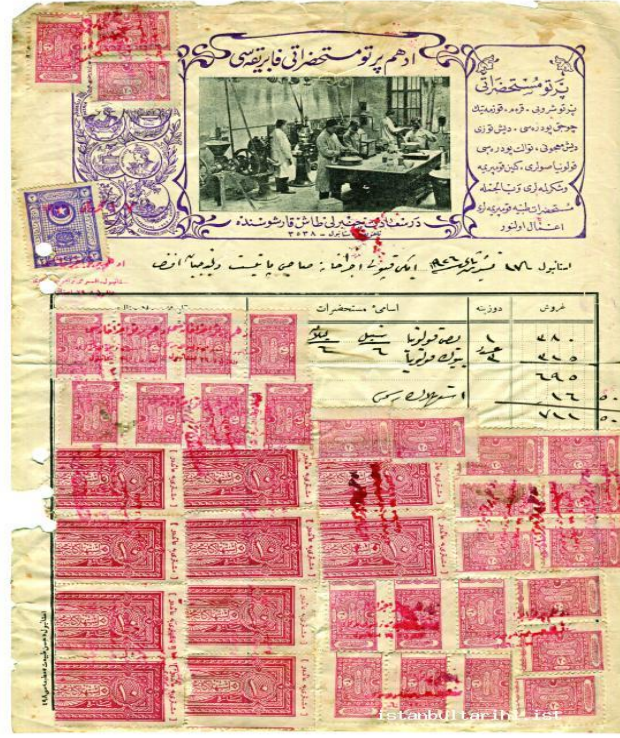
EK 28. Seyyar esans satıcılarının kullandığı esans kutuları

(Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm, 2005, Güler Arnas Koleksiyonu)

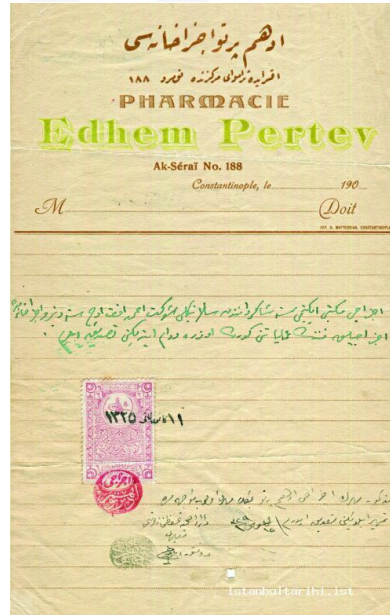

EK 29. İtriya kutusu (TSM, Hekimbaşı Odası)

(Nuran Yıldırım Arşivi)

EK 30. Eczacı Ethem Pertev'in müstahzarat fabrikasından fatura örneği
(Nuran Yıldırım Arşivi)

EK 31. Edhem Pertev Eczahanesi'nden alınan bir staj belgesi
(İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Arşivi)

EK 32. Cadde-i Kebîr

REVUE INDUSTRIELLE — PÉRA.

MAGASIN UNIVERSEL
15, rue de Valenciennes
BUCAREST

MAGASIN UNIVERSEL
à l'Establissement
LE CAIRE

MAGASIN GÉNÉRAL
301, rue de Tolède, 201
NAPLES

MAGASIN EUROPEEN
8, rue de Pont-Neuf
FLORENCE

AUX MILLE ARTICLES
247, rue Maquade
PALERME

PRIX FIXE

MAGASIN GÉNÉRAL
23, rue St-Ferrand
et 8 et 9, rue Napoléon
MARSEILLE

MAGASIN UNIVERSEL
2, rue Neveu St-Augustin
BONNE

MAGASIN UNIVERSEL
Rue de Commerce
GALATZ

AT BON MARCHÉ
2, Place Massena
NICE

MAGASIN UNIVERSEL
10, rue Babouin
ALGER

PRIX FIXE

Maison fondée en 1854. **LA MAISON DU BON MARCHÉ** BORTOLI FRÈRES
GRAND RUE DE PÉRA, 354. & RUE MÉZARLIK (PETITS-CHAMPS) 9.
n'a pas de Succursale dans cette ville.

MAISON D'ACCEAT
Rue de l'Église, 10, PARIS.

On débite des objets qui se font du nom de BON MARCHÉ, sans que les marchands, qui ont les mêmes, puissent se vanter.

Parfumerie, Brosserie, Tabletterie, Articles de Fantaisie, Articles de Papiers, Gazes, Crampons, Lingeries, Articles de Bureau, Articles de Chasse, Jouets, Articles de Ménage, Cristallerie, Verrerie, Porcelaine, Faïence, Lingerie, Articles de Gymnastique, Mercerie, Rosetterie, Laines, Bonnetterie, Chaussures, Vins, Liqueurs, Conserve, Bonbonnerie, Confiserie, Biscuits anglais et français, Thé, Bijouterie, Articles de Paris.

SEULS REPRÉSENTANTS DE LA MAISON : **CHRISTOFLE ET CIE**

MAISON D'ACCEAT
Rue de l'Église, 10, PARIS.

Typ. J. Fournier, Péra.

EK 33. Annuaire Orientale'de çıkan 1883 tarihli ilân

EK 34. Pera' da bir Bonmar  

EK 35. Hasan İtriyat ve Hayat kolonyaları reklamları

(Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm, 2005)

EK 36. Şükûfe kolonyası ve Hasan kolonyaları ilanları

(Sırasıyla; Akçura, 2001 ve Yedigün Dergisi, 1934)

1444 **CONSTANTINOPLE (PÉRA)** 1445

MAGASIN UNIVERSEL
15, Calée Victorieuse
BUCHAREST

AU BON MARCHÉ
Rue Française
SMYRNE

MAGASIN GENERAL
22, Avenue de France
TUNIS.

MAISON DE CLUNY
Rue Terzalet, Palais Cesi
FLORENCE.

BAZAR UNIVERSEL
10, Rue Elab Assoum
ALGER.

Prix Fixe

GRANDS MAGASINS
AU
BON MARCHÉ
BORTOU FRÈRES
MAISON FONDÉE EN 1854.
Grande Rue de Péra, 354 et Rue Mézarlik (Petits-Champs), 29
N'a pas de Succursale dans cette ville
MAISON PRINCIPALE, 7, Vacon, 23, MARSEILLE
MAISON D'ACHAT, RUE DE L'ENTREPOT, 23,
PARIS.

MAGASIN GENERAL
23, Rue St-Ferréol
et 23, Rue Vacon,
MARSEILLE.

BAZAR UNIVERSEL
8, Rue Noailles,
MARSEILLE.

BAZAR EUROPÉEN
9, Rue Noailles,
MARSEILLE.

MAGASIN GENERAL
7, rue de la Craze,
LILLE.

MAGASIN GÉNÉRAL
9, Rue de l'Hôtel de Ville,
LYON.

Prix Fixe

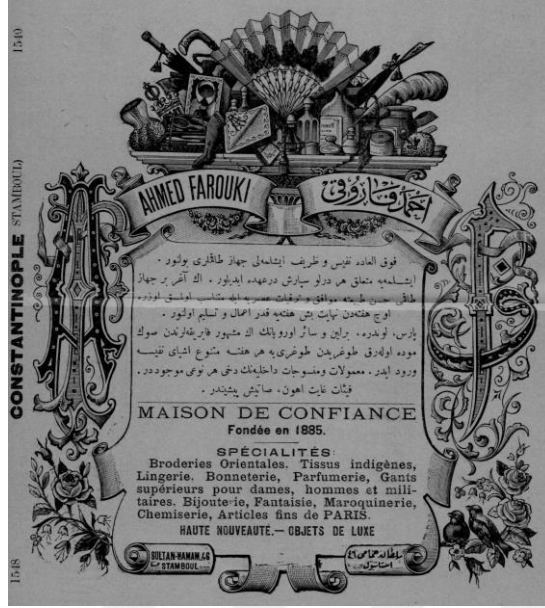
Parfumerie, Brosserie, Tabletterie, Articles de fantaisie, Petits bronzes, Bijouterie, Articles de Fumeurs, Gants, Cravates, Lingerie, Articles de Bureaux, Articles de Chasse, Jouets, Articles de Ménage, Cristallerie, Verrerie, Porcelaine, Faïences, Articles d'éclairage, Literie, Articles de Gymnastique, Mercerie, Rouennerie, Lainage, Bonneterie, Chaussures, Vins, Liqueurs, Conserves, Bonbonnerie, Confiserie, Bisous anglais et français, Thé, Articles de voyage, etc., etc.

Seuls Représentants à Constantinople de la Maison **CHRISTOFLE & Cie**.

Imp. J. FALLAMAR 1904, Constantinople

EK 37. Bon Marché Reklam İlanı

(Kaynak: The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1896, s. 1444.)

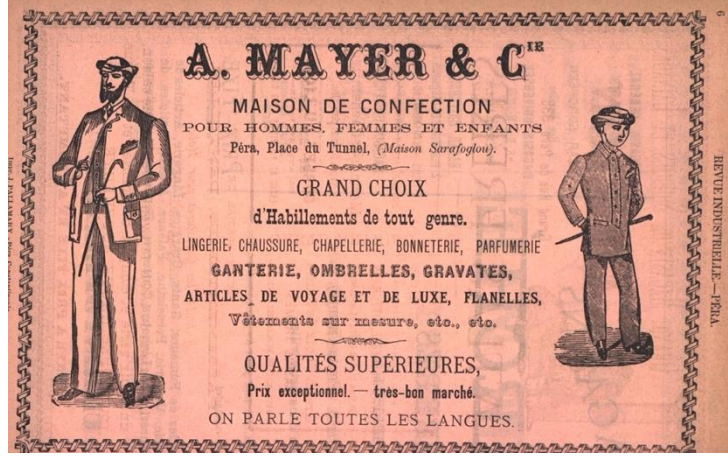
EK 38. Ahmet Farouki adlı parfümöre ait reklam broşürü

(Kaynak: The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1896, s. 1548-1549.)

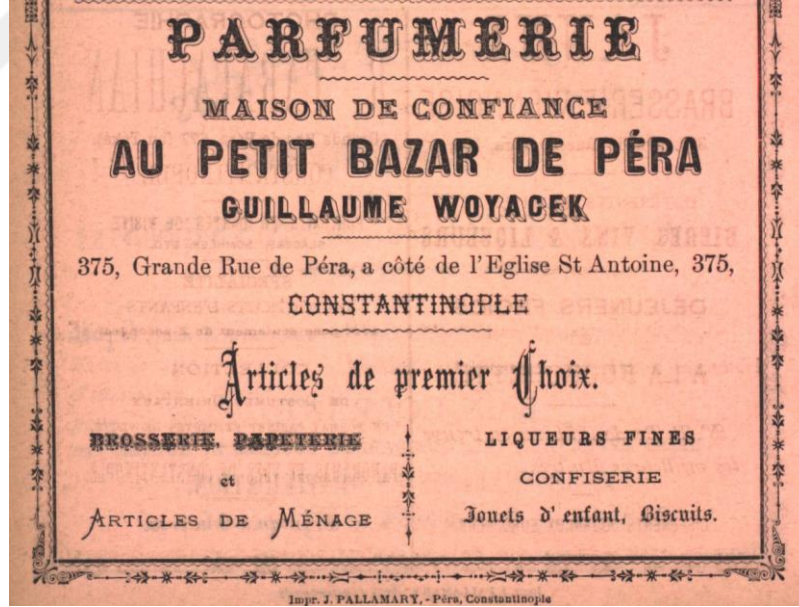
EK 39. Kutuchukian Freres adlı eczanenin ilanı

((Kaynak: The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1896, s. 1472.)

EK 40. A. Mayer & Cie adlı mağazanın reklamı

(Kaynak: The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1885, s.9)

EK 41. Au Petit Bazar de Pera adlı mağazanın ilanı

(Kaynak: The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1885, s.20.)

EK 42. Jean Sferopoulos markalı parfümün reklamı

(Kaynak: The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1881.)

EK 43. Bazar Allemand'a ait bir reklam ilanı

Kaynak: (The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1913)

EK 44. Kanzuk Eczanesinin Reklam Broşürü (Eau de Cologne)

(Kaynak: The Annuaire Oriental, Annuaire Oriental Commerce Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, ha. Raphael Cervati, Constantinople 1889-1890, s.33.)

EK 45. Ahmet Faruki ve çalışanları dükkânı önünde poz verirken

(Kaynak: Ma'lumat, Muharriri Mehmet Tahir Bey, Ertuğrul Gazi Türbesi, kapaklı, haftalık gazete, 1312)

ÖZGEÇMİŞ

Fatıma Nur SARAÇ, 2012 yılında Antbirlik İlköğretim Okulu'nda ilköğretimini tamamladı. 2016 yılında Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi'sini, 2020 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2021 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tarih Tezli yüksek lisans programına başladı. Lisans dönemi 2019-2020 yılı içerisinde TÜBİTAK'tan 2209-A kodlu projeden burs aldı. Yüksek Lisans dönemi 2023-2024 yılı içerisinde TÜBİTAK 1001 kodlu projede bursiyer olarak görev aldı.

SARAÇ, bekâr olup temel seviyede İngilizce bilmektedir.